

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TOPLUMSAL

263

KASIM
2015

1923 Nüfus
Mübadelesi ve
Mübadil Romanlara
Yönelik İskân ve
Denetim Politikaları
Nurşen Gürboğa

İstanbul ve Boğaz Kıyılarının Akışkan Panoraması

İstanbul'un sinemadaki imgesinin
alametiifarikası olan "akışkan kadraj"ın
yahut Haliç veya Boğaz boyunca su
üzerinden akan panoramik çekimlerin
nüveleri birkaç yüzyıl öncesine uzanır.

Aslı Çelen Tuncer'in yazısı.
Sayfa 26

Fırtına ve Yaşlı Bir Gemi: Adana Şilebinin Batışı

Murat Koralı

Yeni Belgelerle 1865 Hocapaşa Yangınının Sınırları

Sibel Gürses Söğüt

20. ve 21. Yüzyıllarda Savaşta Arşivler, Arşiv Savaşları

Sophie Coeuré

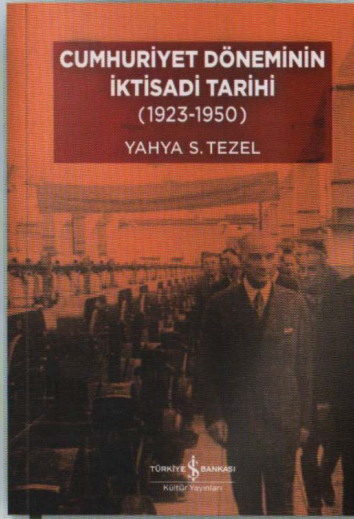
Barış

Barış mitingine saldırı: 102 kişi hayatını kaybetti

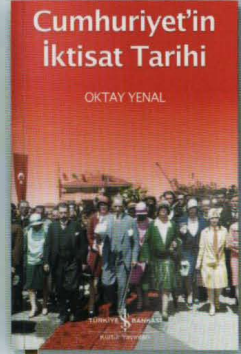
İKTİSAT TARİHİMİZİN KLASİKLERİ İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI'NDA

Türkiye'nin 200 Yıllık
İktisadi Tarihi
Şevket Pamuk
388 s, 24 TL

Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi
Yahya S. Tezel
712 s, karton kapak 32 TL,
ciltli 48 TL

Cumhuriyet'in İktisat Tarihi
Oktay Yenal
276 s, 18 TL

Konya kitabevimiz açıldı.

İhsaniye Mah. Münecimbaşı Sok. Konevi
İş Merkezi No: 3/C Selçuklu - Konya
Tel: (0332) 351 15 07

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37
Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32
Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 • Ankara - Yenisehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73
İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • Diyarbakır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • Eskişehir - Tepebaşı,
Tel: (0222) 220 49 13 • Trabzon Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • Mersin, Tel: (0324) 238 18 14
Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları
yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

1830'da bağımsızlığını kazanan Yunanistan'ın tarihine Ortodoks Hristiyanlık ve Osmanlı yönetimi büyük ölçüde damgasını vurmuştur. Yunanlar bir diaspora halkıdır; Osmanlı yönetimi sırasında gelişen göç hareketleri günümüze kadar sürmüştür. Yunan devleti ortaya çıkmadan önce, on sekizinci yüzyılın sonlarında, Yunan tüccarlar Doğu Akdeniz'de, Balkanlar'da ve Hindistan gibi uzak yerlerde bir ticaret imparatorluğu kurmuşlardır. On dokuzuncu yüzyılda göçlerin yönü Mısır'a, Rusya'ya; yüzyılın sonlarındaysa Amerika Birleşik Devletleri'ne, Kanada'ya ve Avustralya'ya doğru gelişmiştir. Bu etmenler, hem Balkan, hem Akdenizli, hem de Avrupalı olan, Osmanlı'dan da izler taşıyan bir ülkenin tarihini daha da ilginç kılmaktadır. *Yunanistan'ın Kısa Tarihi*, ulusal hareketin ilk kıpırdanmalarının başladığı on sekizinci yüzyıl sonlarından bugüne dek modern Yunanistan'ın tarihine kısa bir giriş sunmaktadır. Kitabın sonunda, bugünün siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmelerinin de incelendiği bir bölümle birlikte tablolar, haritalar, fotoğraflar ve okuma önerilerini içeren bir listede de yer almakta.

MERHABALAR,

Kapağımızı 10 Ekim 2015 tarihinde meydana gelen ve yüz iki kişinin öldüğü Ankara'daki bombalamaya ayırdık. Eylül sayımızda da otuz dört kişinin hayatını kaybettiği Suriç'teki katliamla ilgili bir bant geçmiştik. *Toplumsal Tarih* sonuç olarak bir tarih dergisi tabii. Ancak dostlarımızın, arkadaşlarımızın neydeyse yüzlercesinin sadece barış istedikleri için bombalarla öldürüldüğü bir dönemde nerede durduğumuzu, savaşa karşı olduğumuzu açıkça ortaya koymamak vicdansızlık olur düşüncesindeyim.

Kasım sayımızda kapaktan ilk sırada duyurduğumuz Aslı Özgen Tuncer'in yazısının başlığı "İstanbul ve Boğaz Kıyılarındaki Akışkan Panoraması". Tuncer esas olarak sinema tarihiyle ilgileniyor, ancak sinema öncesindeki görme biçimleri üstüne de kafa yoruyor, teknolojinin zaman mekân algısının değişimi üzerindeki etkisinin altını çiziyor. Cemal Kafadar'ın çalışmalarını referans vererek İstanbul kıyılarındaki ta 16. yüzyılda denizden tekneyle yapılan temaşa, hareket ve hareket halindeyken seyretme durumunu ilişkilendiriyor. 20. yüzyıl başında İstanbul'da ve Boğaz'da çekilen filmlerle Melling'in ve diğer fotoğraf öncesi seyyahların çizimler arasında ilişki kuruyor.

Nurşen Gürboğa'nın makalesi esasında Ağustos 2015'te yayımladığımız dosyada yer alacaktı ancak yetişmedi. Makale Lozan Anlaşması'nın bir parçası olarak Türkiye-Yunanistan arasındaki Mübadele Anlaşması'nın neticesinde uygulamaya konan zorunlu nüfus değişimi sonrasında Türkiye Çingenelerinin uğradığı muameleye odaklanıyor. Gürboğa devletin muamelesine bakarak önemli sonuçlara varıyor: Çingeneler tarımsal alanda iktisadi gelişmeye katkıda bulunabilirlerdi ama ulus inşasına ve toplumsal yaşama dâhil edilemezlerdi.

Sibel Gürses Söğüt'ün makalesi oldukça uzun ve zahmetli bir çalışmanın ürünü. Söğüt, İstanbul'da 1865 yılında çıkan ve çok geniş bir alanda tahribata yol açan Hocaapaşa yangınıyla ilgileniyor. Kabaca Eminönü'nde Haliç kıyılarındaki başlayan ve güneye doğru ilerleyip Marmara Denizi'nde son bulan yangın, rüzgârın da etkisiyle ahşap yapıların birinden diğerine atlayarak büyük bir felakete yol açıyor. Söğüt, ulaştığı belgelere dayanarak yangının sınırlarını yeniden çiziyor; 1839 sonrasında denk gelen Hocaapaşa yangını ertesinde başlatılan ve dönemin modern şehircilik ve mimari anlayışını yansıtan yapılaşma faaliyetinin, Tanzimat rejiminin kendisini ortaya koymasına da fırsat vereceğini dile getiriyor.

Aralıkta görüşmek umuduyla.

Ahmet Akıştı

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER 8 HAZİRAN 1878 ÇIRAĞAN BASKINI

Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

12 JAMANAK GAZETESİ 1915

Hazırlayan: Aylin Koçunyan

18 EMEK TARİHİ KONFERANSI SONUÇ BİLDİRGESİ

20 TÜRKİYE "MİLLİ" EĞİTİM SİSTEMİNDE "GAYRİ MİLLİLER"

22 HAYAL PERDESİNDE BATI ETKİSİ VE ULUSLAŞMA

23 "DOĞU AKDENİZ'DE OSMANLI GEÇMİŞİNİ HATIRLAMAK"

26 İSTANBUL VE BOĞAZ KIYILARININ AKIŞKAN PANORAMASI

Aslı Özgen Tuncer

36 1923 NÜFUS MÜBADELESİ VE MÜBADEİL ROMANLARA YÖNELİK İŞKÂN VE DENETİM POLİTİKALARI

Nurşen Gürboğa

44 12 EYLÜL'DEN UNUTULAN BİR MAĞDURİYET ÖYKÜSÜ: MANUEL YERGATYAN

Emre Can Dağlıoğlu

52 MOLLAS VE BALTACIOĞLU ÖRNEKLERİNDE KARAGÖZİSİ / KARAGÖZ'Ü YENİLEŞTİRMEK İÇERDEN Mİ YUKARDAN Mİ?

Peri Efe

60 20. VE 21. YÜZYILLARDA SAVAŞTA ARŞİVLER, ARŞİV SAVAŞLARI

Sophie Cœuré

68 FIRTINA VE YAŞLI BİR GEMİ ADANA ŞİLEBİNİN BATIŞI

Murat Koraltürk

74 YENİ BELGELERLE 1865 HOCAPAŞA YANGINININ SINIRLARI

Sibel Gürses Söğüt

82 70. YILINDA BORALTAN KÖPRÜSÜ OLAYI

Hakkı Uyar

88 AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN KALEMİNDEN BÜYÜLÜ FENER

Murat Cankara

92 GERÇEĞİN PEŞİNDE

Selen Kalyoncu

94 ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR'İN MEKTUBU

Mete Tunçay

Kapak Çizimi:
Aydan Çelik

44 12 EYLÜL'DEN UNUTULAN BİR MAĞDURİYET ÖYKÜSÜ: MANUEL YERGATYAN

Emre Can Dağlıoğlu, 12 Eylül darbesinden kısa süre sonra tutuklanıp işkenceye maruz bırakılan ve uzun zaman hapis yatan Ermeni rahip Hayko (Manuel) Eldemir'in (Yergatyan) zorlu yaşam hikâyesini anlatıyor.

52 MOLLAS VE BALTACIOĞLU ÖRNEKLERİNDE KARAGÖZİSİ/ KARAGÖZ'Ü YENİLEŞTİRMEK

Peri Efe, Yunanistan'da 1920'lerden 1930'lara uzanan süreçte Atina'da Karagiozis'in başka bir mecraya girmesinin yolunu açan Mollas ile Türkiye'de Karagöz oyunları yazan Baltacıoğlu'nun gölge oyununun değişimi yönünde attığı adımları tartışmaya açıyor.

88 AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN KALEMİNDEN BÜYÜLÜ FENER

Murat Cankara, Ahmed Midhat Efendi tarafından yazılmış ve ilk kez resimli *Mir'ât-ı Âlem* dergisinde yayımlanmış, ardından *Manzara* dergisi tarafından bir kitapçık olarak basılmış olan *Sıhr-ı Sirâci* adlı eseri inceliyor.

82 70. YILINDA BORALTAN KÖPRÜSÜ OLAYI

Hakkı Uyar, günümüzde Boraltan Köprüsü olayı olarak bilinen, Rus mültecilerin Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne iade edilmesine ilişkin soru önergesinin Mayıs 1951'de Meclis'te ilk kez gündeme getirilişini ve yaşanan tartışmaları aktarıyor.

94 ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR'İN MEKTUBU

Mete Tunçay, Türkiye Komünist Partisi'nin 1927 tevkifatıyla Türkiye komünist hareketinde yaşanan kırılmayı ve Şevket Süreyya Aydemir'in 1928 yılında Komintern'e yazdığı mektubu ele alıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 263, Kasım 2015

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmöz

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen
Sokak No: 10
Eminönü 34114 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan,
Adil Bakıaya, Murat Belge,
Fatmagül Bertay,
Bülent Bilmöz, Aydan Çelik,
Doğan Çetinkaya,
Esra Danacıoğlu,
Edhem Eldem,
Ahmet Ersoy, Nürsen
Gürboğa, Murat Güvenç,
Mehmet Hacısalıhoğlu,
Murat Koralıoğlu,
Elçin Macar,
Mustafa H. Sayar,
İrvin Cemil Schick,
Canay Şahin, Oğuz Tekin,
Taner Timur, Meltem
Toksoz, Zafer Toprak,

Mete Tunçay, Ömer Turan,
Nuran Yıldırım
S. YAZIŞLARI
MÜDÜRÜ VE YAYIN
YÖNETMENİ
Ahmet Akış
YAYIN YÖNETMENİ
YARDIMCISI
Nihal Boztekin
DERGİ VE
KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen
KAPAK, SAYFA
TASARIMI
UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansukutarihvakfi.org.tr
BASKI
Portakal Basım
Matbaacılık San. ve Tic.
Ltd. Şti.
Huzur Mah. Tomurcuk Sk.
No: 5/1 4. Levent
Şişli/İstanbul
Tel: (0212) 332 28 01
www.portakalbasm.com.tr

BASKI TARİHİ
Ekim 2015

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00
YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın
ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (İş)
(0212) 513 54 00 (Faks)

YAYINCI SERTİFİKA
NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA
NUMARASI
12376

BİR YILLIK
ABONE BEDELİ
100,00 TL
© Toplumsal Tarih Yazı
İşleri'nden ve ilgililazardan
izin alınmaksızın alıntı
yapılamaz. İzin çerçevesinde
yapılacak atımlarda
Toplumsal Tarih'in ilgili
sayısını ve yazar ismini
belirtmek zorunludur.

oğlu Mehmed Murad (1840-1904), Abdülaziz'in giderek sertleşen saltanatının sonlarında liberal kanadın ve Genç Osmanlıların umidi olarak görülmüş, nihayet Mayıs 1876'da Midhat ile Hüseyin Avni Paşaların başını çektiği bir darbeyle Abdülaziz tahttan indirilince öndü açılan Şehzade Murad, V. Murad adıyla cülus etmişti. Ne var ki zaten alkolizm nedeniyle hassas bir sıhate sahip olan yeni padişah bütün bu olayların –ve özellikle Abdülaziz'in şüpheli intiharının– baskısı altında iyice buhran geçirmiş, vazifesini yerine getiremez hale gelmişti. Üç ay kadar zamanın sonunda ondan umidi kesen Midhat Paşa başta olma üzere devlet erkânı, yerine kardeşi Abdülhamid'i tahta geçirmeye karar vermişti. Böylece bir senede üçüncü defa taht el değiştirmiş, II. Abdülhamid cülus etmişti.

Bu tarihten itibaren V. Murad ailesi ve halkıyla birlikte yarı tutsak halde Çırağan Sarayı'na ikamete mecbur edilmiştir. Abdülhamid'in korkusu kendisinin de bir darbe neticesinde devriliş yerine ağabeyinin tekrar getirilmesi olduğundan, bu tutsaklığın nedeni anlaşılacaktır. Ne var ki bütün bu tedbirlere rağmen aşağıda aktarılan olay gerçekleşmiş, bunun neticesinde de Abdülhamid'in vesvese ve korkusu iyice artarak artık Murad ve hanesinin çok sıkı gözetim

altında Çırağan'ın müstemilatında ve Feriye Saraylarında hapis hayatı yaşamalarına vesile olmuştur. Murad 1904'teki ölümüne kadar kapatıldığı sarayın dışına çıkmadan yaşamak zorunda kalmıştır.

Çırağan baskınının henüz çok iyi bilinmeyen birçok cephesi vardır. Muradilerin gerçekten korkup kendilerini korudukları mı, yoksa aksine bunun bir kurtuluş umidi olduğunu düşündükleri mi çok net değildir. Muhtemelen her iki duyguyu o kısa olay esnasında yaşamışlardır. Muhacirlerle Ali Suavi'nin gerçekten çatışarak mı, yoksa soğukkanlılıkla katledilerek mi hayatlarını kaybettikleri de tartışmaya açıktır. Suavi'nin metinde dendiği gibi yedi kurşun ve süngüyle mi, yoksa rivayet edildiği gibi Hasan Paşa'nın sopasıyla mı öldüğü de açık değildir. Ayrıca olaydan sonra bir müddet kurtulabilen bazı muhacirlerin sarayda saklandığı, hatta Murad'ın kadınları tarafından saklandıkları kuvvetle muhtemeldir.

İlgincir ki derginin tutumunda her ne kadar saldırganlara ve dolayısıyla Murad'a karşı biraz sempati söz konusuysa da, genel tavrı net bir şekilde Hamid'den ve asayiş kuvvetlerinden yanadır. Bunu genel olarak düzene karşı çıkmama kaygısıyla izah etmek mümkünse de ek biretken herhalde Ali

Dişle Diş: İlk Diş Eugène Montrosier, 1881.

Suavi'nin kendisidir. Bir zamanlar muhalif profili sergileyen bu kişinin son hareketleri Fransa'yı rahatsız edecek nitelikteydi. İslam'a dayalı ihtilalcılığı ve Fransa'nın en önemli işbirliği kurumlarından olan Galatasaray Lisesi'nin başına getirildiğinde milli ve İslami bir tavır sergilemiş olması kendisini artık tehlikeli bir kişilik olarak nitelemeye yetmişti.

"İlk Diş" tablosu için bir etüt. (Eugène Montrosier, *Les Artistes modernes. Les Peintres de genre* (Paris: H. Launette, 1881), s. 90.

ŞARK OLAYLARI-ÇIRAĞAN DRAMI

İstanbul muhabirimizden geçenlerde Ali Suavi Efendi tarafından Sultan Hamid'e karşı ve ağabeyi Sultan Murad'ın lehine düzenlenmiş olan ihtilal teşebbüsüyle ilgili gayet etkileyici bir çizim aldık. Olayları bir hatırlatalım.

Geçen 20 Mayıs günü, yüz kadar kişi sabık padişah Murad'ın ikametgâhı olan Çırağan Sarayı'nın önünde toplanmıştı. Kimisi muhacir kıyafeti giymişti, kimisiyse halk muhafızları üniformasını. Bazılarıysa alelade şehirli

gibi giyinmişti. Sarayın kapısına kadar gelip zorlamaya çalışmışlardı. Nöbetçiler karşı koymuş, saldırganlarsa onları ellerindeki revolverlerle öldürmüş, silah seslerini duyar duymaz karakoldan gelen askerleri de püskürtmüştü. Bunun üzerine saraya girip kapılarını arkalarından kapatmışlardı. Sarayda büyük bir heyecan yaşanmıştı: Dehşetle kapılan harem kadınları uzaktan duyulan çığlıklar atarak her bir yöne koşuşmaya başlamıştı.

Asilerse kendisini padişah olarak alkişleyerek Murad'ı oda oda aramaya koyulmuştu.

Fakat bu arada silah sesleri olayı haber vermişti. Civardaki karakol ve kışlalardaki asker ve zaptiyeler yetmişmişti. Başlarında geçen sene Ardahan'da kumandan vekili olan ve şimdi Beşiktaş mahallesinin zaptiye müdürü olan Hasan Paşa bulunuyordu. Murad'ın kadınları asilerin cesurca müdafa ettikleri parmaklıkları aşmaları için kendilerine ipler atmıştı. Askerler böylece içeri girebilmiş ve asileri büyük şeref merdiveninin geniş holüne kadar geri çekilmeye mecbur ederek üzerlerine kısa menzilden ateş ederek şiddetli bir direnişe rağmen duruma hâkim olmuşlardı.

İstanbul: 20 Mayıs günkü çatışmadan sonra Ali Suavi ile arkadaşlarının cesetleri Çırağan Sarayı'nın giriş holünde. (Karşı sayfada)

Ali Suavi'nin kendisi elinde silahıyla can verdi. Göğsünden yedi kurşun yemiş, ondan başka bir de süngü darbesi almıştı. Etrafında otuz kadar suç ortağı veya daha doğrusu araçları yatıyordu. Yayımladığımız resimde tasvir edilen işte bu kanarik sahnedir. Çatışma sona ermiş, ama hâlâ meydanda olan cesetler nöbetçilerin bakışları altında kaldırılmakta.

Şimdi de Ali Suavi'yle ilgili birkaç söz:

Bir zamanlar Âli Paşa'nın⁶ sadareti altında epeyce ünlene Genç Osmanlılar Fırkasına katılmıştı. Birkaç arkadaşıyla beraber sürgün edildiğinde Ali Suavi birkaç sene Londra ve Paris'te ikamet etmiş ve Âli Paşa'ya karşı sözlerinin şiddetle dikkat çekmişti. Hatta bir keresinde işi bu şahsı düşmanını idama mahkûm eden bir ferman çıkarmaya kadar götürmüştü.⁷

Sultan Aziz'in tahttan indirilmesiyle birlikte ikbale nail olacağını düşünerek İstanbul'a dönmüştü. Fakat Rüşdü Paşa⁸ bu ihtirasına cevap vermeyince, Midhat Paşa'ya dönmüş ama ondan daha da az yüz bulmuştu. Ümitlerinin söndüğünü görünce bu defa Midhat'a karşı cephe almış ve böylece sarayın gözüne girebilmişti. Midhat'ın azline yol açan entrikalara faal bir şekilde katılmış, ardından da bu devlet adamının aleyhinde tutkulu yazılar yayımlamıştı.

Saraydan mükâfât gecikmedi: Ali Suavi, Galatasaray Mekteb-i Sultani'si'nin başına getirildi ama orada da idari kabiliyetsizliğiyle eğitim konusundaki tecrübesizliğine bir de fanatizm derecesindeki yobazlığı eklenince bir ara bu büyük kurumun hayatını bile tehlikeye atmış oldu. Yabancı hocaların işlerine son vermekle yetinmeyip, kendisinden önce alafranga düzenlenmiş olan lisenin saatlerini alturkaya çevirmişti. Bir hayet bundan birkaç ay evvel Ali Suavi'nin idaresinin neden olduğu şikâyetlerden bıkan saray onu görevden almıştı. Şeref ve ikballe çıkacağını sanıp ölümlüyle neticelenen bu çatışmaya kadar da kendisinden artık bahsedilmez olmuştu.

Ali Suavi

Ali Suavi. Photographie César, Paris, yak. 1870. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.EE. 57/1. Fotoğraf Paris'teki sürgün yıllarına (1869-1876) ait. Dini kıyafeti, respihi, düzensiz saç ve sakalı, ince çerçeveli gözlüğüyle tam bir siyasi eylemci ve dini reformcu intibai bırakıyor. Paris'teki stüdyonun dekoru gayet yalın; sadece üzerine üç kitap yerleştirilmiş ahashap bir kaideden ibaret. Suavi büyük ihtimalle Fransızca olan kitapları, Arapça yazılı iki kâğıt parçasıyla kapatmış, böylece eski

bir Osmanlı ve İslami geleneğe, kitapların başlıklarını kenarlarına yazma âdetine uymuş. Kitapların başlıkları ise açıkça Şii geleneğinden seçilmiş: Hz. Ali'ye atfedilen vaaz ve değişlerin bir araya getirildiği 10. yüzyıldan kalma *Nehcü'l Belâğâ* (Belâgat Yolu) ve yine ona atfedilen şiirlerden oluşan *Divan-ı Ali*. (Bkz. Zeynep Çelik ve Edhem Eldem, derl., *Camera Ottomana. Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite, 1840-1914* [İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015], s. 212-213).

DİPNOTLAR

- 1 Eugène Montrosier, *Les Artistes modernes. Les Peintres de genre* (Paris: H. Launette, 1880), s. 89-92.
- 2 Ali Suavi (1819-1878), burada da anlatıldığı gibi epey dalgalı bir siyasi çılgı takip ederek kah sürgünde muhalif, kah ülkede saltanatçı bir tavır takınmış, liberal ve parlamenter görüşlerle İslami bir bakışı bir araya getirmeye çalışmış olan bir siyaseti ve düşüncesi adımıdır. Bu konuda bkz. Midhat Cemal Kuntay, *Sarıklı İhtilaller Ali Suavi* (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1946); Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi* (İstanbul: İletişim, 1994).
- 3 Adını yazarken yedi ve sekiz rakamlarını yazıp çiziyşle birleştirdiği rivayet edildiğinden "Yedi Sekiz" lakabıyla bilinen Hasan Paşa (1831-1905), eriklen yetişmiş

komutanlardandı. Paşalığa terfii de burada akarılan olayda Ali Suavi'yi başına sopayla vurarak öldürmesine ve bu baskını engellemiş olmasına borçludur.

- 4 Ahmet Şefik Midhat Paşa (1822-1884), 1872 ve 1876-1877'de sadrazam olmuş. Kanun-ı Esasi'nin ve I. Meşrutiyet döneminin mimarı olarak bilinen devlet adamı.
- 5 Hüseyin Avni Paşa (1819-1876), 1874-1875'te sadrazamlık yapmış asker kökenli devlet adamı.
- 6 Mehmed Emm Ali Paşa (1815-1871), muhtelif sadaretlerden sonra en son 1867-1871 arasında bu görevde bulunmuştur.
- 7 Herhalde fetva anlamak gerekir.
- 8 Müverrim Mehmed Rüşdü Paşa (1811-1882), 1859-1860, 1866-1867, 1872-1873, 1876 ve 1878 tarihlerinde sadrazam olmuştur.

Müttefikler Arasında İlet-i Sâriye

1 KASIM 1915
TANİN

Sofya gazetelerinin Selanik'ten aldıkları habere göre, Selanik'e çıkarılmış olan Fransız askerleri arasında illet-i isâriye günden güne intişâr etmekte imiş, son günler zarfında yalnız tifo ve malarıya hastalığından 750 kişi hastalanmıştır.

Türkiye Harbin Mihveridir

4 KASIM 1915

TASVİR-İ EFKÂR

Berlin 2 Teşrinisani—Doktor (Jan) Alman ve Avusturya-Macaristan matbuatı erkânı ile memurin-i mülkiye ve askeriye huzurunda "Türkiye ve Harp" hakkında bir konferans vermiştir. Mümâileyh, Türkiye harbinin tarihçesiyle bu harpte takip edilen gayeden bahsederek demiştir ki: "Türkiye yegâne samimi ve sadık müttefikleri olan düvel-i merkeziye ile birlikte istiklâl-i milli ve iktisadisi uğrunda harp eylemektedir. Kitaât-ı Osmanîye tarafından ibraz edilen seçâat her türlü takdir ve sitayişin fevkindedir. Osmanlı kitaâtı ile Alman zabitanı arasında ahenk tam hüküm-fermâdır. Türkiye, mümtaz ve muktedir zimâmdârânının idare hususundaki katıyet ve azmi sayesinde muharebe-i haziranın mihveri olmuştur."

Berlin-İstanbul Yolunun Küşâdî Münasebetiyle

5 KASIM 1915

TASVİR-İ EFKÂR

İmparator Wilhelm, bu yolun küşâdî, tarihin pek mühim bir vakası olacaktır diyor. İmparator Wilhelm'in telgrafnamesinden: Tarihte pek büyük ehemmiyet ihraz edecek olan bir hadise bu kere sükûnet içinde vukua gelmiştir. Berlin ve Viyana ile Şark'taki sadık müttefikimiz arasındaki tarik açılmış

ve ilk vapor Vidin'e vasil olmuştur. Cevapname-i hûmâyûn: Memleketlerimiz arasındaki muvasalanın küşâdî münasebet-i hasenesiyle keşide buyrulmuş telgrafname-i imparatorilerini mahzûziyet-i kâmile ile aldırm. Bu hadise-i mühimmeyi şeci ordularımızın yeni bir devre-i muzafferiyetine beşaret olarak telakki etmekteyim.

Mühim Haberler

7 KASIM 1915

İKDAM

Sofya muhabir-i mahsusamızdan Sofya 6 Teşrinisani—Bükreş şehrinin Bulgar askerleri tarafından zaptı burada gayet parlak surette karşılanmıştır. Muhtelif mektepler talebesi bayraklarla ve önlerinde muzikaları bulunduğu hâlde sokakları dolaşarak icra-yı nümayiş etmişlerdir. Her taraf Osmanlı, Bulgar, Alman ve Avusturya bayrakları ile donatılmıştır. Sofya 6 Teşrinisani—Tuna Nehri'nde vaporlar seyr ü sefere başlamıştır. Dün Rusçuk'a gelen bir vapor her taraftan rıhtıma toplanan ahali tarafından gayet hararetle bir surette selamlanmıştır. Avusturyalılar, vapordan indikleri vakit üç defa "hurra" nidalarını ref ettikleri gibi rıhtımdaki muzika tarafından da müttefik marşları çalınmıştır. 23 Teşrinievvel rumi tarihi fi-mâba'd Rusçuklularca resmi bir gün olmak üzere kabul edilmiştir.

Çırak Mektepleri

7 KASIM 1915

İKDAM

Mahmudiye Caddesi'nde eski Maliye Mektebi binasında tesis edilmiş olan Çırak Mektepleri merkez şubesinde ba'de-mâ her hafta cuma günü akşamları heyet-i müessiseden bir zat-ı muhterem tarafından mesleğe ait nâfi konferanslar verileceği haber alınmıştır. İlk konferans evvelsi akşam Darülfünun'ın ihsâiyat ve ulûm-i maliye muallimlerinden Zühtü Bey tarafından verilmiştir. Zühtü Bey, konferanslarına Almanya'daki çırak mektepleri müessesatının ne suretle idare olunduklarının, bunların kanun

nazarındaki mevkilerinin ve Almanya'da ne mühim bir âmil-i feyz ve terakki teşkil ettiklerinin izahını esas ittihaz etmişlerdir. Bu esas dairesinde olarak konferanslar teselsül edecek, bizde uyandırılmak istenilen yeni çırak hayatına bir rehber vücuda getirmeye çalışılacaktır.

İlk Tahtelbahirimiz- Dünkü Merasim

11 KASIM 1915

TASVİR-İ EFKÂR

Fransızlardan Çanakkale'de iğtinam edilerek İstanbul'a getirilen (Türkuvaz-Firuze) tahtelbahirinin Osmanlı sancağı keşidesiyle donanmamıza ithali ve yeni bir unvan ile tevsimi merasimi evvelce de yazdığımız vechile dün, Bahriye Nezareti'nde icra kılınmıştır. Filomuzun birinci tahtelbahir sefinesini teşkil edecek olan ve suret-i zapt ve iğtinamı ordu ve donanmamız için hakiki bir vesile-i iftihar addedilmek lazım gelen bu güzel gemiye (Müstecib Onbaşı) unvanı verilmiştir. Bursa'nın Yenişehir kazasından Ferhatoğulları'ndan Necib Oğlu Müstecib Onbaşı, Fransız tahtelbahirini Çanakkale Boğazı'ndan çıkarken ilk önce gören ve ilk atığı mermileri sefinenin kulesine isabet ettiren mühim rahnelere açan topçu neferimizin ismidir.

Kurup Müessesinin Bu Seneki Temettüü 86 milyon-23 milyonu emr-i hayra tahsis edildi

11 KASIM 1915

TASVİR-İ EFKÂR

Berlin 9 Teşrinisani—Kurup Fabrikası geçen seneki 23 milyon 900 bin marklık hasılat-ı safiyeeye mukabil bu sene 86 milyon 400 bin mark hasılat-ı safiye temin eylemiştir. Kurup Müessesesi bu sene hissedaranayüzde 12 temettü tevci etmektedir. Kurup Fabrikası geçen sene olduğu gibi bu sene de müstahdemine harp esnasında

muavenette bulunmak üzere iktisat sandığına meblağ-ı azime tahsis eylemiştir. Bundan başka Kurup Şirketi meydan-ı harpte maktûl veyahut ağır mecrûh düşen cengâverlerin ailelerine muavenet-i nakdiyede bulunmak üzere 23 700 000 marklık sermaye ile bir müessesesi-i hayriye de vücuda getirmiştir.

Sırp Kralı Karadağ'a Kaçıyor

11 KASIM 1915

TASVİR-İ EFKÂR

Sofya 1 Teşrinisani— Sırp ordusunun suret-i kat'iyyede mağlup ve perişan olarak mahvolması üzerine Sırbistan Kralı Petro'nun her türlü fikr-i mukavemetten vaz geçerek Karadağ'a firar eylemiş olduğunu bir menba-i mevsûkadan istihbar eyledik.

Türk Kadınları Bıçkı Yurdu'ndan

12 KASIM 1915

TANIN

Şüheda-yı muhtereme aileleriyle bikes ve muhtacinden olan İslam hanımlarına mahsus olmak üzere muhtelif dantel işleri için meccani dersler açılması takarrür etmiştir. Tedrisata pazar ve salı günleri öğleden evvel saat ondan ba'de z-zeval üçe kadar devam edilecektir. Maişetlerini kendi el emeğiyle temin etmek isteyen hanımlarımız kayıt için matbu ilmühaberlerini almak üzere Türk Kadınları Bıçkı Yurdu'na müracaat eylemeleri lazım gelir.

Bir Şehit Validesinin Harbiye Nazırımıza Mektubu

12 KASIM 1915

TANIN

Muzaffer Ordu-yı Osmani Başkumandan Vekil-i Âlişanı Enver Paşa Hazretleri'ne Devletlü efendim hazretleri 26 Temmuz 1331 tarihinde Çanakkale sahne-i harbinde Seddülbahir Kanlısırt nam mevkinde ihraz-ı mertebe-i şehadet eden alayın birinci tabur dördüncü bölük

kumandanı mahdûmum Ali Haydar Efendi ibn-i Rıza Efendi hakkında irsal buyrulan tebşir name-i âşâfaneleri vasıl-ı dest-i tazim oldu. Bir şehit validesi olmaklığımdan ve mahdumumla beraber millet-i necibemizin intikamını alacak olan aile-i hakikisi şanlı ordumuzun tevâli-i muvaffakiyatından dolayı samim vicdanımla mesrûr ve müftehir olduğumu arz ve teâl-i vatan uğrunda sa'y ve ikdâmı cihânı hayrette bırakan asker evlat ve kardeşlerimize tezyid-i muvaffakiyat duasını yad ile bilcümle maiyet-i celileleri hakkındaki tevcihat-ı samime-i hazret-i kumandanilerine karşı medyûn bulunduğumuz ihtiramât-ı tazimkâranemi huzur-ı sâmî-i cenab-ı âşâfanelerine arz eylerim ferman. 9 Teşrinievvel 1331 Merhûm Ali Haydar Efendi'nin validesi Münire

Tebliğ-i Resmi

13 KASIM 1915

İKDAM

20 Teşrinievvel 331 tarihiyle karargâh-ı umumiden tebliğ olunmuştur:

- 1- Donanma-i Hümâyûn'ca ittihaz edilen tedabir-i cedide-i tahfiziye sayesinde "U 20" işaretli İngiliz tahtelbahiri 23 Teşrinievvel'de Çanakkale'de batırılmıştır. Mürettebatından üç zabıt ile altı nefer esir alınmıştır. İngilizlerin en yeni tahtelbahirlerinden olan "U 20" iki ay evvel Çanakkale'de görünmüştü.
- 2- Saroz Körfezi sahiline ateş açmak isteyen düşman monitörleri her teşebbüslerinde topçularımızın ateşle ateş kesip uzaklaşmaya mecbur edilmişlerdir.

Nobel Mükâfatı

14 KASIM 1915

TANIN

Berlin 12— İsveç Fünûn Encümeni Nobel Mükâfatının hikmet-i tabiiyye kısmını röntgen şuaâtının biluratta tarz-ı teksirini keşfeden Frankfurt Darülfünunu muallimlerinden Almanyalı Profesör Laue vermiştir. Aynı mükâfatın kimya kısmı Harward Darülfünunu profesörü T.W. Richard'a verilmiştir.

Paris'te Zulüm ve Tazyik

16 KASIM 1915

İKDAM

Berlin 14 Teşrinievvel— Neue Zürcher Zeitung gazetesinin Paris muhabirî mensup olduğu gazeteye âtidedi malumatı vermektedir: Sansür kîfayet etmiyormuş gibi mahâkim de ahalinin ağzını kapamak hususundaki tertibata tamamiyla iştirak etmektedirler. Sulh arzusunu izhar edecek her türlü muhavere tenkit ve hatta en masum bir arzu bile hükûmete haber verilmektedir. Bu vechile ağzından bu kabil söz çıkmasından dolayı mahâkim tarafından şiddetle tecziye edilen bıçâkelerin adedi pek çoktur. Bu esbâba binaendiki siyasete veya harbe dair mahafil-ı hükûmetten bir şey öğrenilmesi adimü'l-îmkândır. Bu hâl İtlâf'ın Çanakkale'de uğradığı hezimetler üzerine ahalinin ağzını kapamak için tatbık olunan bir idare-i zalimanedan başka bir şey değildir.

Türkçe Dersleri

16 KASIM 1915

SABAHA

Berlin 13 Teşrinisani— Elşine-i Şarkîye (Şark lisanları) Mektebi orduya mensup olanlara mahsus olmak üzere programına yeniden Türkçe dersleri ithal etmiştir.

Peşte'de Tezahürat

19 KASIM 1915

İKDAM

20 Teşrinievvel 915 tarihine müsadif Çarşamba günü akşam saat altı raddelerinde Peşte Şehremaneti tarafından mürettep bir heyet-i mahsusa ile heyet-i mezkûreye iltihak eden bir cem-i gafir önlerinde bir takım askeri musıkası ve bir müfreze süvari polis ve Macar ve Bosna askerlerinden mürekkep bölükler ellerinde yüzlerce meşale olduğu halde Osmanlı Baş Şehbenderhanesi önüne gelerek Çanakkale müdâfaat-ı kahramananesi ile Bulgaristan'ın Türkiye ve Avusturya-Macaristan ve Almanya ordularına iltihakından dolayı hasıl olan meserretlerini izhar eylemişlerdir.

Müstecib Onbaşı'yı Ziyaret

20 KASIM 1915

TANIN

Asker Ailelerine Yardımcı Kadınlar Cemiyeti'nden: Müstecib Onbaşı tahtebahirini ziyaret için her taraftan izhar buyrulan arzunun teshili zmnında duhuliyе билетlerinde tenzilat icra edilmiştir. Seyri yalnız yirmi kuruştan ibaret bulunan bu билетlerin bu günden itibaren Azapkapısı'ndaki Tersane-i Amire'nin büyük kapısı önünde fûruht edilmekte olduğu ve evvelce ilan edildiği üzere bu gün kadınların, pazar ve pazartesi günleri erkeklerin ziyaretine tahsis edildiği ve ahali-i muhteremenin bu yegâne fırsattan istifade eylemeleri ilan olunur.

Berlin Civarında İnşâ Olunan Cami-i Şerif

21 KASIM 1915

İKDAM

Müttefikimiz Almanya'nın esirleri meyanında bulunan İslamlar için payitahtı civarında bir cami-i şerif inşa ettirdiğini mukaddema yazmıştık. Wunstorf üsera karargâhında 4000 kadar Arap, Gurkhas, Fashî, Sudanlı, Senegalli Müslüman üsera bu cami-i şerifte vazife-i diniyelerini ifâ etmektedirler.

Acı Bir Sukut-ı Hayal

23 KASIM 1915

TANIN

Berlin 21—"Daily Mail" gazetesi yazıyor: Gelibolu'da bulunan İtilâf kuvvetlerinin geri çağırılması gayet acı bir sukut-ı hayal ise de İngiltere neticesiz bir sergüzeştin devamını iltizâm edecek kadar izansız değildir. Hükümetin bu hususta ittihaz edeceği karar esnasında sahte gurur ve şeref mütâlaâtı derpiş edilmemelidir.

Türk Bulgar Dostluğu İçin

25 KASIM 1915

TANIN

Sofya 23—Sofya mevki kumandanı, Türkiye'ye karşı hasmane resimleri

havi olarak harpten akdem tab ve neşredilmiş olan kartpostalların fûruht ve elden ele dolaşmasını men etmiştir.

Irak'ta Milli Ajans Telgraf Etmiştir

27 KASIM 1915

İKDAM

Bağdat 12 Teşrinisanı—Düşman kuva-yı umumiyesi Dicle'nin tarafeyninden mağlubiyet-i kat'iyyeye uğratılarak cenuba doğru perişan bir surette ricata başlamıştır. Kitaatımız düşmanı muvaffakiyetle takip ediyor. Mücahidin düşman karargâhını basarak pek çok eşya ve mühimmat igtinam etmişlerdir.

Rus Ordusunda İsyanlar

28 KASIM 1915

İKDAM

Yusufeli 1 Teşrinisanı—Pek mevsûk surette istihbar ettiğimizize nazaran Rus ordusunda açlık ve çıplaklık yüzünden emraz-ı sâriye şiddetle hükmünü icra etmektedir. Rus nizamiye efradı Çar ve tevabî'nin keyifleri için boşu boşuna ölmek istemediklerinden terk-i silah ve isyan etmeye başlamışlardır. Bundan maada Rusya dahilinde taraf taraf zuhur eden kıyam-ı müsellahları hükümet bastıramıyor.

Irak Müsademeleri İngilizlerin (2000) Zayıyatı

27 KASIM 1915

TANIN

Berlin 25 Teşrinisanı—Londra'dan bildiriliyor: Hindistan Nezareti tarafından neşredilen haberlerde El Cezire'de Teşrinisanı'nın 22. günü vuku bulan ve bütün gün devam eden müsademelerde İngilizlerin (2000) telefât ve mecrûh verdikleri bildirilmektedir. Ayın 24. gecesi Türkler tarafından yapılan bir mukabil hücum üzerine İngilizler ricata mecbur olmuşlardır.

Hind Alaylarında İsyan

28 KASIM 1915

İKDAM

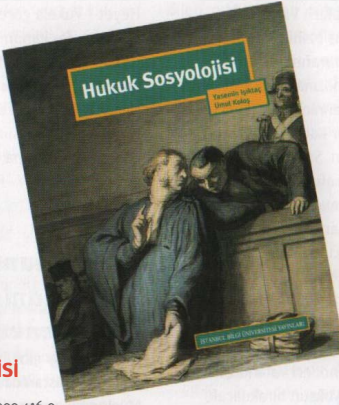
Frankfurter Zeitung gazetesi bir menba-ı mesûkadan âtidedi malumatı alıyor: İstihsal olunan malumat-ı mevsûkaya nazaran, İngilizlerin bundan böyle Dicle'de ilerleyebilmeleri ihtimali kalmamıştır. İngilizlerin ileri harekâtı tevkif edilmiştir Şattûlarab ile İran halicinde sakin bulunan şeyhlerin cihad-ı ekber lehindeki tahrikâtı o derece vûsat kesb etmiştir ki, bunların harekâtından dolayı mezkûr havalede tahavvülât-ı mühime vuku bulması muhtemeldir. İngilizlerin Irak'a sevk ettikleri Hind taburları arasında mükerreren isyan zuhur etmiştir. İngilizler mezkûr taburlara mensup efradın onda birini izam etmişlerdir. Hind asakiri Şeyh Abdülkadir Geylani ve sair meşâyih ve ulemanın makberleri bulunan bir toprakta kendi mezhepdaşlarına karşı harp etmekten açtikan açığa imtina ediyorlar. I...I

Adakale'yî Ziyaret

30 KASIM 1915

TANIN

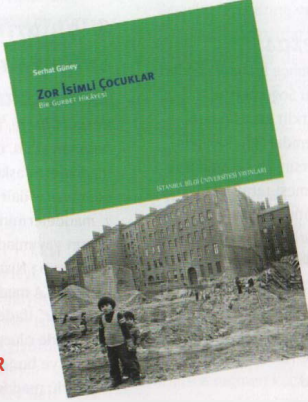
İstanbul Mebusları olan Salah Cimcoz ve Osman Beyler daire-i intihabiyeleri eczasından olan Adakale'yî ziyaret etmek üzere Meclis-i Mebusan'dan izin istemişler ve kendilerine mezuniyet verilmiştir. Tuna'da Osmanlı hükûmranlığının yegâne timsal-i maddisi olan Adakale'yî ziyaret ve orada sakin vatandaşlarımızın hâl ve hatırlarını istifsar için giden İstanbul mebusları ile birlikte İtilah ve Terakki Cemiyeti merkez-i umumisi de azimet eyleyecektir. Bu münasebetle hatırlatılm ki Adakale müntahib-i sanileri bidayet-i meşrutiyetten beri vuku bulan intihabatta daima İstanbul müntahibleri ile birlikte rey vermişlerdir. Adakale ile İstanbul arasındaki mesafenin uzunluğuna rağmen vatandaşlarımız intihabat-ı teşriyyeye iştirak hususunda büyük bir ehemmiyet atf edegelmışlerdir.

**YASEMİN İŞIKTAÇ,
UMUT KOLOŞ
HUKUK SOSYOLOJİSİ**

320 sayfa, ISBN: 978-605-399-416-9

Prof. Dr. Yasemin Işıktaç ve Araş. Gör. Umut Koloş'un kaleme aldıkları bu önemli çalışma, bir ders kitabı olmanın yanı sıra bir kaynak olma özelliğini taşıırken, geçmişten modernite ve sonrasına; Durkheim'dan, Marx-Engels'e ve Weber'e; Duguit'den, Petrazycki ve Ehrlich'e, N. Luhmann'a ve D. Black'e uzanan önemli düşüncülerle birlikte Hukuk ve Toplum Çalışmaları, Eleştirel Hukuk Çalışmaları, Feminist Hukuk Yaklaşımları ve Hukuksal Çoğulluk gibi hukuk üzerine bilimsel görüşleri geniş bir çerçevede içinde irdelemektedir. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları olarak, Işıktaç ve Koloş'un Hukuk Sosyolojisi adlı bu değerli kitabının, Türkiye'deki hukuk eğitiminde bir boşluğu dolduracağına ve önemli bir katkı sağlayacağına inanıyoruz.

**SERHAT GÜNEY
ZOR İSİMLİ ÇOCUKLAR
BİR GURBET HİKÂYESİ**

178 sayfa, ISBN: 978-605-399-400-8

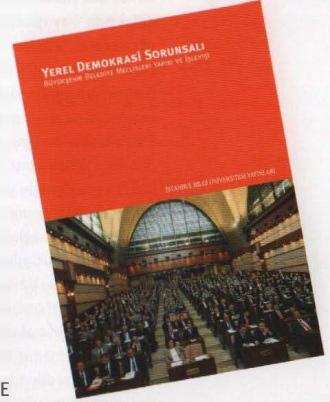
Alman Akademik Değişim Programı DAAD'ın desteğiyle, Almanya'ya işçi göçü tarihimizin en özgün olgularından birinin hikâyesini anlatan *Zor İsimli Çocuklar*. İkinci Dünya Savaşı sonrası yıkılan Kreuzberg'den başlayarak Türkiye'den işçi göçüne ve buradan da ilk diaspora kuşağının hayat akışına değinmektedir. Doç. Dr. Serhat Güney bu çalışmada ayrıca özel olarak Kreuzberg'in gettolarına, buradaki müzige, spora, ticarete ve kültüre dair olgulara akademik bir çerçevede eğilirken, edebi dille de okuyucuyu hikâyenin içine çekmektedir.

**AYFER KARAKAYA-STUMP
VEFİLİK, BEKTAŞILIK,
KIZILBAŞLIK
ALEVİ KAYNAKLARINI,
TARİHİNİ VE TARİHYAZIMINI YENİDEN DÜŞÜNMEK**

248 sayfa, ISBN: 978-605-399-419-0

Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık, uzun yıllara yayılmış bir çabanın ürünüdür. Eserde yer alan makalelerin biri hariç tümü, 1990'lı yıllarda yaşanan Alevi kültürel canlanışını takiben gün yüzüne çıkmaya başlayan, Alevi dede âllelerinin özel arşivlerindeki belge ve yazmalara dayanmaktadır. Tarihçilerin ilgisini henüz yeterince çekememiş bu son derece önemli yeni yazılı kaynaklar Alevi-Bektaşî tarihinin ana meseleleri hakkında bize yepyeni veriler ve mevcut kalıpların ötesinde taze ve çok daha nüanslı bakış açıları sunmakla kalmamakta, aynı zamanda Anadolu dinsel ve kültürel tarihine dair "büyük hikâye"yi de önemli noktalarda tashih etmektedir.

**YEREL DEMOKRASİ
SORUNSALI
BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE
MECLİSLERİ YAPISI VE İŞLEYİŞİ**

324 sayfa, ISBN: 978-605-399-414-5

Yerel Demokrasi Sorunsalı, ilgili yazına referansla Türkiye'de yerel düzeyde karar alma organı olan büyükşehir belediye meclislerine odaklanarak, yerel siyasetin ve yerel demokrasinin mevcut işleyişini anlamaya yönelik on ilde yürütülmüş olan araştırmanın sonuçlarını içermektedir.

FKRET TOKSÖZ ÇİGDEM AKSU ÇAM ERBAYRIKBOĞA EMRE ERDOĞAN ÖZDEŞ ÖZBAY ÖZHAN ÇETİNKAYA CUMA ÇİÇEK ELİF ÇOLAKOĞLU NADİR SUGUR MEHMET NURİ GÜLTEKİN ELİF TOPAL DEMİRCİOĞLU MUHAMMET ERDAL OKUTAN BETÜL AYDOĞAN ÜNAL M. AKIF ÇUKURÇAYIR AHMET MUTLU SEMA ERDER NİHAL İNÇİOĞLU PINAR UYAN SEMERCİ

Açıklama

Jamanak gazetesinin 1915 sayılarında, 13 Ekim-29 Aralık tarihleri arasında bir yayın boşluğu göze çarpmaktadır. Ne 13 Ekim tarihli gazete (sayı 2307) ne de 29 Aralık tarihli gazete (sayı 2308), yayının yapılamama nedenine dair herhangi bir açıklama içermektedir. İşin ilginç yanı, 13 Ekim ve öncesindeki sayıda, yeni bir tefrika romanın başlayacağı duyurulmaktadır. Sayıların birbirini takip etmesinden, bu durumun arşivden kaynaklanan bir eksiklik olmadığını tahmin edebiliyoruz. Bir diğer ayrıntı ise, yayının devam ettiğini gösteren 29 Aralık 1915 tarihli sayının "Jamanak'ın Yeni Yılı" başlığı altında, gazetenin 15 Ekim'de 8. yılına (yaşına) bastığını duyurması, ancak söz konusu ara dönemle ilgili bilgi vermemesidir. Duyurusu yapılan ancak başlığı açıklanmayan tefrika roman ise, 9 Ocak 1916 tarihinden itibaren gazetede yayımlanmaya başlamıştır. Gazetenin yayını önceki yıllarda birkaç kez yasaklanmış, her defasında, yayının kesintiye uğramaması için, *Jamanak* ekibi bir ara formül bularak *Heratsayın* (kelime anlamıyla telefon) gazetesini devreye sokmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, önceki yıllarda *Jamanak*'ta çıkan haberler nedeniyle gazeteye açılan dava ve resmi kayıtları takip etmemizi sağlasa da, arşiv belgelerinde 1915 yılına ilişkin bir veriye henüz rastlayamadık. Şu ana dek yerli ve yabancı kaynaklarda yaptığımız çalışmaları herhangi bir bilgiye rastlamamış olsak da, ileride yukarıda zikredilen ara dönemle ilgili ayrıntılara ulaşabileceğimiz ümidini koruyoruz. Dolayısıyla bu ayki sayfamızda, 1915 yılına ait önceki sayılarda ilginç bulduğumuz ancak yer sıkıntısı nedeniyle paylaşamadığımız haberlerden bir derleme sunuyoruz.

29 NISAN

Süre

Savaş Mahkemesi Başkanlığı'ndan

Sosyal Demokrat Hınçak Ermeni

Komitesi'nin yurtdışındaki Paris merkezi başkanı Sabahgülyan ve aynı merkez üyelerinden başkan vekili Diyarbakırlı Varaztat, İstanbul Savaş Mahkemesi'nin teftiş organı tarafından, ülkenin iç huzurunu bozmaya cesaret etmekle suçlanmaktadır. Söz konusu kişiler kaçak durumda olduklarından, Savaş Mahkemesi Başkanlığı tarafından, yargı huzuruna çıkmaları için kendilerine mevcut ilandan başlayarak on gün süre verilmektedir. Süre bitiminde söz konusu kişiler hâlâ ortaya çıkmamışlarsa, Ceza Muhakemesi Kanunu'nun özel hükümleri uyarınca gıyaplarında yargılama yapılacak, kendileri vatandaşlık haklarından yoksun bırakılacak, malları haciz altına alınacak ve bu konuda herhangi bir dava açma hakları bulunmayacaktır. Söz konusu kimselerin nerede bulunduklarını bilenler haber vermeye, bütün polis memurları ise kendilerini tutuklamaya mecburdurlar. Bu durum bilgi olarak ilan edilir.

3 MAYIS

Ölüm Cezası

Kayseri'nin Bahçe Mahallesi'nden Armenak oğlu Soğomon ve Kayseri'nin Erklit kazasından İdris oğlu Alemdaroğlu Rakıp'ın Adana ve Mersin'de yakalanarak Savaş Mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırıldıkları Adana'dan telgrafla bildiriliyor. Bu kişiler kendi müfreze birliklerine katılmamış ve genel ahtan yararlanmayarak askeri otoritelere teslim olmamışlardı. Sultan'ın iradesi bu hükmü onadı ve her ikisi de Adana'da kurşuna dizildi. (Basın)

8 MAYIS

Şirket ve Bankaların Paraları

Takvim-i Vekayi'den

Madde 1. İmzalanan şartnamelerin özel hükümleri uyarınca, savaş durumu nedeniyle, mevcut idari meclisler doğrudan hükümetin işletmesi altında bulunan ya da resmi kurumlar aracılığıyla işletilen kamu inşaat şirketlerinin başından beri bankalara teslim edilmiş

paralarını, şirketlerin ihtiyaçları için almaya ve harcamaya yetkilidirler. Madde 2. Bu kanunu uygulamaya Heyet-i Vükela görevlendirilmiştir. Madde 3. Bu kanun ilan tarihinden itibaren uygulanır. Meclis açılışında kanunlaşmasının önerilmesi şartıyla, bu kanun tasarısının şimdi uygulanmasını ve bunun devlet kanunlarına ilave edilmesini emrederim.

9 MAYIS

Yeni Yunanistan'da Müslümanların Gayrimenkulleri

Hatırlanacağı gibi, bundan önce, yeni Yunanistan'da bulunan Müslümanların mülkiyetlerini teyit edebilmeleri için Yunanistan tarafından kendilerine bir yıllık süre tanınmıştı. Bu sürenin dolması yaklaşmış olduğundan, Osmanlı hükümeti tarafından yapılan müracaat üzerine bu kez Günaris Kabinesi aynı süreyi altı ay kadar daha uzattı.

Silahların Teslim Edilmesine Dair Kanunda Değişiklik

Resmî Gazete, halkın elinde bulunan silah, cephane ve patlayıcı maddelerin askeri otoritelere teslim edilmesine dair geçici kanunun 1. ve 2. maddelerinin değiştiği geçici bir kanun yayımladı.

Madde 1. 13 Nisan 1331 tarihli geçici kanunun A maddesinde "ve patlayıcı maddeler" ifadesi yerine "ve her ne şekilde olursa olsun, dinamit, bomba ve buna benzer yıkıcı alet ve her türlü madde ve aynı zamanda özellikle bunları hazırlamaya ve üretmeye yarayan alet ve vasıtalar" ifadesi konulmuştur.

Madde 2. Aynı kanunun ikinci maddesinde bulunan "silahlar" sözcüğünden sonra "ve cephane ve yıkıcı alet ve maddeler olduğu gibi bunların yapımına özgü alet ve vasıtalar" cümlesi eklenmiştir.

Madde 3. Bu kanun ilan tarihinden itibaren uygulanır.

14 MAYIS

İmparatorluk okulları, Osmanlı

ordu veya donanmasının herhangi bir zaferini duyduklarında hemen bayrakla donatılmaları konusunda Maarif Vekâleti'nden talimat aldılar. Maarif Vekâleti gayrimüslim ve özellikle de Rum okullarında yabancı tebaalı öğretmenlerin ders verdikleri konusunda bilgilenersek, bunların on gün içinde kendi vesikalarını vekâlete teslim etmeleri konusunda talimat verdi.

Beş Günlük Yeni Süre

İstanbul Merkez Komutanlığı'ndan. Halkın elinde bulunan silah, cephane, patlayıcı maddelerin kayıt altına alınması ve teslim edilmesine yönelik 23 Nisan 1331 tarihli ilanının süresi, yüksek sayıdaki başvuruları kaydetmeye yeterli olmamış ve yığılmalara sebebiyet vermiştir. Ayrıca İstanbul ve dışındaki üç mahalle arasındaki uzaklığın çok olması da dikkate alınarak, aynı süre beş gün daha uzatılmıştır. 2. Halktan bazılarının ellerindeki silahları ve yıkıcı maddeleri yanmış alanlara ve boş yerlere atıkları anlaşılmıştır. Yukarıda zikredilen maddeleri belli bir süre içinde kaydettirenler ve teslim edenler kanunen sorumluluktan muaf olacaklardır. Dolayısıyla herkes tamamen özgür bir şekilde hükümete başvurmalıdır.

9 HAZİRAN

İsim Değişikliği

Resmi gazete *Takvim-i Vekayi* dünki sayısında şu iradeyi yayımlamıştır: Maraş vilayetinde bulunan Zeytin kazasının isminin "Süleymanlı" olarak değiştirilmesi uygun görüldü. Bu iradeyi uygulamaya Dâhiliye Vekâleti yetkilidir.

16 HAZİRAN

Kadın Çingeneler

Tasvir-i Çâkır bildiriyor. "Bazı kadın Çingeneler çarşaf giyerek bu günlerde sıkça Beyoğlu sokakları ve birahanelerde gezmekte ve dilenmektedirler. Dilencililiğin kendisi ayıplanacak bir durum olmanın yanı sıra, bunun Müslüman kadın kıyafetiyle yapılması daha dikkat çekici ve üzücüdür. Çocukları,

Beyoğlu tarafındaki halkın gerçek durumdan haberdar olmadıklarını ve bu Çingeneleri yokluk sebebiyle dilenen Müslüman kadınlar sandıklarını söylemektedirler. Polisin birçok kötü yorumlara ve hoş olmayan anlamlandırmalara sebebiyet veren bu durumu yasaklaması arzu edilmektedir."

Yer Değiştirme Vesilesiyle

İstanbul Valiliği'nden. Şûrâ-yı Devlet'in son kararına istinaden, bir vilayetten diğerine gidenler hakkında, evlerini değiştirme (nakl-i hane) işleminin yapılması gerekiyordu. Aynı şekilde, 3B. madde uyarınca, bir vilayetten diğerine gidenler hakkında taşınma işlemi (nakl-i mekân) yapılır. Bu madde uyarınca, vilayetlerde bir semtten diğerine taşınanlar hakkında herhangi bir işlem yapmaya gerek yoktur. Ancak Beyoğlu ve Üsküdar kazalarında, nüfus sayımı müdürlükleri bulunarak, İstanbul'dan Üsküdar'a ve Beyoğlu kazalarına ve oradan da İstanbul'a taşınanlar hakkında ev değişikliği ve yer değiştirme işlemleri yerine getirilecek.

19 HAZİRAN

Ermeni

Cemaatinden

Haberler

Ruhani Meclis, 1 Haziran tarihli oturumunda dikkatini tekrar Mihran Efendi Uğurlayan ve Yeprakse'nin evlilik sorununa çevirdi. İnceleme sonrasında, Yeprakse'nin ısrarlarına rağmen kocası hakkında yaptığı beyanatlari hiçbir şekilde kanıtlamadığını dikkate alarak, Meclis bir önceki 4 Şubat 1914 tarihli oturumunda Mihran Uğurluyan'ın ve eşi Yeprakse'nin (Bülbüyan doğumlu) nikâhını bozmuş olduğuna dair hükmü uygulamaya koymuş ve kadını yeniden evlenme hakkından yoksun bırakmaya, Mihran Efendi'ye ise simdilik yeniden evlenme hakkı vermemeye hükmetmiştir.

21 HAZİRAN

Herhangi bir rahatsızlığa sebebiyet

vermeme tedbirleriyle, keman, piyano ve org dışındaki herhangi bir çağının okullardan içeri sokulması Maarif Müdürlüğü kararıyla yasaklandı.

22 HAZİRAN

Köprüköy taraflarında, Bedervan köyünde açılan bir telgraf merkezinde, 5 Haziran'dan itibaren gayri resmi telgraf alım ve gönderimi yapıldığı ilan edilir.

23 HAZİRAN

Yalanlama

Selanik'teki "Enderandan" gazetesi, un eksikliğinin İstanbul'da hissedilir olduğu ve vilayetlerde bulunan erzakin sadece Müslümanlara dağıtıldığı konusunda bir haber yayımladı. "Hilal" bu haberin tamamen asılsız olduğunu söylemeye ihtiyaç bile olmadığını yazmaktadır. Gerçekte Anadolu sonsuz bir tahıl ambarıdır ve uzun yıllar bütün halkın erzak ihtiyacını yetebilir.

5 TEMMUZ

Darülfünun'da Reform

Maarif Nezareti'nin vermiş olduğu yeni bir karar uyarınca, üniversitenin bazı dallarında bazı reformlar gerçekleştirilecek. İlk önce örnek bir kütüphanenin oluşturulması için gereği düşünülecek. Dikkate alınacak reformlardan biri de, onu icra edeceklerin kendi gelecekleri konusunda güvence altında olmaları için öğretmenliğe özel bir meslek şeklinin verilmesi olacak. Bunun yanı sıra, kişilerin dışarıda memur olmaları ve aynı zamanda öğretmenlik yapmalarına izin verilmeyecek ve buna karşılık, öğretmenlere, memur olarak aldıkları aylık kadar bir meblağ tahsis edilecek. Hukuk okulu da reformdan geçecek ve yeni düzenlemeler uyarınca, lisans ve doktora olmak üzere, iki bölümden oluşacak. Lisans dalının üç sınıfı olacak ve orada düşünsel olarak böyle bir eğitim verilecek ki toplumsal sorumluluklar konusunda mükemmel bir bilgilendirme

sağlanacak. Doktora dalı da, adli, siyasi ve iktisadi olmak üzere üç kısımdan oluşacak. Burada karşılaştırmalı ceza ve ticaret kanunları ve her türlü kanun öğretilcek. Avrupa'dan da uzman hocalar getirilecek.

11 TEMMUZ

Alman Ordugâhında Cami

Berlin'e yakın Winsdorf'ta, esirlere ayrılmış yerde, Müslüman esirler için 16 köşeli ve tek minareli bir cami inşa edilmiştir. Müslüman esirler Rus, Fransız ve Belçikalı esirlerden ayrı bir yerde tutulmaktadır. Caminin yarım daire şeklindeki kubbesinin yerden yüksekliği 12 metre, minare ise 23 metredir. İç kısmı basit ve Kuran'dan alınmış yazıtlarla süslenmiştir. Esirlerden bir hoca dua okuma görevini yerine getirmekte ve müezzin günde beş kez minareden duaya davet etmektedir. Yakın zamanda, Osmanlı büyükelçisi huzurunda caminin açılışı yapılacaktır.

19 TEMMUZ

Ekmeğe Sorunu

Kadıköy'den yukarı, özellikle Erenköy ve Göztepe gibi kıyıtı yerlerde bazı fırıncılar, hem pişmemiş hem de az çok kepekle karıştırılmış ekmeğe hazırlamakta ve halka satmaktadırlar. Bir aydan fazla bir zamandan beri, bu durum bu yerlerde devam etmektedir. İlgililer, belediyenin bugün yarın bu durumun önüne geçer ümidiyle beklenti içinde geçirdikleri günlerin sonunun gelmediğini söylemektedirler. Erenköy ve Göztepe taraflarında şikâyetle sebep olan bu durumun başka semtlerde de var olup olmadığını bilmiyoruz. Muhtemelen evet. Ancak bu durumun aksine, İstanbul içinde birçok yerlerde fırınlar beyaz ve güzel ekmeğe hazırlamaktadır. Örneğin daha dün Fatih'teki fırınlardan birinden özel şekilde ekmeğe getirttik ve çok temiz, beyaz ve pişkin olduğunu gördük. Bütün

fırınlara sağlanan un Fırıncılar Birliği tarafından verildiğine göre, neden bazı fırınlarda ekmeğe karışık hazırlanıyor? Bazı fırıncıların ekmeğe kepek karıştırdıkları açıktır. Ancak bu şeylere bakacak belediye memurları neredeler? Kadıköy'ün iç kısımlarına çekilmiş fırıncılardan açıklama istendiğinde, "Ne yapalım? Bize verilen bu" diye cevap vermektedirler. Acaba gerçekten bu fırıncılara verilen un karışık mıdır? Bizim gördüğümüz çeşitli örneklerle göre, ekmeğe o kadar karışık ki çiğnendiği zaman dişlerde gıcırdaya meydana getirmektedir. Birçok aile babaları, çocuklarının midelerinin bulanmaması için İstanbul'dan francala satın almaya hazırlanmaktadır. Fırıncılar Birliği'nin bazı fırıncılara bazen onda bir oranında kepek sattığına dair laflar dolaşmaktadır. Bu laflar güvene mazhar olsa da her halükârda bir inceleme yapılması gerekmektedir. Hatta bu vesileyle fiyat konusunun da gözden geçirilmesi mümkün olabilir. "Tasvir", esnaflar özgür bırakıldıklarında işin sonu nereye gider diye yazmaktadır.

21 TEMMUZ

Türkçe

"Turan", Türk gençlerin İstanbul ve İzmir'deki sinemalarda resim altı açıklamalarının Türkçe olmasına dair geçen yılki taleplerini memnuniyetle zikrettikten sonra, eskiden Beyoğlu tarafında insanın kendisini yabancı bir ülkede sanırken, bütün dükkânlarda Türkçe yazılmasına dair son devlet düzenlemesini hatırlattı. Turan, Reji'nin bütün kutuları üzerinde hâlâ Fransızca kullanmakta ısrar etmesine duyduğu şaşkınlığa dile getirmiş ve kutularda sadece Türkçenin yazılmasını önermiştir.

Ölüm Cezası

"Al Bayrak", şimdiki dek askerlik hizmetini yerine getirmek üzere müracaatta bulunmayan Merzifon'un Sofular ilçesinden Hagoş oğlu Kevork'un 13 Haziran Cumartesi günü Gölbaşı'nda asıldığını yazmaktadır.

5 AĞUSTOS

Savaş Manzaraları

İstanbul Merkez Komutanlığı'ndan [...]

1. Seferberlikten beri, hem özel muhabeirler hem de ne koşullarda isterse olsun fotoğrafçılar veya isteyenler tarafından savaş alanları veya başka yerlerden alınmış ve askerlikle ilgili durumu ve görüntüleri gösteren bütün fotoğrafların, Genel Karargâh'ın bilgisi, matbuat daireleri veya İstanbul dışında bulunan karargâhların izni olmaksızın yayımlanması, saklanması veya ülkeden dışarı çıkarılması kesinlikle yasaklanmıştır.

2. Bu şekilde, İstanbul ve çevresindeki yerlerde bulunan fotoğrafçılar, başka herhangi bir işlem yapmaksızın, tab ettirmeleri için getirilmiş bu kategorideki fotoğrafları, negatifleri veya filmleri aynı daireye teslim edilmek üzere Merkez Komutanlığı'na göndermeye mecburdurlar.

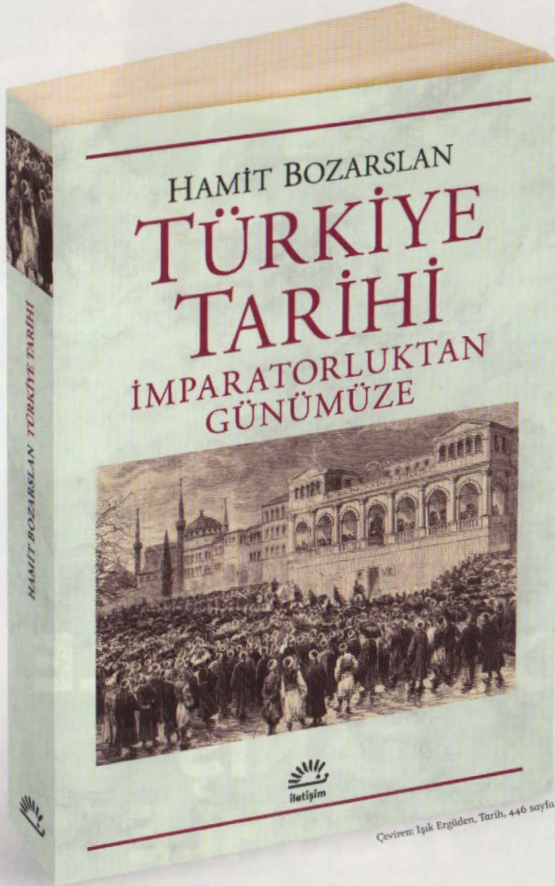
Savaşın başından şimdiye dek, bu tür izinleri olmayan fotoğrafların (izinle gazetelerde yayımlanmış olanlar bunun dışında tutularak) negatifleri kendi ellerinde bulunanlar, 10 Temmuz'dan itibaren on beş gün içinde, aynı negatifle birlikte kâğıt üzerine çıkarılmış iki örneğini Merkez Komutanlığı'na teslim edeceklerdir. Negatif ellerinde bulunmayanlar ise, Genel Karargâh'ın enformasyon dairesinden onaylamak için sadece bir örneğini teslim edeceklerdir. Bu süreden sonra, özel memurlar tarafından ele geçirilen bu tür fotoğrafların sahipleri Askeri Ceza Kanunu uyarınca Savaş Mahkemesi'ne teslim edileceklerdir.

13 EYLÜL

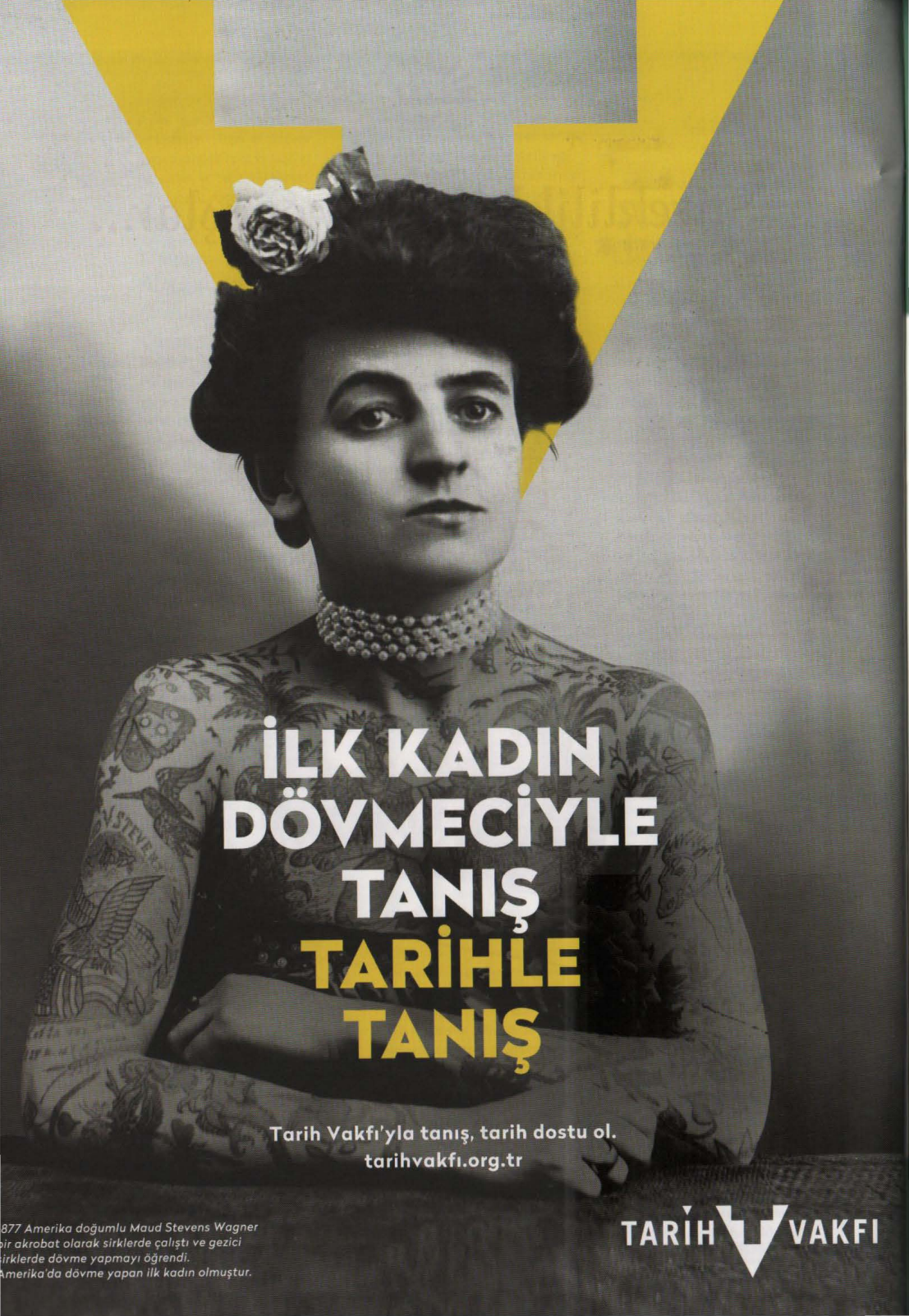
İsim Değişikliği

Ayastefanos etrafında bulunan ve Sultan'ın kişisel hazinesine ait olan Ayamama Çiftliği'nin adı, Mecidiye olarak değiştirildi. Tanın, ülkemizde bizimle ilgili olmayan daha pek çok ismin bulunduğu ve bu isimlerin giderek değişmesinin memnuniyetle mazhar olduğunu eklemektedir.

Süreklilikler, sert kopuşlar...

Tarihçi ve siyaset uzmanı Hamit Bozarslan, 13. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun ve Selçuklu Devleti'nin kalıntıları üzerine kurulan ve yedi yüzyıla yakın hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi üzerinden günümüz Türkiye'si'ni anlamaya çalışıyor.

İLK KADIN DÖVMECİYLE TANIŞ TARİHLE TANIŞ

Tarih Vakfı'yla tanış, tarih dostu ol.
tarihvakfi.org.tr

1877 Amerika doğumlu Maud Stevens Wagner
bir akrobat olarak sirklerde çalıştı ve gezici
sirklerde dövme yapmayı öğrendi.
Amerika'da dövme yapan ilk kadın olmuştur.

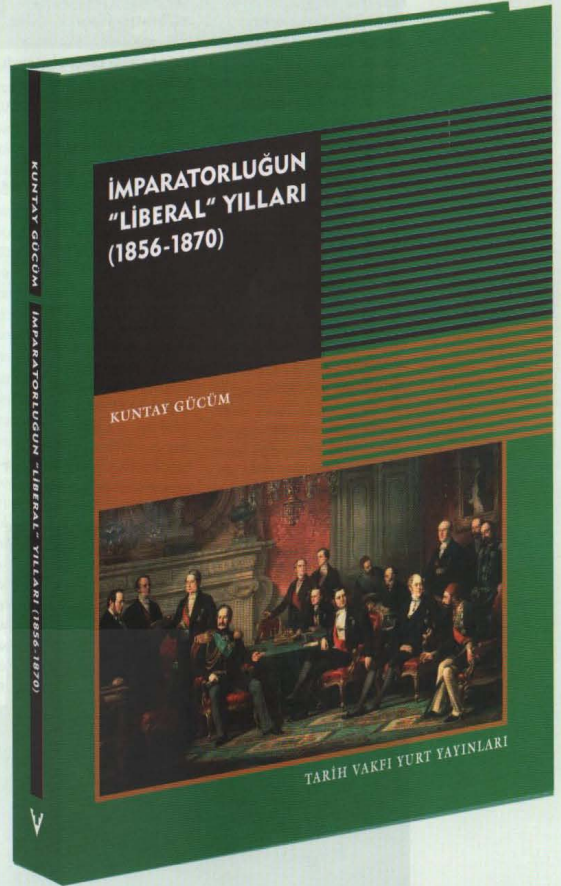
TARİH VAKFI

İMPARATORLUĞUN “LİBERAL” YILLARI (1856-1870)

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyıl Avrupa sistemiyle bütünleşme sürecine girdi. İmparatorluk, Avrupa devletler sisteminin bir parçasına dönüşürken, Islahat Fermanı ile liberal Avrupa ailesine katıldığını da ilan etti.

O yıllarda Avrupa’da “liberal” en itibarlı sözcüktü. Resmi ideoloji olarak benimsenen liberal politika Osmanlı İmparatorluğu’nun hükümet söylemine Babiâli’nin diplomasi kökenli yöneticileri tarafından dahil edildi. Osmanlı İmparatorluğu’na iltifat etmek isteyen Avrupalı siyasetçiler ve diplomatlar Sultan’ın ve nazırlarının ne kadar liberal olduğundan övgüyle söz ediyorlardı.

Islahat Fermanı’nın hazırlanma safhalarını, Büyük Güçler arasındaki çekişmeleri İstanbul konsolosları üzerinden anlatarak başlayan bu kitap, reformlar ve Osmanlı topraklarındaki azınlıklar üzerindeki Avrupa etkisinin, Babiâli’nin reformcu paradigmasının diplomatik arşiv belgelerindeki izlerini sürüyor.

ISBN 978-975-333-331-3

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 30
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

EMEK TARİHİ KONFERANSI SONUÇ BİLDİRGESİ

DİSK, Tarih Vakfı ve TÜSTAV'ın emek tarihi üzerine ortaklaşa düzenlediği "Osmanlı İmparatorluğu'nda İşçi Sınıfının Oluşumu" başlıklı konferans, 17-18 Ekim 2015 tarihlerinde Tarih Vakfı'nın Eminönü'ndeki binasında gerçekleştirildi.

Konferansımız, tam bir hafta önce gerçekleşen 10 Ekim Ankara katliamında yitirdiğimiz arkadaşlarımız, meslektaşlarımız ve yoldaşlarımız için bombaların patlatıldığı 10.04'te yapılan bir dakikalık saygı duruşu ile açıldı. Organizasyon Komitesi olarak, dört meslek ve sınıf örgütü, DİSK, KESK, TTB ve TMOBB'un düzenlediği Barış Mitingi'ne yapılan bu saldırıyı kınıyor ve lanetliyoruz. 16 Mart, 1 Mayıs 1977, Bahçelievler ve Suruç katliamlarında olduğu gibi "karanlık" olmadığını bildiğimiz faillerin yargılanmaları ve hesap vermeleri için mücadelelemize devam edeceğiz.

İki sene önce üç kurum "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Emek Hareketi Tarihinin Kaynakları" üzerine bir konferans düzenleyerek

işçi sınıfı tarihi üzerine çalışmaları teşvik etmek ve yapılmakta olanlara da kürsü sağlamak amacıyla ortak bir girişime imza atmıştı. İşçi sınıfı tarihi üzerine çalışanların en çok altını çizdikleri sorunların başında gelen "kaynak" problemi, bir çıkış noktası olmıştu bizim için. Kaynaklar üzerine yapılan bu konferansta Organizasyon Komitesi ikinci konferansın temasını "Osmanlı İmparatorluğu'nda İşçi Sınıfının Oluşumu" olarak tespit etmişti.

İkinci konferansın amaçları bu sefer daha dar bir dönem ve olgu ile sınırlandırılmıştı: İşçi sınıfının oluşumunu Osmanlı İmparatorluğu bağlamında tespit etmek, tartışmak ve çağdaş tarihyazıcılığının gündemine bu sorunsalı taşımak. Bu temel amacın yanında Osmanlı İmparatorluğu dağıldıktan

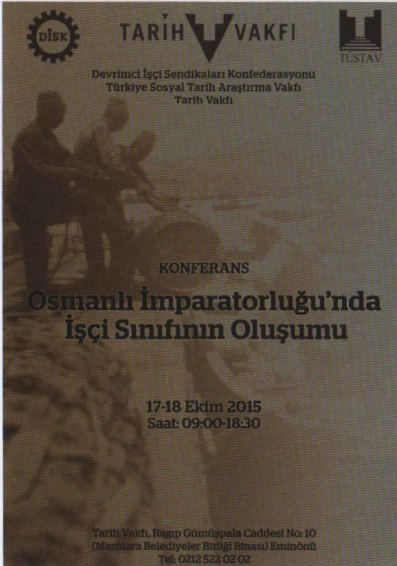
sonra ortaya çıkan ulus devletlere kalan bakiyenin aşağıdan bir perspektifle yeniden düşünülmesine ve bugüne kadar üretilmiş bilgi birikiminin eleştirel bir biçimde değerlendirilmesine vesile olmak hedeflenmişti. Çağrı metnimiz bu konferansın amacını sarıh bir şekilde ortaya koyduktan sonra, başvurularla kılavuzluk etmesi amacıyla ayrıca önemsenen bazı hususların altını çizmeyi ihmal etmemiştik. Bunlar da kısaca işçi sınıfının Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkışının toplumsal, iktisadi, siyasi ve ideolojik dinamiklerini tartışmak; sınıf oluşumu sorunsalı hakkında bu zamana kadar yapılan tartışmayı zenginleştirmek; toplumsal cinsiyet, kültür ve ekoloji başta olmak üzere tarihyazımında ortaya çıkan araştırma konu ve yaklaşımlarının işçi sınıfının oluşumu tartışmalarına ne gibi bir açılım sağlayabileceğini düşünmek; işçi sınıfı tarihi tartışmalarında önemli yeri olan modern sanayinin rolünü farklı açılardan ele almak; imparatorluk nüfusu içinde var olan etnik, kültürel ve dini bölünmelerin, göç hareketlerinin, sektörel ve bölgesel farklılaşmaların işçi sınıfının oluşumunda oynadığı muhtemel etkileri tartışmaktır.

Çağrımız neticesinde konferansımıza yapılan başvuru sayısı, beklentimizin altında gerçekleşti. Dahası yukarıda özetlediğimiz amaç ve altını çizdiğimiz hususlar üzerine de doyurucu miktarda başvuru ne yazık ki gerçekleşmedi. Konferansın amaçları ile çalışılan konular arasında bir açığı gerçekleşmişti. Ancak yine de birçok değerli başvuru içinden kısıtlı bir zaman

dilimine sığdırabileceğimiz sayıda tebliğle programımızı oluşturduk. 23 tebliğ ve 8 oturumdan oluşan programımız dört konuşmacının değişik nedenlerle katılmamaları sonucunda küçük değişikliklerle gerçekleştirildi. Konferansımız Aziz Çelik'in konuşması ile açıldı. Kendisine açılış konuşmasını yapmayı kabul ettiği için ayrıca teşekkür ederiz.

Konferans boyunca Kıbrıs ve Osmanlı Makedonya'sında işçi sınıfının oluşumundan Rum marangoz esnafına, Demiryolu işçilerinden Kürt hamallara; Bursa'da mülksüzleşmeden işçi grevlerine; ev içi çocuk emeğinden atölyelerdeki yetimlere; kadın emeğinden süttannelik kurumuna ve fahişelere; liman, tersane, maden işçilerinden çiftçilere, ortakçılara ve köylülere kadar birçok konuya temas etme fırsatı bulduk.

İki gün boyunca belirlediğimiz tema çerçevesinde gerçekleştirilen tartışmaların başında Osmanlı'nın geleneksel esnaf örgütlenmesi ve loncaların işçi sınıfının oluşumu içindeki yeri geldi. Toplumsal cinsiyet üzerine iki oturum çerçevesinde geleneksel patriarkal bakış açısının bu alanda hâlâ devam ettiğinin altı çizildi. Süttannelik ve ev hizmetlerinin kapitalizmin ortaya çıkmasıyla nasıl piyasalaştığı üzerine önemli tartışmalar yapıldı, ayrıca kadın hali işçilerinin sınıf tecrübesi üzerinde duruldu. Ancak yine de toplumsal cinsiyet duyarlılığının ve özellikle feminist yöntemin işçi sınıfının oluşumu konusunda yaptığı veya yapabileceği katkılar üzerine doyurucu bir tartışmanın uzağında

TARİH VAKFI

Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı
Tarih Vakfı

TÜSTAV

KONFERANS

**Osmanlı İmparatorluğu'nda
İşçi Sınıfının Oluşumu**

17-18 Ekim 2015
Saat: 09:00-18:30

Tarih Vakfı, Ragıp Göknişin Caddesi No:10
(Marmara Belediyeler Birliği Binası) Eminözü
Tel: 0212 522 02 02

kaldığımızı teslim etmemiz gerekiyor.

Konferans boyunca farklı müstakbel konferans temalarının tartışmalar sırasında bu tür eksikleri gidermek amacıyla teklif edilmiş olması olumlu gelişmelerden biriydi. Farklı katılımcılar tarafından gündeme getirilen bu tür bir teklif Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi sağlığı ve iş kazaları üzerine bir toplantının yapılması gerekliliği üzerineydi. Bir bakıma etkinliğimizin işçi sınıfı tarihi üzerine yeni konferanslar için bir itki ve motivasyon kaynağı olduğunu memnuniyetle belirtebiliriz. Konferansta yöntem üzerine ve kavramların nasıl kullanılmasını gerektiğine dair uyarılar da gündeme geldi. Aslında geçtiğimiz konferansın sonuç bildirgesinde bu konunun altını kalınca çizmiş ve murat ettiğimiz bir sonucun hasıl olabilmesi için kavramlar ve yöntem üzerine bir tartışmanın gerekliliğini daha sonraki toplantılarımızda göz önünde bulunduracağımızı beyan etmiştik: "Bu çerçevede kaynaklar ile teorik tartışmaların ve kavramsallaştırmaların birlikte ele alınması gerekliliği de bir ihtiyaç olarak ortaya çıktı. Zira işçiyi, emekçiyi, emek süreçlerini proleterleşme biçimlerini, çalışma ve üretim ilişkilerini nasıl tanımladığınız, emek hareketinin farklı boyutlarını nasıl ortaya koyduğunuz, kaçınılmaz olarak kullandığınız kaynakları da doğrudan belirliyor. Nitekim tartışması yapılmadan,

kuramsal olarak tahlil edilmemiş, tartışılmamış ön kabuller yukarıda ifade edilen karışıklıklara ve tartışmaların daha verimsiz geçmesine yol açabiliyor. Bundan dolayı tebliğlerdeki teorik ön kabullerin kaynaklara yaklaşımları da doğrudan belirlediğini gözlemledik. Bundan sonraki ortak çalışmalarımızda ve konferanslarımızda bu hususa dikkat çekmeyi düşünüyoruz."

2. Konferansımızda da bu tespitin gereğini yapamamış olduğumuzu açık gönüllülükle itiraf etmemiz gerekiyor. Zira çok değerli tartışmaların Osmanlı'da işçi sınıfının oluşumu meselesi ile ilişkisini yeterli derecede kuramadığını tespit ettik. Bunun en önemli sebebi ise konferansımızda da çeşitli vesilelerle ifade edildiği gibi, kavramların içeriğine ve kullanılan yöneteme dair bir tartışmanın yapılmamış olmasıydı. Bu durum tartışmanın merkezinin sürekli kaymasına yol açtı ve

konferansın temel bir tartışma etrafına dönmesini engelledi. Elbette konferansımızın çağrılı bir konferans olması ve bu tür tartışmaların daha verimli yapılabileceği bir atölye olmamış olması da bunun nedenlerinden biridir. Bundan dolayı emek tarihi alanında düzenli konferanslarımız yanında atölye benzeri çalışmaların da örgütlenmesi gerekliliği bir ihtiyaç olarak kendini gösterdi.

Bir diğer deyişle kronolojik bir işçi sınıfı tarihi konferans serisi yanında kavramsal, kuramsal, yöntemsel ve tarihyazımına ilişkin tartışmaların yapılacağı farklı toplantıların örgütlenmesi hususu yakıcı bir ihtiyaç olarak tekrar kendini hissettirdi. Zira şu çok açık ki, kullanılan kavramlar, bunlardan neyin anlaşıyor olduğu ve kullanılan yöntem ve nasıl tatbik edileceği ortaya konacak bir çalışmaya ve tartışmaya doğrudan belirliyor. Bunun üzerinden atlanarak

yapılan tartışmalar, bilgi dağarcığına değerli katkılar yapmakla birlikte kolektif bir kamusal tartışmanın ortaya çıkmasına olanak vermiyor. Önümüzdeki dönemde yapacağımız çalışmalarla bu hususun dikkate alınması gerektiğini düşünüyoruz. Son olarak bizi kırmayarak konferansımızda oturum başkanlığını kabul eden Mehmet Ö. Alkan, Fatmagül Berktaş, Serpil Çakır, Zafer Toprak, Mete Tunçay hocalarımıza organizasyon komitesi olarak çok teşekkür ederiz. Yine Konferans boyunca her işe koşturan gönüllü öğrencilerimiz Sefa Aslan, Tayfun Mertan, Mehmet Özgün Özkul, Aslıhan Hatunoğlu, Sinan Cem Deveci, Nur Üstündağ ve Yusuf Karataş'a ve Tarih Vakfı çalışanlarına teşekkürü bir borç biliriz.

Organizasyon komitesi olarak, konferansımıza yaptıkları maddi katkılar ve gösterdikleri dayanışmadan dolayı Eğitim-Sen İstanbul 6 No'lu Üniversiteler Şubesi ve DISK Sosyal-İş sendikasına müteşekkirimiz. Hem bu destek ve dayanışma, hem de konferansımızın kalabalık bir izleyici grubu tarafından takip edilmiş olması, bu alanda yürütmekte olduğumuz etkinlikler ve çalışmalar için bir motivasyon kaynağı oldu. Konferansımıza gelen ve tartışmalara katkıda bulunan herkese bunun için teşekkür ederiz.

Önümüzdeki çalışma, toplantı ve etkinliklerde görüşmek üzere...

TÜRKİYE "MİLLİ" EĞİTİM SİSTEMİNDE "GAYRİ MİLLİLER"

Tarih Vakfı ile Uluslararası Azınlık Hakları Grubu ortaklığında yürütülen Eğitimde Eşitliğin İzlenmesi adlı proje kapsamında "Türkiye 'Milli' Eğitim Sisteminde 'Gayri Milliler'" konulu panel 3 Ekim 2015'te Karaköy'deki TMMOB İstanbul Mimarlar Odası Konferans Salonu'nda gerçekleştirildi.

Panelin ilk bölümünde Türkiye Eğitim Sisteminde Renk, Etnik Köken, Dil, Din ve İnanç Temelli Ayrımcılık adlı izleme raporu değerlendirildi. Açılış konuşmasını yapan Gülay Kayacan (Tarih Vakfı Projeler Koordinatörü) proje süreci, izleme ağının oluşumu, çalışma biçimi ve izleme yöntemi hakkında bilgi verdi. Ardından Nurcan Kaya (Rapor Yazarı, MRG Türkiye Koordinatörü), izleme raporunda yer alan bulguları ve tavsiyeleri sundu. İzleme Ağı bileşenleri eğitimde eşitliği izleme konusunda bu proje deneyiminin kendilerine kazandırdıklarını ve ortak sorun alanlarını görme, çözüm üretme konusundaki tecrübelerini paylaştı. Ayrıca her ağ bileşeni kendi kuruluşlarının eğitimde ayrımcılığa ilişkin izlemeyi sürdürdüklerini belirterek yeni ya da devam eden vakaları aktardı. İzleme Ağı bileşenlerinden Umur Şahin (Protestan

Kilisesel Derneği) halen Hristiyan ailelerin çocuklarının sınıf içinde ayrımcılığa maruz kaldığını, hatta bazı öğretmenler tarafından Müslüman olmaya davet edildiklerini, zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersinden muaf olmalarına karşın uygulamada sorunların devam ettiğini, örneğin bu yıl Haziran ayında iki lise son sınıf öğrencisinin DKAB dersinden muaf olmasına karşın sistemde devamsızlıktan sınıfıta kalmış göründüklerini, yapılan başvuruyla sorunun çözüldüğünü anlattı. Aydın Deniz (Hubayr Sultan Alevi Kültür Derneği) benzer biçimde Alevi ailelerin çocuklarının okullarda dini temelli ayrımcılığa halen maruz kaldığını, DKAB dersinden muaf olabilmelerine karşın uygulamada sorun yaşandığını altını çizdi. Muzaffer İris (MEZODER-Mezopotamya Kültür ve Dayanışma Derneği)

ve Tuma Çelik (Süryani Dernekleri Federasyonu) Süryani toplumunun kendi anadillerinde eğitim haklarını kullanma talebini ve uygulamada neler olduğunu anlattı. Okullarda Süryani ailelerin çocuklarının maruz kaldığı dini temelli ayrımcılığa ilişkin örnekleri aktardı. Sami Tan (İstanbul Kültür Enstitüsü) anadil temelli çok dilli eğitim Türkiye gibi farklı anadilleri olan toplumların birlikte yaşadığı ülkelerde kaçınılmaz olduğunu, bugün Türkiye eğitim sisteminin halen 20. yüzyılın ilk çeyreğinde hüküm süren siyasi refleks, zihniyet ve sadece belli bir toplumsal grubun kültürel, sosyoekonomik çıkarlarını güden bir ideolojik yaklaşımla gerekçelendirilerek sürdürüldüğünü, Türkiye toplumunda demokrasi talebinin arttığını, o nedenle Tevhid-i Tedrisat anlayışının terk edilmesi gerektiğini söyledi. Adnan Avcı Bucaklı (Laz Enstitüsü) Eğitimde

Ayrımcılığı İzleme Ağının en önemli işlevini özetledi. Türkiye'de anadili Türkçeden farklı olan toplumların eğitim sisteminde yaşadığı sorunların benzerliğini idrak etmelerinin sağlandığını vurgulayan Avcı, Lazların ve Lazca eğitimin sorunlarını Kürtlerin öğrendiğini, Çerkes dillerinin sorunlarını ve çözüm pratiklerini Lazların öğrendiğini belirtti. Turan Şallı (Edirne Roman Eğitim Gönüllüleri Derneği), Hacer Foggo (ROMFO-Roman Hakları Forumu), Elmas Arus ve Hatice Çetinkaya (Sıfır Ayrımcılık Derneği) Edirne, İzmir, İstanbul başta olmak üzere Roman ailelerin çocuklarının okul ortamında yaşadığı ayrımcılığı anlatarak, Roman çocukların eğitime erişimde eşitsiz durumda olduğunu, kentsel dönüşüm projelerinin Roman çocuklarının okullaşma ve okula devamlılığını olumsuz etkilediğini ve Rehabilitasyon Araştırma Merkezlerinin (RAM) kuruluş amaçlarının dışına çıkan bir işlev üstlendiklerini aktardılar; RAM raporu verilen Roman çocukların, zihinsel engeli ve öğrenme güçlüğü olmadığı halde özel eğitim sınıflarına yerleştirildiğini, RAM raporu olan öğrencinin ailesine yapılan aylık devlet yardımının aslında uygulamada istismar edildiğini örneklerle açıkladılar. Panelin ikinci bölümü, eğitim sisteminde ayrımcılığa mücadelede sivil toplumun rolü, izleme çalışmalarının nasıl sürdürülebileceği, STK'lardan oluşan mevcut Eğitimde Ayrımcılığı İzleme Ağının proje sonrasında nasıl sürdürülebileceği konularında bir "Forum" biçimindeydi. Gülay Kayacan'ın

kolaylaştırıcılığında yürütülen tartışmada, salonda bulunan yaklaşık eli katılımcının çoğu söz alarak değerlendirmede bulundu. Eğitimde ayrımcılığın izlenmesinde sivil toplumun rolünün ne olması gerektiği konusunda yapılan değerlendirmelerde öne çıkan öneriler şunlardır: - Eğitimde Ayrımcılığı İzleme Ağı'nın genişleyerek sürdürülmesi, ağı çalışmalarının ağı bileşenlerinin kendi

insan ve mali kaynakları üzerinden sürdürülmeye çalışılması ve proje süresiyle sınırlandırılmaması. ağı bileşenlerinin her birinin nöbetleşe sekreteryası işlerini yüklenmesi.

- Mevcut İzleme Ağı'nda olmayan Pomaklar, Araplar, Nusayriler vb. toplulukların sivil toplum kuruluşları temsilcilerinin ağına davet edilmesi. - Hak temelli çalışma yürüten STK'ların yanı sıra

Türkiye eğitim sisteminin iyileştirilmesine ilişkin çalışma yürüten sivil toplum örgütleri, üniversiteye bağlı araştırma enstitüleri ve eğitim sendikalarının da davet edilmesiyle İzleme Ağı'nın genişletilmesi.

- Sivil toplum örgütlerinin bir araya gelerek, her yıl sivil eğitim şurası düzenlemesi, ilk sivil eğitim şurasını Eğitimde Ayrımcılığı İzleme Ağı'nın düzenlemesi. Tevhid-i Tedrisat'tan, anadil

temelli çokdilli eğitim modellerine, mevcut eğitim sistemindeki müfredat ve ders kitaplarının tekçi, özcü, eleştirel düşünmeyi engelleyici yapı ve içeriğine kadar pek çok konunun sivil eğitim şuralarında sivil toplum örgütleri temsilcileri, uzmanlar, akademisyenler, veliler, öğrenciler ve eğitim emekçileri tarafından tartışılmasına ilişkin zeminin ivedilikle oluşturulması.

TRABZON MEBUSU HAFİZ MEHMED EMİN BEY'İN TANIKLIĞI

Meclis-i Mebusan'ın 4 Kasım 1918 tarihli oturumunun 3. celsesinde, Aydın Mebusu Emanuel Emanuelis Efendi'nin sabık hükümetin bazı icraatları hakkındaki sekiz soruluk takririnin tartışılması sırasında söz alan Trabzon Mebusu Hafız Mehmed Emin Bey şöyle konuşmuştu: "... Amma Emanuelis Efendi rakirinde sırf Ermeni oldukları için bir milyon çocuk ve kadının öldürüldüğünden ve beş yüz elli bin Rumun ıtlaf edildiğinden ve iki yüz elli bin bu kadar Rumun tehir edildiğinden bahsetti. Bendeniz bundan evvel kabineye beyan-ı itimad esasında memleket vukua gelen bilmecle ceraitirini (suçun) tahkiki ile faillerin tecziye edilmelerini (cezalandırılmalarını) Hükümet vaad etmediği beyan-ı itimad (güven belirtmeyeceğimi) söylemiştim. Evet, hakikaten memleket vukua gelen ceraitin tahkiki ile faillerin tecziye edilmesi kanun-u adalet ıktizasındadır (adaletin kanunu gereğidir) ve bunu Meclis ve millet kâmilin arzu eder. Fakat meseleyi tedkik ederken yalnız şunu rica ederim ki haksızlığı derecesinden fazla göstermeyelim. Çünkü haksızlık fazla gösterildikçe yine haksızlık olur. (...) Ben Emanuelis Efendiyi burada pek mubalağakâr gördüm ve meselenin esasından biraz inhiraf etmiş (uzaklaşmış)

bulundugunu anladım. Evet efendim, bizim memurlarımızın birçok Ermeni çocuk ve çocukları kesitlerini ben de söylüyorum. Ve malları da yağma edildi. Fakat bunun bir iptidası (öncesi) var. Şurada bulunan bütün Ermeni rüfeka (arkadaşlar) ile beraber vakıf ile bendeniz Muş'la bulunduğum esnada da müdde-i umumiğim (savcılığım) esasında vakıf olduğum birçok hakayık (hakikatler) dolayısı ile sizi biraz taciz etmek istiyorum. Fakat mesele mühimdir. Bugün bir ithamname karşısında bulunuyoruz. Bendeniz biraz müdafaa etmek istiyorum. Emanuelis Efendi diyorlar ki: Bir milyon çocuk kesildi, demek ki yalnız bir milyon kadın ile çocuk çocuğa aittir. Şu halde ondan çıkar ki erkekler hariç. La-akal (en az) beş yüz bin de bunlar da var. Şu halde kat edilenlerin miktarı cem'an (toplam) bir milyon beş yüz bine çıkar. Çünkü o bir milyonu yalnız erkekler ile kadınlara hasredivor.

Bendeniz 1327'te (1907) Muş müdde-i umumi (savcısı) iken 'Zaven' isminde bir Ermeni Komitacisi vuruldu. Bunun üzerinde bazı evrak çıktı. (...) Diyorlardı ki: Van İngiliz Konsoloslu Mister bilmem kimin bir raporu var. Bu raporda bütün burada bulunan Ermenilerin adedini 1.200.000 kişi göstermiştir. (...) Van İngiliz Konsolosunun yazdığı raporun, Ermenilerin miktarının katlini (muhtemelen yanlış) deşifre,

"katledilenlerin miktarını" demek istiyor olmalı) değil, mümkün olduğu kadar kesretini (fazlasını) göstermek sureti ile yazılmış olduğu daha ziyade muhtemeldir. Şimdi geçende işittiğime göre, burada bulunan Ermeni murahasları da iki yüz bin, üç yüz bin Ermeninin Kafkasya'ya hicret ettiklerini söylüyordu. Memleketimizde zannederim elyevm dört yüz bin, beş yüz bin Ermeni vardır. Şimdi şu aradaki tefazul (fark) ne miktar ise, telef edilmiş, katledilmiş ve malları da yağma edilmiş olduğunda şüphe yoktur. Ben de istiyorum ve talep ediyorum ki bunu yapanlar tecziye edilsinler (cezalandırılsınlar). Fakat bu, böyle iken sırf Ermeni olduklarından dolayı kesilmişlerdir yolunda Emanuelis Efendi tarafından vuku bulan beyanatı ben kabul edemediğim gibi, zannederim, Ermeni arkadaşlarım da bunun böyle olduğunu kabul etmezler."

(Halep Mebusu Artin Boşgezenyan Efendi'nin "Ne için kesilmişlerdir?" sorusu üzerine Mehmed Emin Bey "İzah edeceğim Artin Efendi. Mesele, Ermeni oldukları için kesilmişlerdir yolunda değildir" demiş, ancak hem oturum başkanı Hüseyin Cahit Bey'in, hem Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi'nin "Meseleyi yeniden deşifreyelim", Artin Efendi'nin de "Yaraları tazelemeyelim", demesi üzerine sadece Emanuelis Efendi'nin

abartılı konuşmasına dikkat çektiğini, yoksa suç işleyenlerin cezalandırılmasından yana olduğunu tekrarlayarak Türklerle yönelik Rum mezalimiyeye devam etmişti. Hafız Mehmed Emin Bey konu hakkında ikinci kez 11 Aralık 1918 tarihli oturumun 1. celsesinde konuştu. Bu sefer biraz daha açık sözlüydü. Örneğin şunları söylemekten çekinmemişti: "Ordu kazasinda bir kaymakam vardı. Ermenileri kayığa doldurarak Samsun'a göndermek bahanesi ile denize döktürdü. Vali Cemal Azmi'nin aynı muameleyi yaptığını işittim. Oraya kadar gidemedim. Ordu kazasından dönmeye mecbur oldum. Buraya gelir gelmez meşhuratımı (gördüklerimi) Dahiliye Nazırına söyledim. O vakit müfettiş gönderdiler ve kaymakamı azil ettiler. Tümünü muhakemeye aldılar. Fakat vali hakkında bir şey yaptıramadım. Belki üç sene uğraştım fakat olmadı. Fakat orada, bu meselede alakadar olanlar, vali ve dediğim gibi kaymakam ve belki üç, beş kişiden ibarettir." Mehmed Hafız Bey bundan sonra, birkaç kendini bilmez yüzünden bütün Trabzon halkını suçlamanın kabul edilemez olduğunu söyleyerek konuyu yine Rum eşkiyasının Türklerle yaptığı mezalime getirecekti.

• Ayşe Hür'e katkılanndan dolayı teşekkür ederiz.

HAYAL PERDESİNDE BATI ETKİSİ VE ULUSLAŞMA

Neue Wiener Diwan'ın Viyana'da düzenlediği kış konuşmalarının ilkinin konusu "Hayal Perdesinde Uluslaşma" idi. Viyana Belediyesi Kültür Dairesi'nin katkılarıyla düzenlenen etkinliğin 14 Ekim 2015'teki konukları, aynı konuda Viyana Üniversitesi'nin değişik bölümlerinde doktora çalışmalarına devam eden Ahmet Akşit ve Peri Efe oldu.

Hayal perdesindeki Batı etkisine Karagöz'ün tarihini araştırarak bakan Akşit, konuşmasında bu sürecin Teodor Kasap'ın *Hayal* dergisinde yazdığı Karagöz-Hacivat muhavereleriyle başladığını anlattı. Bu muhaverelerin hem Kasap'ın Karagöz'ün islahı için önerdiği çözümlere bir örnek oluşturduğunu, hem de bu yolla muhaverelerin gündelik siyaset ve günlük yaşam sorunlarını tartışma alanı olarak kullanıldığını belirtti. Teodor Kasap'ın muhaverelerinin Karagöz'ün sahip olduğu temel özellikler açısından —mizah, siyasi taşlama, müstehcenlik— ne gibi kayıplara yol açtığını da bahseden Akşit, Kasap'la başlayan sürecin giderek Karagöz gazetesindeki Karagöz ve Hacivat tiplerinin

geleniğe aykırı bir şekilde didaktik ve devlet yanlısı bir tutumla bezendiklerini o dönem gazetede yer alan karikatürlerle de destekleyerek gösterdi; bu karikatürlerde Karagöz ve Hacivat devletin uygulamalarına alışı tutan figürlere dönüşmüştü. Akşit konuşmasını İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Karagöz'ü diriltme ve devlet ideolojisini yayma aracı olarak kullanma denemelerinde bu sürecin son halkası olarak gördüğünü belirterek bitirdi. Peri Efe ise aynı süreci Yunan gölge tiyatrosu Karagiozis açısından anlattı. Konuşmasına Karagiozis'in Atina'da hangi toplumsal sınıflar tarafından seyredilip korunduğunu, hangi toplumsal sınıflar tarafından da itilip kakıldığını anlatarak başlayan Efe, okumuş yazmış elit kesimlerle halk kesimi arasındaki bu konuda — müzik, resim alanlarında da— ortaya çıkan gerilimin Karagiozis'in gelişimini etkilediğinden ve bunun

sonucunda oluşan sıkışma süreçlerinde hayallerin bulunduğu çözümlerden, böylece bir zamanlar Doğu tiyatrosu olarak aşağılanan Karagiozis'in nasıl bir süreç sonunda Yunan halkının ruhunu ortaya koyan saf bir sanata, bir zamanların aşağılanan Karagiozisçisinin de

nasıl bir saf halk sanatçısına dönüştüğünden bahsetti. Gelen sorular üzerine konuşmacılar, Osmanlı'da ve Cumhuriyet döneminde aydınların ve devletin Batılılaşma ve uluslaşma mesajlarını neden örneğin Hacivat değil de Karagöz üzerinden vermeyi tercih ettikleri, Karagöz imgesinin halka ulaşmak açısından nasıl bir kolaylık sağladığı üzerinde durdular.

"Hayal Perdesinde Uluslaşma" konusunun hem Karagöz hem de Karagiozis açısından bu şekilde arka arkaya sunulması dinleyici için hem her iki oyunun tekniklerini ve içeriklerini hem de uluslaşma sürecinde nasıl yer aldıklarını karşılaştırma olanağı vermesi açısından önemli oldu.

"DOĞU AKDENİZ'DE OSMANLI GEÇMİŞİNİ HATIRLAMAK"

Yunanistan İstanbul Başkonsolosluğu, Yunanistan Ulusal Araştırma Enstitüsü Osmanlı Araştırmaları Programı ve Orient-Institut İstanbul işbirliğiyle Sismanoglu Megaro binasında "Doğu Akdeniz'de Osmanlı Geçmişini Hatırlamak" başlıklı bir konuşmalar dizisi düzenliyor.

Ekim 2015-Mayıs 2016 eğitim öğretim döneminde Sismanoglu Megaro'da Evangelia Balta (Program of Ottoman Studies, National Hellenic Research Foundation, Athens) ile Richard Wittmann'ın (Orient-Institut Istanbul) birlikte düzenleyeceği konferans dizisi, Doğu Akdeniz bölgesindeki günümüz sakinlerinin ortak geçmişlerinin çeşitli yönlerine ışık tutmayı amaçlıyor. Yapılacak etkinlikler, hâkim tarih yazımının standart kurallarının dışına çıkmayı, kişisel ve resmi yazılı kaynakların yanı sıra görsel ve sanatsal ifade biçimlerini de araştırma sürecine dahil ederek, geniş bir coğrafi alanda 20. yüzyılın ilk otuz yılındaki derin siyasi değişikliklere eşlik eden kopuşlara ve sürekliliklere bir

ışık tutma denemesi olmayı hedefliyor.

Konferanslarda Doğu Akdeniz bölgesinin zengin etnik ve kültürel çeşitliliğini araştıran ve farklı akademik disiplinlerden gelen uluslararası araştırmacıların çalışmaları tanıtılacak. Bu çerçevede Osmanlı dönemine ait hatıraların nasıl tasvir edildiği, geniş bir kaynaklar yelpazesi üzerinden tartışmaya açılacak. Buna ilaveten bölge sakinlerinin kişisel tanıklıklarından da yerel

edebiyattan faydalananak olan konuşmacılar, bu hatıraların popüler müzik,

sinema, fotoğraf ve mutfak alanında nasıl ifade edildiğini tartışacak.

Konferans Programı

26 Ekim 2015 19.00

Sinan Kunteralp: "Tanzimat ve Tanzimat Sonrası Dönemlerde Rum Asıllı Osmanlı Diplomatlarının Günce, Arı ve Yazışmaları"
Maria-Christina Chatziloannou: "Osmanlı İmparatorluğu'na Tanıklıklar, 19. Yüzyılda Yunan Ticaret Ağları Örneği"

18 Kasım 2015 19.00

Eleutheria Zeti: "Tarihte Görünmez Kentler: Girit, 19-20. Yüzyıllar"
Heath Lowry: "Osmanlı Son Döneminde Serez'deki Yaşama Özgün Bir Bakış: Mehmet Esad Serezli'nin Anıları"

9 Aralık 2015 19.00

Edhem Eldem: "Osmanlı Fotoğrafçılığında Yerel Buyutun Peşinde"
Karl Kaser: "Hatıraları Oluşturma: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Fotoğrafçılık"

12 Ocak 2016 19.00

Marianna Yerasimou: "Kurabiye Zamanı ya da Geçmiş Zamanların Kurabiyeleri"
Takuhi Tomvassyan: "Topik Zamanı"

16 Şubat 2016 19.00

Okan Murat Öztürk: "Distopyanın Musikisinden,

Ütopyanın Müziğine:

Erken Cumhuriyet Kadrolarının "Geçmiş Musiki" Kurşuları"
Ioannis Zelepos: "(Kayıp) Vatan ve Oryantalizm Arasında-20. Yüzyıl Yunan Halk Şarkılarında Osmanlı Şehirleri"

15 Mart 2016 19.00

Vassilios Colonas: "Yeni Şehir Güzelidir", Selanik Hamidiye Mahallesinin Tasviri (1885-1912)"
Rena Molho: "Dr. Melr Yoel'in Anıları: 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Selanik'inde Sosyal Değişimin Otobiyografik Bir Hikâyesi"

19 Nisan 2016 19.00

Ourania Polycandrioti: "Geç Osmanlı dönemi İskenderiye: Hikâyeler, Hatıralar ve Edebi Tasvirler"
Malek Sharif: "Son Dönem Osmanlı Beyrut'unu Hatırlamak: Hatıralar ve Hikâyeler"

24 Mayıs 2016 19.00

Nezih Erdoğan: "Osmanlı Geçmişini Hatırlayamamak: Türk Sinemasında Tarih yazımının Sorunları"
Yannis Papadopoulos: "Yunan Sinemasında Anadolu Yansımaları"

Remembering the Ottoman Past in the Eastern Mediterranean

Doğu Akdeniz'de Osmanlı Geçmişini Hatırlamak

Academic Coordinators
Evangelia Balta
Richard Wittmann

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

"TÜRKİYE EĞİTİM SİSTEMİNDE AYRIMCILIK" PANELİ DÜZENLENDİ

17 Ekim 2015 Cumartesi günü Tarih Vakfı Ankara Temsilciliği'nde "Türkiye Eğitim Sisteminde Ayrımcılık" başlıklı bir panel düzenlendi. Tarih Vakfı ve Uluslararası Azınlık Hakları Grubu (MRG) ortaklığında Avrupa Birliği'nin mali desteğiyle yürütülen Türkiye'de Formel Eğitim Sisteminde Eşitliğin İzlenmesi adlı proje kapsamında, Türkiye eğitim sisteminde renk, etnik köken, dil, din ve inanç temelli ayrımcılıkları ortaya koymayı amaçlayan bir rapor hazırlandı. Rapor projenin kapsamına uygun olarak renk, etnik köken, dil, din ve inanç temelinde öğrencilere yönelik olarak gerçekleşen ayrımcılığı ele alıyor.

Türkiye'de yaşayan etnik, dini ve dilsel toplulukların eğitim sisteminde maruz kaldıkları ayrımcı muameleleri izleyerek raporlanmasını ve ağ bileşenlerinin

bu konuda donanımlarını güçlendirmesiyle yerel ve uluslararası düzeyde savunma kapasitelerinin artırılması hedefleyen projenin devamı olarak düzenlenen panelde, araştırma kapsamında elde edilen bilgiler, bulgular ve sonuçlara yönelik çözüm önerileri tartışıldı.

Eğitim Sisteminde Ayrımcılığı İzleme Ağ'ında yer alan kuruluşlar şunlar: Kafkas Dernekleri Federasyonu (KAFFED), Ermeni Kültürü ve Dayanışma Derneği, Süryani Dernekler Federasyonu (SUDEF), Mezopotamya Kültür ve Dayanışma Derneği (Mezoder), Laz Enstitüsü, İstanbul Kültür Enstitüsü, Mersin Ayrımcılıkla Mücadele Platformu, Protestan Kiliseler Derneği, Sıfır Ayrımcılık Derneği, İzmir Roman Kültürü Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Roman Hakları Forumu (ROMFO), Edirne Roman Eğitim Gönüllüleri Derneği, Hubyar Sultan Alevi Kültür Derneği, İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (Mazlumder), Göç Vakfı, Eşit Haklar İçin İzleme

Derneği, Mardin Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (Eğitim-Sen), Uluslararası Azınlık Hakları Grubu, Tarih Vakfı.

TOPLUMSAL CİNSİYET TARTIŞMALARI DEVAM EDİYOR

Tarih Vakfı'nda Bahar 2015 döneminden itibaren başlatılmış olan bu tartışma dizisi, mevcut çalışmaları bir başka düzleme taşımayı hedefleyerek, "Toplumsal cinsiyet kavramı Osmanlı ve Türkiye özelinde analitik ve eleştirel bir kategori olarak nasıl ele alınabilir?", "Toplumsal cinsiyet tarihçiliği yapmak mümkün müdür?" gibi sorulara cevap aramayı amaçlıyor.

Göz döneminin ilk etkinliği İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi Tuba Demirci Yılmaz'ın "Siyasallaşmış Anneliğin

Sınırlarında: 1970'ler ve 1990'lar Türkiye'sinde Annelerin İnsan Hakları Aktivizmi" başlıklı sunumu oldu.

22 Ekim 2015 Perşembe günü Tarih Vakfı'nın Eminönü'ndeki binasında düzenlenen etkinlikte Tuba Demirci Yılmaz, 12 Eylül 1980 askeri darbesini takiben artan kitlesel tutuklamalar, zorla kaybedilmeler ve işkence vakaları, sonucu, kaybedilen ve tutuklanan yakınlarını kamuoyu önünde savunma ve arayan anneler ve eşleri gündeme getirdi. Bu çerçevede Leman Fırtına, Nebahat Akkoç ve Hüda Kaya gibi, hak savunuculukları esnasında çok güçlü bir ahlaki-annelik söylemi kullanmaksızın, alternatif kadın siyasi özne olma durumunun simgesi haline gelen üç önemli kadın insan hakları aktivistinin yaşam öyküsüne ve siyasi eylemlerine odaklandı. Yılmaz, söz konusu üç kadının 1990'lardaki aktivizm seyrinde anneliği hangi sıradışı biçimlerde yeniden ele aldığı üzerinde durdu.

TÜRKİYE EĞİTİM SİSTEMİNDE

RENK, ETNİK KÖKEN, DİL, DİN VE İNANÇ TEMELLİ AYRIMCILIK

MURCAN KAYA

TARİH VAKFI
TOPLUMSAL CİNSİYET TARTIŞMA KURULUŞLARI'NDAN

Siyasallaşmış Anneliğin Sınırlarında: 1970'ler ve 1990'lar Türkiye'sinde

Annelerin

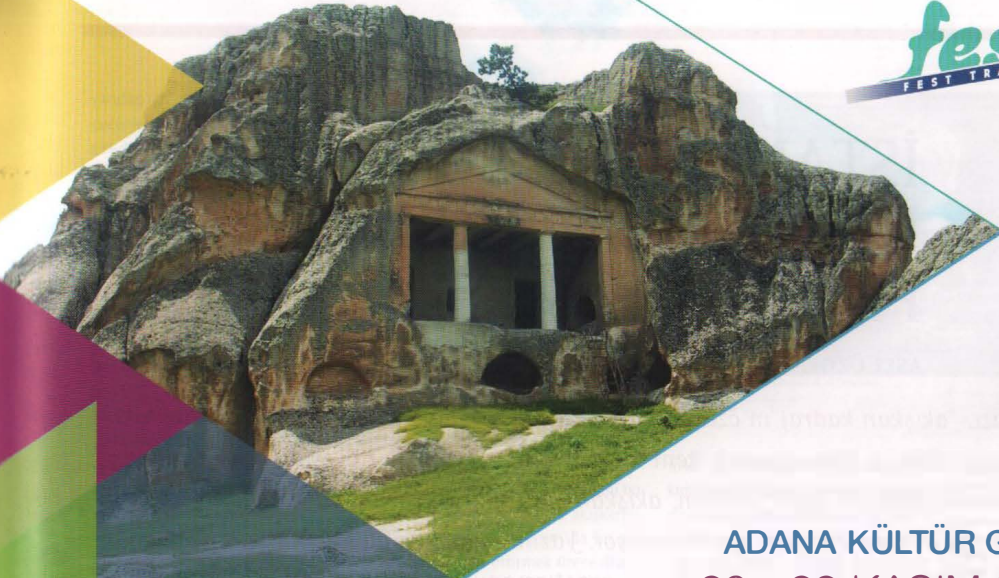

İnsan Hakları Aktivizmi

KONUŞMACI: TUBA DEMİRCİ YILMAZ

22 EKİM 2015 PERŞEMBE
19.30

Tarih Vakfı, Raipo Çarşıpasa Caddesi No: 10
(Marmara Belediyeler Birliği Binası) Eminönü Tel: 0212 532 02 02

ADANA KÜLTÜR GEZİSİ

20 - 22 KASIM 2015

HATAY KÜLTÜR VE LEZZET DURAKLARI

20 - 22 KASIM 2015

TRAIANUS'UN TOPRAKLARI - GAZİPAŞA

21 - 22 KASIM 2015

TREN İLE ESKİŞEHİR GEZİSİ

21 - 22 KASIM 2015

MİDAS ÜLKESİ FRİGYA

27 - 29 KASIM 2015

ÇATALCA

21 KASIM CUMARTESİ

EDİRNE FOTOĞRAF GEZİSİ

5 ARALIK CUMARTESİ

FEST Travel
YURTIÇI
ROTALARI

İSTANBUL VE BOĞAZ KIYILARININ AKIŞKAN PANORAMASI*

ASLI ÖZGEN TUNCER

Bu yazı, "akışkan kadraj"ın özellikle İstanbul'un sinematik imgesini oluşturmaktaki kuvvetli rolünün altını çizerek, kent mekânının sinematik bir öğeye tercüme edilmesi üzerine düşünüyor. Diğer yandan, akışkan kadrajların sinema öncesindeki estetik öncüllerinin peşine düşme amacı taşıyor. Yazının kapsamına giremeyen ancak akışkan kadrajların estetik öncüllerini araştırmanın elzem noktalarından biri olarak, sinema tarihinin az bilinen ve zor keşfedilen köşelerine uzanmak gerektiğini de burada not düşelim.

1915 civarı çekildiği düşünülen "In Turkiye"de kamera, tıpkı Promio'nun 1896'da yaptığı gibi, Galata Köprüsü boyunca Haliç'te ilerler.

Hollanda EYE Filmmuseum arşivinden

İstanbul'un ilk filme alınışının, sinematografi icat eden Lumière kardeşlerin Ortadoğu'ya gönderdikleri operatör Alexandre Promio tarafından 1896 yılında gerçekleştirildiği biliniyor.¹ Fransa'da fotoğrafçılık yapan ve fotoğraf malzemeleri üreten iki kardeş Auguste ve Louis Lumière'in 1895'te nihai haline kavuştuğu sinematograf 17 metre uzunluğunda

film şeridinde hem kayıt yapabiliyor, hem çekilmiş filmi banyo edebiliyor, hem de banyo edilmiş filmi bir ışık kaynağı yardımıyla duvara yansıtarak kalabalık bir kitleye gösterebiliyordu. Hafif ve çok işlevli olması sayesinde kolaylıkla taşınabilen sinematograf, elle çevrilen bir manivelayla işlediği için de sokaklarda, kalabalık mekânlarda, toplumsal

olaylarda ve uzak coğrafyalarda çekim yapılmasını mümkün kılıyordu. Lumière kardeşler, hâlihazırda dünyanın çeşitli kentlerinde bulunan fotoğraf malzemesi temsilciliklerinden birer operatör görevlendirmelerini talep etmiş ve dünyanın dört bir yanından gündelik hayatın filme alınmasını salık vermişlerdi. Promio da kendisinden önceki seyyahların izinden İstanbul'a gelmişti. Sinemanın seyahatle arasındaki bağ, daha ilk zamanlarından beri sağlam bir bağdı.

Daha doğru ifade etmek gerekirse, sinemayı 19. yüzyılda mekân ve zaman algısını değiştiren teknolojik icatlardan bağımsız düşünmek imkânsızdır: Trenler, buharlı gemiler, bisikletler, asansörler, yürüyen platformlar, hızlanan tramvaylar ve daha sonraları otomobiller ve hatta uçaklar, yeni görme biçimlerini de doğurur. Mekân ve zaman algısını değiştirme gücüne sahip bir sanat olarak sinema, bu yeni görme biçimlerinin gerek hayata geçirildiği gerek sinandığı gerekse sınırlara itilerek estetik deneyimselliğin üretildiği bir mecaz olur. İnsan gözünün göremediğini gösterdiği için gerçekliğe yakınlığı övülürken, bir

yandan da algıyı şekillendirmedeki gücü keşfedilir (Örneğin, istasyona girerken aslında yavaşlamakta olan bir trenin, kameraya yaklaştıkça lens etkisi nedeniyle birden orantısız bir biçimde büyüdüğü, böylelikle giderek hızlandığı hissi yarattığı, seyircileri paniğe sürükleyebilecek güce sahip olduğu ortaya çıkar). Bir mekânı deneyimlemek veya bir olayı arşivlemek gibi saiklerin yanında Lumière kardeşler, modernitenin getirdiği yeni perspektifleri yani görüş açılarını da sinema estetiğini şekillendirmede birer ilham kaynağı olarak kullanır: Lumière katalogundaki filmlerde, önceleri sabit kadraj içinde maksimum hareketin yer almasını amaçlayan bir estetik gaye göze çarpar; daha sonralarıysa, kamerayı trenin üzerine, geminin üzerine, asansörün üzerine yerleştirerek hareketli perspektifin imkânlarının keşfe çıktığı görülür.

İstanbul'un sinema tarihindeki bilinen ilk görüntüleri de bu bağlama oturmaktadır. Yani bir mekânı deneyimlemek gayesiyle, yeni bir sanat olan sinemanın estetik sınırlarının zorlandığı, kent mekânının bizzat sinematik bir öge üretilmesine vesile olduğu bir andır İstanbul'un ilk filme alınışı. Ancak bu kadarla da değil; İstanbul'un ilk filme alınışı, Lumière'lerin sanatına sinen modern temaşa kültürünün köklerine doğru

uzanan bir yolculuğu da mümkün kılmaktadır.

Bu yeni icadın imkânları üzerine düşünen ve deneyler gerçekleştiren bir operatör olan Promio, İstanbul'u sular üzerinden, Haliç'ten filme almıştır. Haliç boyunca ilerleyen bir kağıya binerek şehrin sular üzerinden kaydettiği görüntüleriyle Promio, tarihteki ilk "kaydırma plan"lardan birini gerçekleştirmiş olur.² Bazı kaynaklara göre, bundan kısa bir süre önce Venedik'teki Büyük Kanal üzerinde ilerleyen bir gondoldan da benzer bir kaydırma plan gerçekleştirmiştir. İki kentin de ortasındaki bu derin ve geniş suyunun akışkanlığı,³ Promio'ya kamerasını da bu sular gibi hareket ettirmek üzere ilham vermiş gibi görünmektedir.

İstanbul özelinde, kentin sular üzerinde akan hareketli bir perspektifle kayda alınması daha sonraları birçok filmde yankılanacaktır. Örneğin, 1960'larda İstanbul'u ziyaret eden Fransız belgeselci Maurice Pialat, Lütfi Akad asistanlığında İstanbul'da ilk uzun metrajını çeken Alain Robbe-Grillet, Atif Yılmaz ve daha nicelelerinin filmlerinde Boğaziçi veya Haliç üzerinden akıp giden bir kayıktan kentin kıyıları temaşa edilir. Tüm bu uzun kaydırma planların bir ortak özelliği vardır: Su üzerinde çekilmenin getirdiği bir "akışkan"lığa sahip-

Auguste Marie ve Louis Nicolas Lumière (1862, Besançon, Fransa-1954, Lyon) ile Louis Jean Lumière (1864, Besançon, Fransa-1948, Bandol), ilk film yapımcıları arasındadırlar.

tirler. Bu planlarda suyun usul veya kimi zaman hırçın hareketi, kadrāja girip çıkan görüntülerin de estetiğini belirler. Bir diğer unsur da, kadrāja görüntünün de tıpkı kameranın altından akan sular gibi akıp gitmesidir. Hareket halindeki perspektifin beraberinde getirdiği yeni bir zaman rejimi ve mekân algısı sinemada kendine kuvvetli bir yer edinir. Ancak burada ayırt edici olan, suyun en belirleyici öge olmasıdır. Tüm bunlar ışığında, kenti ortadan ikiye bölen suların hareketinin sinematik harekete tercüme edilmesiyle doğan bu estetik ögeyi "akışkan kadraj" olarak tanımlamak mümkün görünmektedir. Bu yazı, akışkan kadrāja özellikle İstanbul'un sinematik imgesini oluşturmaktaki kuvvetli rolünün altını çizerek, kent mekânının sinematik bir ögeye tercüme edilmesi üzerine

Auguste Marie Louis Nicolas Lumière (1862, Besançon, Fransa-1954, Lyon) ile Louis Jean Lumière (1864, Besançon, Fransa-1948, Bandol), ilk film yapımcıları arasındadırlar.

Tophane'nin Boğaz'dan görünüşü. Antoine Ignace Melling (1763-1831).

**Yedikule surları
ve Marmara'dan
İstanbul.**

Jean Baptiste Hlail,
Liénaud, Comte de
Coisseul-Gouffier,
Voyage pittoresque
de la Grèce c. 2,
Paris, 1782-1822.

düşünüyor. Diğer yandan, akışkan kadrajların sinema öncesindeki estetik öncüllerinin peşine düşme amacı taşıyor.

HAREKET HÂLİNDE SEYİR: TEMAŞA

Modernitenin getirdiği yeni görme biçimlerini karakterize eden önemli bir özellik, "hareket" kavramıyla kurduğu ilişkiydi. Hareketi kusursuz bir şekilde temsil etmek yeni kayıt araçlarıyla mümkün hâle gelmiş, diğer yandan Rönesans perspektifinin merkezi, her şeye hâkim, sabit perspektifinin yerini hareket hâlinde olan öznenin izafî perspektifleri almıştı. Görme ve modernite üzerine kitabı *Techniques of the Observer*'da Jonathan Crary, 19. yüzyıl başlarında klasik görme biçimlerinde yaşanan kırılmanın, imajlardaki ve sanat eserlerindeki görsel bir değişim veya temsil konvansiyonlarındaki bir kırılmadan çok daha fazlasını içerdiğini belirtir. Crary'ye göre, görme biçimlerindeki bu kırılma hem öznenin üretimsel, bilişsel ve arzu kapasitelerini türlü şekillerde değiştiren toplumsal pratiklerin hem de bilginin kapsamlı bir yeniden tasnifinden ayrı düşünülemez.⁴

Sinemanın seyahat kültürüyle arasındaki bağ da bu yeni doğan görme/izleme/bakış biçiminden, onun tetik-

lediği değişime meyilli özelliklerden, bunların temelini oluşturan hareket övgüsünden bağımsız değildir. Walter Benjamin'in *Pasajlar* projesine ilham olan Paris pasajları, bu bağın en net ifade bulduğu mekânlardandır. Anne Freidberg, sinema ile postmodernitenin nüvelerini merceğe aldığı kitabı *Window Shopping*'de, "hareket halindeki özne"ye yönelik inşa edilen mekânlar olan pasajlarda her zaman bir "panorama" yahut "diorama" bulunduğunun altını çizer.⁵ Bir bakıma sinemanın öncülleri olan bu eğlencelik mekânlarda genellikle, ziyaretçileri bir kentin ünlü bir meydanında veya ünlü bir anıtının önünde yahut hayranlık uyandıran bir pastoral manzaranın içinde hissettirecek büyük boy resimler yer alırdı. Ziyaretçiler böylelikle bir adımda Paris'e, Londra'ya, New York'a, Alpler'in bir noktasına yahut Lake District'e gidebiliirdi. Benjamin, Paris'te pasajların yaygınlaşmasının panoramaların yaygınlaşmasıyla aynı döneme rast geldiğini not düşer. Mekân algısıyla ve zaman algısıyla oynayan, ziyaretçileri bir anda başka bir zamana ve başka bir mekâna sevk eden panoramalar, Benjamin'e göre hem fotoğraf sanatına hem de sessiz ve sesli sinemaya zemin hazırlamıştır. Lumière'lere geldiğinde, sinema tografla çekilen görüntülerde kentlerin en işlek caddelerinin veya meydanlarının, anıtsal binalarının,

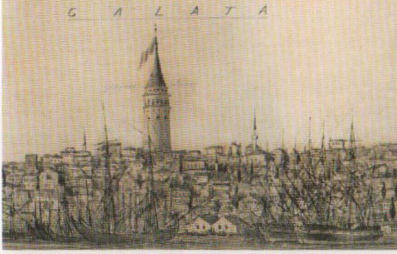
tarihi veya doğal güzelliklerinin yer alması bu kültürün uzantısıydı.

Walter Benjamin, panoramaların aynı zamanda yaşama dair yeni ortaya çıkan bir tavrın ifadesi olduğunu ileri sürer. Panoramalarda kent veya doğa bir manzaraya, bir "seyirlik"e, bir "temaşa"ya dönüşür.⁶

Tarihçi Cemal Kafadar, *Altıyazı* aylık sinema dergisine verdiği bir söyleşide, İstanbul'a Haliç üzerinden bakmaktayken, kentin temaşa kültürüyle ilgili şöyle bir tespitle bulunuyordu:

"16. yüzyılda oluşan moderniteyi uzun vadede doğuran, tanımlayan odakların bir özelliği de yeni bir temaşa kültürü yaratmaları ya da var olan temaşa sanatlarına yeni yorumlar getirmeleri: Karagöz var, meddah var, başka yerlerde başka sanatlar var. Ama madem mimariden bahsediyoruz, mimarideki temaşa unsurlarını da konuşmalıyız. Sinan için Süleymaniye bir temaşağâh, ama Süleymaniye'den de şehir bir temaşağâh. Buraya yürürken insan bir sürü sürprizli, oyunbaz perspektiften bir temaşa zevki alacak. Sadece Pera'dan bakan bir yabancı ya da denizden şehre giren bir ziyaretçi için değil, şehirde yürüyen her insan için de bir temaşa zevki yaratma anlayışıyla düşünülmüş."⁷

lendirerek" yazdığını belirtir; yani "kamera öncesi bir kamera gezintisi" yaptığını öne sürer: "Pan yapıyor, duruyor, zum yapıyor. Çıkıyor, yeniden pan yapıyor ya da yakın plan uzak plan ayarları yapıyor." Kafadar'a göre bu, "temaşa zevkinin o dönem kültüründe nasıl içselleştirildiğinin bir göstergesi"dir.⁹

Montagu B. Dunn'un 1855 İstanbul Panoraması'ndan detay, Galata Kulesi. Dunn'un İngiliz donanmasında görevli olarak Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a geldiği ve 1855 tarihli panoramasını çizdiği biliniyor.

MELLING'İN MERKEZSİZ PERSPEKTİFİ

Eremya Çelebi'den yüz yıl kadar sonra ressam, mimar ve seyyah Antoine Ignace Melling'in, Haliç ve Boğaz kıyılarını müthiş bir titizlikle resmettiği gravürlerinin de benzer bir sinematografik gezinti tahayyülü barındırdığı söylenebilir. Rus elçisinin ekibiyle İstanbul'a gelen Melling, III. Selim hükümdarlığında saray mimarı olarak istihdam edilir. *İstanbul ve Boğaz Kıyılarına Pitoresk Seyahat* başlığı altında toplanan gravürlerinde Melling, müthiş ince bir detaycı-

lıkla resmeder kenti. Resimlerinin en ayırt edilebilir özelliği, mekânların devasa genişliğidir: Bu manzaraların çoğunda, adeta diğer doğal veya yapısal detayların parçasıymış gibi duran insan figürleri, mekânın genişliğine kıyasla son derece küçük ve etkisizdir. Birer özne değil; tıpkı kayık, ağaç veya suyun kıvrımı gibi peyzajın bir parçasıdır. Mekân her zaman tüm içindekileri sarıp sarmalar, belirler, adeta her şeyi kaskadında tutar. Bu büyük tablolarla, resmin merkezini oluşturan ayrıcalıklı bir özne veya ayrıcalıklı bir bakış açısı pek yoktur; tabloların öznesi tüm kapsayıcılığıyla mekân, yani İstanbul ve Boğaz kıyılarıdır. Tıpkı bir filmin kamera arkasındaki gizli öznesi gibi, sadece Melling'in (yahut Melling'in perspektifinden bakan izleyicinin) bakışı, görüş alanı ve görüş açısı vardır bu resimlerde. Melling bu hayaletimsi varlığını da okuruna/izleyicisine hissettirmek istemektedir, zira her bir tabloyu hangi noktadan ve hangi yöne bakarak çizmiş olduğunu belirtir. Dolayısıyla, gravürlerin hepsine birden bakan izleyici, Melling'le birlikte Boğaz kıyılarında bir seyahate çıkmış olur. Sanki belli noktalarda durup, belli manzaraları fotoğraflamış yahut filme almış gibidirler.

İstanbul: Hatıralar ve Şehir adlı otobiyografik anlatısında Orhan Pamuk da Melling'de sinematografik bir

ülup gördüğünü ifade eder. Şöyle yazar Pamuk:

"Melling'in İstanbul manzaralarının sanki bir merkezi yoktur (...) Kitabın sonunda yer alan bir haritada Melling, bu büyük 48 tablonun her birini İstanbul'un hangi köşesinden ve hangi açıyla görerek resmettiğini bir topograf kesinliğiyle işaretlemiştir, ama resimler tıpkı Çin ruloları gibi ya da kimi sinemaskop filmlerdeki kamera hareketleri gibi, görüntünün bir merkezi ve sonu olmadığı duygusu uyandırır bende."¹⁰

Melling'in boğaz manzaralarını, akışkan kadrâjın sinema öncesi bir estetik öncülü olarak tanımlamak mümkün görünmektedir. Tıpkı Boğaz üzerinde kayan kameranın uzun plan kesintisiz çekimleri gibi, Melling'in Boğaz manzaraları da uzayıp gider. Pamuk'un yaptığı "merkezsizlik" vurgusu da bu resimlerde ayrıcalıklı bir özne veya bakış açısı bulunmayışını aklı getirir. Bu özellik de, sinemadaki akışkan kadrâjların yahut kesintisiz uzun plan çekimlerin bir ortak özelliğiyle örtüşmektedir: Bu çekimlerde sabit bir merkez yoktur; tüm manzaraya hâkim olma tatmini veren, engelsiz bir görüş alanı da yoktur. Tam tersi, kadrâjın içindekiler sürekli değiştiği için, kadrâjın dışı sanki daha kuvvetle hissedilir hâle gelir: Merak edilir, hayal edilir, arzu-

Deniz tarafından Toptancı Sarayı ve Haliç. Antoine Ignace Melling (1763-1831).

COÛTEAU CHATELAIN DES SEPT-TOURIS ET DE LA VILLE DE CONSTANTINOPLE
1811 gravé en France sur bois en la maison d'Antoine

lanır, sahiplenilemez. Kadrajın içine girip çıkan her yeni öğeyle birlikte "bilgi" yeniden kurulur.

MERAK, HAYAL, ARZU: DOĞU'YA SEYAHAT

Early Modern Tales of Orient kitabını derleyen Kenneth Parker'a göre 1453'te İstanbul'un Müslüman Osmanlı'nın eline geçmesiyle birlikte Batılılar kente yoğun bir ilgi duymaya başlar.¹¹ Osmanlı medeniyetinin ve kültürünün tüm detaylarını öğrenmek için acil bir istek ve ihtiyaç hasıl olur. Hem Müslüman bilimcilerin yaptığı çalışmalara, örneğin gökbilim ve matematiğe, hem de İslam felsefesine merak duyulmaktadır. O dönem Cambridge ve Oxford gibi üniversitelerde de bu alanlarda çalışmalar yapılmaya başlanır. Özellikle İngiltere'de 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başında Arapça ve Farsçadan çok sayıda çeviri yapılmış, bölgenin coğrafyasını ve kentlerini anlatan kozmografiler ve atlaslar hazırlanmıştı. Özellikle kozmografilerin ve atlasların üretiminde, gezginlerin notlarına veya gündelik yaşamdan detayları not ettikleri güncelerine güveniliyordu. Parker'a göre gezgin anlatılarının popülerleşmesi bu dönemde rastlar. Doğu'ya seyahatin de gerek tematik gerek biçimsel birçok nüvesinin bu dönemde şekillendiği söylenebilir. 17. ve 18. yüzyılda, İstanbul'a çoğunlukla gemiyle gelen gezginler için "kente giriş" ve "kentle ilk karşılaşma", Boğaz kıyıları boyunca ilerleyen uzun ve usul bir yolculuktan ibaretti. Boğazın ve kıyıların bu kadar çok anlatılması, tasvir edilmesi ve resmedilmesinin ardında, bu ilk karşılaşma veya giriş anının kuvvetli duygusal etkisinin yattığı tahmin edilebilir. Kente gelen gezginler, neredeyse bir seremoni gibi, uzun süren bu giriş anını tüm detaylarıyla anlatmak, hem mekân hem zaman duygusunu güçlü imgelerle tasvir etmek istemişlerdir. Fransız yazarlar Chateaubriand ve Lamartine'in yazdıklarında bu arzu açıkça yüzeye çıkmaktadır.

Chateaubriand'ın anlatımında, kentle ilk karşılaşma da bir kayık üzerinden

den gerçekleşir. Kıyıların manzarası anlatıcının/okurun gözlerinin önünden akacak şekilde kurgulanmıştır bu anlatım. Boğaz üzerindeki sisler de büyümlü bir geçiş motifi olarak kullanılır. Adeta bir sahneden diğere geçiş hissedilmez, yani pürüzsüz kılan bir sinematografik kurgu öğesi gibidir:

"Yıkılıp giden eski bir gotik kale olan Yedikule Hisarı'nın yükseldiği Avrupa burnunu sıyrarak geçtik. İstanbul, en çok da Asya kıyısı, sisler içine gömülmüştü. Bu buğu içinden gördüğüm servilerle minareler, yaprakları dökülmüş bir ormanı andırıyordu. Sarayburnu'na yaklaşıırken kuzey rüzgârı çıktı, bu tablo üzerindeki sisi birkaç dakikada dağıttı; kendimi birden müminler sultanının sarayı önünde buldum; sanki bir büyüklüğe değneğiyle her yer değişmişti. Karşımda güleç tepeler arasında, şirin bir nehir gibi Karadeniz Boğazı kıvrılıyordu; sağında Asya toprağı, Üsküdar şehri vardı; Avrupa toprağı solundaydı; girinti çıkıntılarıyla, demir atmış büyük gemilerle daha geniş bir koy meydana getiriyor, deniz üstünden de sayısız küçük vapurlar gelip geçiyordu. İki bayır arasına kapanmış olan bu koy; karşıda İstanbul'la Galata'yı basamak basamak gözlerini önüne seriyordu. Galata'nın, İstanbul'un, Üsküdar'ın, evleri kat

kat dizilmiş olan bu üç şehrin uçsuz bucaksız genişliği; her yandan yükselip birbirine karşıan serviler, minareler, gemi serenleri; ağaçların yeşilliği; beyaz, kırmızı evlerin renkleri; bunların altına mavi örtüsünü seren denizle, yukarıda başka bir mavi ova açan gökyüzü, hayranlığımı uyandırıyor.¹²

Benzer bir sinematografik üslup, Alphonse de Lamartine'in anlatımında da sezilmektedir. Chateaubriand'ın anlatımında bir geçiş motifi olan sislerin yerini, burada denizin "yakın plan"ları almış gibidir. Lamartine denizin surlarla temasına, kürekle buluşmasına ara ara vurgu yaparak, suyun varlığını her daim hissettirmeyi başarır. Bu aynı zamanda anlatıma bir zaman boyutu, bir ritim de katmaktadır:

"Denizin yaladığı İstanbul surları boyunca Boğaziçi'nin ağzına doğru pupa yelken gidiyoruz. Demir atmış bir sürü gemi arasından yarım saatlik bir ilerlemeden sonra sarayın duvarlarına yaklaşmış bulunuyoruz (...) Birkaç kürek vuruşundan sonra denizin öyle bir noktasına varmış olduk ki, buradan hem Haliç, hem Boğaziçi ve Marmara hem de bütün liman ve İstanbul şehrinin iç denizini görmek mümkün oluyordu; ama buraya gelince Marmara'yı, Asya kıyısını ve

Hollanda Film Müzesi arşivindeki Fransız yapımı "In Turkije"de mavi renkte banyo edilmiş bir akışkan sekans vardır.

Hollanda EYE Filmmuseum arşivinden.

Boğaziçi'ni unutarak Haliç'in girişi havuzunu, İstanbul'un yedi tepesi üstüne asılı yedi şehri, çevreyi tarayan bakışlarımızla seyre daldık (...) Hiçbir ressam fırçası burasını bütünü ile resmedemez, ayrıntılarına takılmak zorunda kalır; her kürek vuruşu da gözü ve ruhu başka bir görünüme, başka bir etkiye götürür."³

şısında, pazarında, sokaklarında doluşur; insanların arasına karışır. insanlar uzun uzun seyreder, onlarla göz göze gelir, kimilerince de "kâfir" olduğu gerekçesiyle kovalanır. Sonra da gemisine döner ve filmin yarısından sonrası geminin Boğaz'dan Karadeniz'e doğru yavaşça süzülerek kentten ayrılmasını verir. Usul usul

hisseden küçük bir kayıktan yapılan çekim sayesinde suyun hareketi de görüntüye daha kuvvetle yansır. Elle renklendirilmiş kimi karelerin kart-postalları andırdığı bu filmin yaklaşık son beş dakikası, Boğaz üzerinde ilerleyen bir akışkan kadradağın oluşur. Deniz havasını hissettirmek için mavi renkte banyo edilen bu sekans, kıyadaki ünlü yapıları bir bir gösterir. Kayığın altındaki dalgalı akıntının tüm hareketi görüntüye bire bir yansır: Bir aşağı, bir yukarı, bir sağa bir sola salınır görüntü. Ekran, suyun üzerine yansıyan bir resim gibi akışkandır. Öte yandan, kıyının göz hizasında olması bu dalgalanmanın daha çok hissedilmesine de yol açar. Tablolarda, gravürlerde, resimlerde görülen durağan manzaraların, kadraya yavaş yavaş giren görkemli binalara doğru usulca yaklaştığımız pürüzsüz hareketin uzağıdayızdır burada. Görkemli binalar kadraya bir girip bir çıkar, gözümüzün önünde bir yansıma gibi salınır, bizimle birlikte ilerleyen kayıklara bir yaklaşıp bir uzaklaşıp.

Fransız yapımı erken dönem filmlerde, kenti merakla izleyen "oryantalist bakış" a rastlanır. Kamera birçok kez hem izleyen, hem izlenendir.

Hollanda EYE Filmmuseum arşivinden.

KAMERALI SEYYAHLAR

1920 yılında Fransızlar tarafından çekildiği düşünülen ve Hollanda Film Müzesi'ndeki Hollandaca arayazılı kopyasında adı *Constantinopel, natuuroopname van de grootste stad van Zuid-Europa* olarak geçen on dakikalık film, özellikle 19. yüzyıl ortalarındaki Batılı seyyah bakışını kusursuz bir biçimde yansıtır. Boğaz ve Haliç kıyılarındaki kurulu bu büyük ticaret ve liman kentinin "çok pitoresk" olduğunu izleyiciye aktaran arayazının ardından, Karaköy limanına demirlemiş bir gemiden yaklaşık iki dakika süren bir Haliç ve Boğaz panyolu açılır film. Melling'in durağan ve açık manzaralarından uzak-tayırdır artık yahut doğayla baş başa izlenimi veren romantik tasvirler döneminden demir almışlardır. Liman kocaman birer makineye benzeyen devasa gemilerle kaplıdır. Bu panin ardından, kamera gemiden inerek kentin anıtsal yapılarına uğrar; çar-

ilerleyen gemiden kıyadaki barok fasatlar, görkemli yapılar, yemyeşil ormanlık alanlar, uzak mahalleler ve tarihi surlar görülmektedir. Geminin Boğaz'da ilerleyişiyle birlikte bu yapılar da birer birer geçer kadradağın, önümüzden akıp gider. Filmin son iki dakikasında, kadraya geminin burnu da dâhil olur. Fransız bayrağı neredeyse hiç kaybolmaz kadradağın, bakışın bir yabancıncının bakışı, perspektifin bir yabancıncının perspektifi olduğu vurgulanır.

İstanbul'da 1908 yılında ilk yerleşik sinema salonunu açan Pathé Kardeşler şirketine ait, 1910-1913 yıllarına tarihlendirilen yedi dakikalık filmde, en güzel akışkan kadradağlardan birine rastlanır. Zira bu filmde, *Constantinopel, natuuroopname van de grootste stad van Zuid-Europa*'da büyük geminin getirdiği yüksek bakış açısı ve sarsıntısız ilerleyiş sayesinde edinilen pürüzsüz akışkan olarak, denizin hareketini daha çok

1915 civarı çekildiği düşünülen bir başka Fransız yapımı film *Turkiye*'de yine mavi renkte banyo edilmiş benzer bir akışkan kadraya rastlarız: Önce sabit bir bakış açısından Haliç'i görürüz. Birden fazla kayak farklı hızlarda farklı yönlere hareket etmektedir. Bu, hareket prensibine dair muhteşem bir izlenim verir izleyicilere. Kadraya girip çıkan irili ufaklı, yakın uzak teknelerle manzara sürekli değişmektedir. Daha sonra, tıpkı bu kayıklardan birine atlayıp binmiş gibi, Galata Köprüsü boyunca ilerleyen bir çekimle Haliç'te ilerleriz. Kuşkusuz bu, Promio'nun 1896'daki görüntüsünden doğrudan esinlenmiş veya alıntılanmış bir plandır.

BELLEK, TARİH VE ŞİMDİKİ ZAMAN

Yüzyılın başında bir hayranlık ve merak duygusuyla örülen bu imajlar, yüzyılın ikinci yarısında yeniden alıntılanıldığı bir tür kayıp geçmişi hüznüyle geri döner. Eğer modernite hareket hâlindeki öznenin izafi perspektifiyle edinilen yeni bilgi-

lerin, keşfedilen yeni mekânların, deneyimlenen yeni duyguların ortaya çıktığı bir sistemi ifade ediyorsa, II. Dünya Savaşı sonrasında birçok sanatta olduğu gibi sinemada da öznenin bilme, görme, anlamlandırma kapasitelerinin sınırlılığının ifade bulduğu bir üslup belirir. Gilles Deleuze'e göre artık mekânları tanımanın, hatırlamanın, bilmenin, anlamının imkânsızlaştığı durumlar sinemaya da yansır. Aynı şekilde zaman da artık homojen değildir; herkesin farklı deneyimlediği, farklı hatırladığı, farklı kurguladığı zamansallıklar vardır.¹⁴ Tüm bu değişimlerle, akışkan kadrāja da yeni bir anlam katmanı eklenir. Sinema kuramsal bir dille ifade edecek olursak, "akışkan kadrāja" 1960'lara gelindiğinde hareket-imge özelliklerine ilave olarak zaman-imge özellikleri kazanır. Yani safi "şimdi"yi barındıran bir hareket-imge olmaktan çıkarak geçmiş, şimdi ve geleceğin birbirinden ayrıtırlamaz olduğu; hayalin, fantezinin, rüyanın, hatıranın (veya yanıltıcı bir hatıranın) gerçeklikten ayırt edilemediği; zihinsel mekânların fiziksel mekânlarla iç içe geçerek karmaşıklaştığı zaman-imgeye yaklaşıp.

Alain Robbe-Grillet'in 1963'te İstanbul'da çektiği ilk uzun metraj filmi "Ölümsüz Kadın", zaman-imgeleşen akışkan kadrāja'nın bu geçişini en iyi yansıtan eserlerden biridir. Zaten romancı ve yönetmen Robbe-Grillet'in Alain Resnais ile ortak çalışması olan "Geçen Yıl Marienbad'da" (L'Année dernière à Marienbad, 1961), Deleuze'ün zaman-imge kavramını damıttığı başlıca eserlerden biridir. "Geçen Yıl Marienbad'da" filminden çok önce üzerinde çalıştığı "Ölümsüz Kadın" (L'Immortelle) kent mekânı ve kent imgesi, kişisel bellek ve resmi tarih arasında gidip gelen, hem mekân hem zaman algısını karmaşıklaştıran bir anlatıdır. Örneğin, İstanbul imgesini büyük oranda şekillendiren oryantalist bakış ve oryantalist anlatılar bir kapana dönüşür. Filmin ilk yarısında kartpostalardakine benzer İstanbul resimlerinin, Boğaz'dan görünen tarihi yapıların, geniş açıyla

çekilmiş ferah alanların, kumsalların, cami avlularının, kule tepeleri giderek yerini labirentvari, daracık, kıvrımlı, eciş bücüş sokaklara, dehlizlere, kapkaranlık iç mekânlara bırakır. Yönetmen bir söyleşisinde, kahramanın bir Fransız olduğunu ve yeni tanımaya başladığı bu kentin çağrışımlarını önceden görmüş,

lardaki güzel şarkı..." Ekrandan akıp giden görüntü bir söyleme aktarılır. Bu ilave boyut, az önce açıkladığımız gibi, bu akışkan kadrāja'nın zaman-imgeleşmesinde en önemli paya sahiptir: Geçmiş, şimdi ve gelecek üst üste bindirilir; gördüğümüzün gerçek mi, rüya mı, hatıra mı (veya yanıltıcı bir hatıra mı) olduğunu kestiremeyiz. Bir

İstanbul'un sinemadaki imgesinin alametifarıkası olan "akışkan kadrāja"nın yahut Haliç veya Boğaz boyunca su üzerinden akan panoramik çekimlerin nüveleri birkaç yüzyıl öncesine uzanmaktadır ve kentin "seyirlik"e dönüştüğü sinema öncesi akışkan kadrāja'lar azımsanmayacak kadar çok sayıdadır. Gerek tarihsel anlatımlar, gerek seyyahların nesirleri, gerekse resimlerde sinema öncesi bir tür sinematografik üslup göze çarpar.

1920'lerde çekildiği düşünülen "Constantinopel, natuuroppname van de grootste stad van Zuid-Europa", İstanbul'un arka sokaklarında da gezinir.

okumuş, duymuş olduğu Şark hakkındaki efsaneler ve stereotiplerden etkilenmiş olmasını bilerek yerleştirdiğini belirtir. Bu bakımdan, filmde yer alan Boğaziçi sekansını da şu ana kadar değindiğimiz kendi estetik öncülleriyle bağlantı içinde okumak mümkün görünmektedir.

"Ölümsüz Kadın"daki akışkan kadrāja'da, yine hareket hâlindeki bir vapurdan Boğaz kıyıları görünür; ancak bu sefer bu uzun plana bir üst ses eşlik eder: "Su kıyısındaki kırılğan yapılar, stükko fasatlar, kartpostal-

noktada üst ses "İşte" der, "hayallerindeki cami orada!" Sonra da ekler: "Biliyorsun, bunlar hep senin hayal ürünün."

Fiziksel mekânın üzerine o mekânın zihinsel ve duygusal deneyimi sinmiştir; bir diğer deyişle mekân, karakterin içinde bulunduğu durumun bir ifadesine dönüşmüştür. Boğaz'dan akan sular, ekrandan akan görüntüler, ses bandından akan hatıralar ve anlatılan hikâye bir olur; birbirini yankılar. Burada artık Boğaz, tüm bu zamansal katmanların iç içeliğinin, tüm algının

değişkenliğinin, ele geçirilemeyen ve zapt edilemeyen gerçekliğin bir sembolüne dönüşür.

MEKÂNIN SİNEMAYA TERCÜMESİ

Tüm bunlar ışığında, akışkan Boğaziçi sekanslarının aslında hem sinemanın icadından sonra hem de sinema-

türünün dönüşümü hem de modern görme biçimlerinin getirdiği yeni özellikler ve yeni bilgi rejimlerinin dönüşümü açısından ufuk açıcı bağlantılar, ortaklıklar, geçişlilikler ortaya çıkarmaktadır. Şu ana kadar elde aldığımız örnekler üzerinden, bir estetik öge olarak tanımladığımız "akışkan kadraj"ın üç tema etrafında

bilgisini vurgulamak, bununla birlikte sürekli bilinmeyeneye duyulan merakı canlı tutmak üzere kurgulanmıştır. Son olarak, sinemanın zaman ve mekân algısını karmaşılaştırmadaki ve zihinsel süreçleri perdeye taşımahtaki gücünün öne çıktığı noktada ise akışkan kadraj, zapt edilemeyen şimdiki zamanı, şimdiki zamanın içinde mestur kayıp zamanı aktarmak, keşfetmek, saklamak, yeniden yazmak, hatta özgülleştirmek için kullanılan bir estetik öge olur. Akışkan kadrajların seyyal yahut seyyar estetiği, İstanbul'un mekânsallığında ve zamansallığında denenin, geliştirilir, çeşitlendirilir ve olgunlaşır.

Gilles Deleuze'e göre artık mekânları tanımının, hatırlamanın, bilmenin, anlamanın imkânsızlaştığı durumlar sinemaya da yansır. Aynı şekilde zaman da artık homojen değildir; herkesin farklı deneyimlediği, farklı hatırladığı, farklı kurguladığı zamansallıklar vardır. Tüm bu değişimlerle, akışkan kadrāja da yeni bir anlam katmanı eklenir. Sinema kuramsal bir dille ifade edecek olursak, "akışkan kadraj" 1960'lara geldiğinde hareket-imge özelliklerine ilave olarak zaman-imge özellikleri kazanır.

dan önce yazarların tasvirleri veya ressamların tablolarında, birbirini yankıladığı ve dönüştürdüğü görünmektedir

Bugünden bakıldığında, sinematografik bir üslup gözlemlediğimiz anlatıların veya resimlerin aslında sinemaya, sinemanın diline ilham verdiğini belirtmek gerekir. Bu bakımdan kronoloji ve sanatsal bakımdan bunları ayırtırmak yerine birlikte düşünmek, hem temaşa kul-

şellendiğini öne sürmek mümkün görünmektedir.

Birinci olarak akışkan kadraj, Kafadar'ın da dikkat çektiği temaşa zevki etkisiyle İstanbul'un mimarisini ve tarihini anlatmada, yani geçmişle şimdi arasında gidip gelmek, geçmişle şimdiyi bir arada örnek için kullanılagelmıştır. İkinci olarak, mekânın özneyi şekillendirmedeki gücünü ve hareket hâlindeki öznenin değişen perspektifle birlikte değişen

Son olarak, bu yazının kapsamına giremeyen ancak "akışkan kadrajların" estetik öncüllerini araştırmanın elzem noktalarından biri olarak, sinema tarihinin az bilinen ve zor keşfedilen köşelerine uzanmak gerektiğini not düşelim: Örneğin Panorama, Diorama ya da Büyülü Fener'in hareketli versiyonlarında Boğaziçi veya Haliç'in nasıl yer bulduğu da bu yazının şimdiki kapsamını aşan ancak onun çerçevesine giren, içeriğini zenginleştirecek ve keşfedilmeyi bekleyen sorular arasında. Yine bu yazının kapsamını genişletebilecek bir diğer soru, akışkan kadrāja, benzer coğrafi özelliklere sahip diğer kentlerde nasıl kullanıldığı, geliştiği ve değiştiği... Bunlarla birlikte akışkan kadrajı, mekânın sinema diline tercüme edildiği bir estetik öge olarak tanımlamak mümkün görünmektedir.

ASLI ÖZGEN TUNCER
AMSTERDAM ÜNİVERSİTESİ

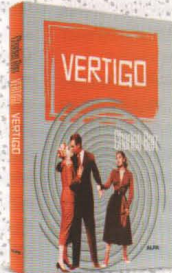
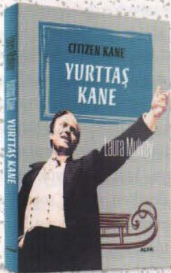
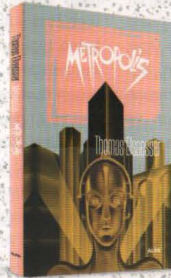
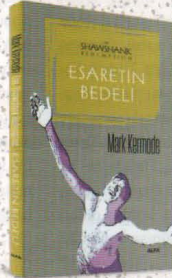
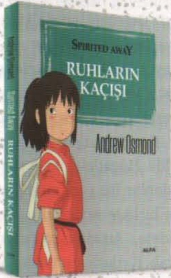
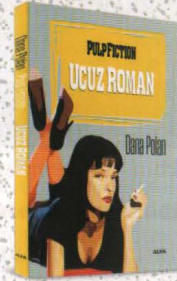
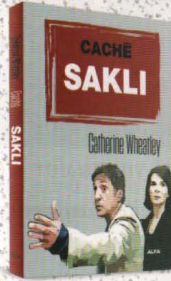
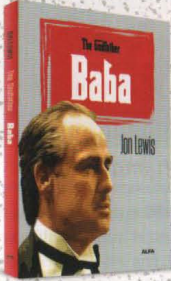
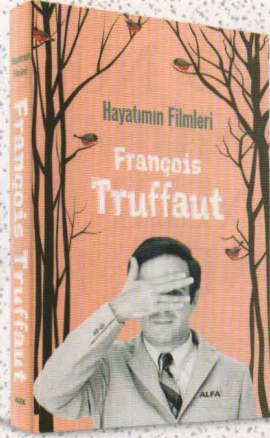
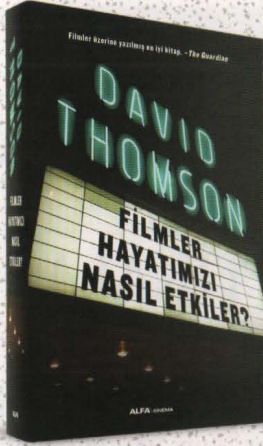
DİPNOTLAR

- 1 Bu yazıya Hollanda Film Müzesi arşivinden sağladığı katkılardan ötürü ve fikir alışverişini için Elif Rongen-Kaynakçı'ya teşekkürler.
- 2 Burçak Evren, "Les Premiers Pas: 1895-1923", Le Cinema Turc, Mehmet Basıncı, der. (Paris: Centre Georges Pompidou Editions, 1996), s. 61.
- 3 Kaydırma plan, çekim yaparken kameranın hareket ettiği plandır. Pan ise, bundan farklı olarak, kameranın dikey eksen etrafında bir yandan öbür yana doğru dönerçek yaptığı hareketir. Kaynak: Ralph S. Singleton, Amerikan Film Terimleri Sözlüğü (İstanbul: Es Yayınları, 2004).
- 4 "Akışkan Kadraj" kavramı ilk kez Altıyazı'nın Gayri Resmi ve Resmi Türkiye Sinema Sözlüğü içindeki bir madde olarak kaleme alındı. Bkz. Altıyazı'nın Gayri Resmi ve Resmi Türkiye Sinema Sözlüğü: 150. Özel Sayı (Haziran-Eylül 2015): 21-22.
- 5 Jonathan Crary, Techniques of the Observer:

On Vision and Modernity in the Nineteenth Century (Cambridge, MA: MIT Press, 1992), s. 3.

- 6 Anne Friedberg, Window Shopping: Cinema and Postmodernity (Berkeley: University of California Press, 1994), s. 4.
- 7 Walter Benjamin, The Arcades Project (Cambridge, MA: The Belknap Press, 2002), s. 6.
- 8 "Kamera Öncesi bir Kamera Getisi" (Cemal Kafadar ile söyleşi), Altıyazı, sayı 109, Eylül 2011, s. 52-55.
- 9 Cemal Kafadar, "Eremya Çelebi Kömürçüyan'ın Kamera Öncesi Kamerası", Altıyazı'nın Gayri Resmi ve Resmi Türkiye Sinema Sözlüğü: 150. Özel Sayı (Haziran-Eylül 2015): 78-79.
- 10 "Kamera Öncesi bir Kamera Getisi" (Cemal Kafadar ile söyleşi), Altıyazı 109 (Eylül 2011): s. 52-55.
- 11 Orhan Pamuk, İstanbul: Hıttıralar ve Şehir (İstanbul: YapıKredi Yayınları, 2003), s. 71.

- 12 Kenneth Parker, der. Early Modern Tales of Orient: A Critical Anthology (London: Routledge, 1999), s. 1-35.
- 13 François de Chateaubriand, Record of a Journey from Paris to Jerusalem and Back, Bkz. <http://www.poetryintranslation.com/PITBR/Chateaubriand/ChateaubriandIncraryI.htm>. Burada kullanılan çeviri, Ahmet Doğan'ın Avrupa ile Karşılaşmalar kitabının tanıtımı için BİAŞ'da yayımlanan derlemesidir. Bkz. <http://bianet.org/biamag/sana/138799-istanbul-a-gelidiler-yazidilar-resmettiler>
- 14 Alphonse de Lamartine, Voyage en Orient (Brüksel: Meline, 1838), s. 238-25. Burada kullanılan çeviri, Ahmet Doğan'ın Avrupa ile Karşılaşmalar kitabının tanıtımı için BİAŞ'da yayımlanan derlemesidir. Bkz. <http://bianet.org/biamag/sana/138799-istanbul-a-gelidiler-yazidilar-resmettiler>
- 15 Bkz. Gilles Deleuze, Cinema II: Time-Image (London: Continuum, 2004).

kişisel bir
film tarihi

170615

/alfakitap

www.alfakitap.com

1923 NÜFUS MÜBADELESİ VE MÜBADİL ROMANLARA YÖNELİK İSKÂN VE DENETİM POLİTİKALARI

NURŞEN GÜRBOĞA

Devlet açısından mübadillerin üretici konuma getirilmesi ve içlerindeki gayri Türk addedilen unsurların asimilasyonu gerekliydi. Gayri Türk unsurlardan sayılan mübadil Romanlar ise üretken nüfus sorununun çözümünde, tarımsal işgücü, zanaatkâr ve niteliksiz emek gücü olarak katkı sunabilirlerdi. Öte yandan devlet Roman/Çingene toplulukları ahlaki, sosyal ve iktisadi değerlere aykırı yaşayan bir topluluk olarak damgalamaya devam etmiş, ulus inşasına ve toplumsal yaşama dahil edeceği makbul ya da müstakbel yurttaşlar olarak görmemiştir. Bu çalışmamızda devletin Mübadele ve sonrasında Romanlara yönelik gözetim ve denetim mekanizmalarının izini süreceğiz.

Lozan görüşmeleri kapsamında Türk ve Yunan heyetlerinin 30 Ocak 1923'te imzaladığı Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne ilişkin Sözleşme ve Protokol'le İstanbul Rumları ve Batı Trakya Müslümanları haricinde Türkiye topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dinine mensup Türk uyrukları ile Yunanistan topraklarında yerleşmiş Müslüman Yunan uyruklarının zorunlu mübadelesine karar verildi.¹ Rumların göçünün başladığı 1922 sonları ile nüfus mübadelesinin büyük ölçüde tamamlandığı 1924 sonları arasında yaklaşık 400.000 Yunan uyruklu Müslüman ile 1.200.000 Anadolu Rumu yaşadıkları toprakları terk ederek yeni yurtlarına yerleştirildi. Mübadeleye tabi tutulan nüfusun tespitinde ana ölçüt din olduğu için her iki ülke dinsel azınlıklarından kurtulacak homojen bir nüfusa dayalı ulus inşası projesinde yol aldı.² Öte yandan mübadil nüfus arasında gittikleri ülkenin ege-

men etnik-kültürel topluluğu dışında kalan topluluklar da vardı. Örneğin Yunanistan'a çok sayıda Türkçe konuşan Rum ve Niğde, Nevşehir, Kayseri ve Konya ve civarında yaşayan, adları Türkçe olan Rum Ortodokslar göç ederken, Türkiye'ye de Rumca, Arnavutça, Bulgarca, Ladino yanı sıra Ulah, Slav ve Roman dilleri konuşan çeşitli Müslüman topluluklar göç etti.³ Mübadele sonrası her iki ülkenin nüfusu, dinsel açıdan türdeşleşirken, etnik ve kültürel özellikleri itibarıyla daha da çeşitlendi.

1923 zorunlu nüfus mübadelesi nüfusun türdeşleşmesi ve ulus inşası sürecinde önemli bir halka olmakla beraber, siyasi kadroları bekleyen iki temel sorun devam etmekteydi. Bu sorunlardan biri mübadele sonrasında etnik ve dinsel çeşitliliği devam eden Anadolu nüfusunun Türk kimliğine dayalı ulus inşası sürecine katmaktı. İttihad ve Terakki iktidarı

Anadolu'nun gayrimüslim halklarını Balkan Savaşları'yla başlayan ve I. Dünya Savaşı süresince şiddetlenen kovma, tehcir ve katliamlara dayalı nüfus mühendisliğiyle büyük ölçüde azaltmıştı.⁴ Geride kalan Rumların bir kısmı Milli Mücadele'nin son evresinde, kalanlar ise 1923 nüfus mübadelesi ile birlikte Anadolu'yu terk etti. Mübadele, Anadolu nüfusunun dinsel olarak türdeşleşmekle beraber etnik ve kültürel türdeşliği sağlayamamıştı.

Diğer sorun ise savaşlar, katliamlar ve göçlerle azalan nüfusun niceliksel ve niteliksel olarak iyileştirilmesi ve üretici hale getirilmesiydi. Mübadele, Cumhuriyet'in siyasi kadrolarının karşı karşıya kaldığı büyük nüfus açığını ve üretken nüfus sorununu da çözmemişti. Tam tersine kentli zanaatkâr, tüccar ve işçi unsurlarıyla beraber Anadolu'yu terk eden Rumlarla karşılık gelenler, çoğu tarımsal

Smyrne — Bohémiens dans leur tente

üretici ve köylü olmak üzere gidenlerin ancak üçte biriydi. Nüfusun, hem inşa edilecek ulusal kütlenin hem de iktisadi zenginliğin ana kuvveti olması nedeniyle bir an önce nitelik ve nicelik açısından iyileştirilmesi gerekiyordu. Bu noktada Yunanistan'dan gelen mübadiller ulus inşası ve iktisadi refah için önemli bir unsur olmakla beraber yeterli değildi. Mübadillerin bir an evvel üretici konuma getirilmesi ve içlerindeki gayri Türk addedilen unsurların asimilasyonu gerekiyordu. Gayri Türk unsurlardan sayılan mübadil Romanlar ise üretken nüfus sorununun çözümünde, tarımsal işgücü, zanaatkâr ve niteliksiz emek gücü olarak katkı sunabilirlerdi. Öte yandan devlet Roman/Çingene toplulukları ahlaki, sosyal ve iktisadi değerlere aykırı yaşayan bir topluluk olarak damgalamaya devam etmiş, bu toplulukları ulus inşasına ve toplumsal yaşama makbul ya da müstakbel yurttaşlar olarak katmak yerine çeşitli gözetim ve denetim mekanizmalarıyla kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bu çalışmamızda devletin Mübadele ve sonrasında Romanlara yönelik gözetim ve denetim mekanizmalarının izini süreceğiz.

NÜFUS MÜBADELESİNDE GAYRİ TÜRK MÜBADİLLERİN İSKÂNINDA İZLENEN ESASLAR

Siyasi kadroların Mübadele sürecinde yaptığı ilk işlerden biri, gayri Türk sayılan mübadilleri Türk kültürüne ve diline asimile edecek ve bir an evvel üretken kılacak bir iskân politikası oluşturmaktır. Bu politikanın hedefleri arasındaki mübadil topluluklar Boşnak, Pomak, Arnavut ve Romanlardı. Nitekim mübadiller daha Türkiye'ye gelmeden önce, 17 Temmuz 1336 (1923) tarihinde hükümetçe yürürlüğe sokulan "30 kanunusani 1923 tarihinde Lozan'da Yunan murahhaslarıyla yapılan mukavele mucibince tanzim olunan Talimatnamenin Mer'iyete vazı hakında Kararname" ile gayri Türk unsurların iskânında izlenecek yol çizilmişti.⁵ Kararnamenin 17. maddesine göre, servet sahibi olup da hükümetten yardım talep etmeyenler, "Türk iseler" serbest bırakılacak ve kendi imkânlarıyla memlekette yerleşeceklerdi. 18. maddeye göre ise "gayri Türk olanlar" hükümetin göstereceği yerlerde iskânı kabule mecbur olup, buna uymayanlar sınır dışı edilecek-

ti. Bu maddelerle birlikte mübadiller Türklük ekseninde iki büyük gruba ayrılmış ve Türk sayılan unsurlara iskân sürecinde hareket serbestliği verilirken, diğer unsurlar bir anlamda mecburi iskâna tabi tutulmuş oluyordu. Mecburi iskânın koşullarını çizen 29. madde açık bir asimilasyon hedefi güdüyordu. Buna göre "Hangi ırk ve milliyete mensup olurlarsa olsun lisan ve âdatın tehalüfü medeni ve içtimai terakkiyatın en çetin mânii bulunduğu daima nazarı dikkatte bulundurularak herhangi bir Türk kasaba veya köyünde lisan ve âdeti başka diğer bir ırka mensup muhacirinin miktarı yüzde yirmiyi asla tecavüz etmeyecekti".⁶ Bu madde, İttihad ve Terakki iktidarının gayri Türk Müslüman unsurları iskân politikasında uyguladığı serpiştirerek dağıtma ve Türk kültürü içinde asimile etme politikasının açık bir uzantısıydı.⁷ Mübadele sürecinde de amaç, gayri Türk mübadillerin, önceden tespit edilmiş iskân mahallerinde nüfusun beşte birini geçmeyecek şekilde iskân edilerek asimilasyonuydu.

Nitekim özellikle Boşnak, Arnavut, Pomak ve Roman muhacirlerin yer-

Çadır önünde Çingeler, İzmir.

Bu yazıda kullanılan fotoğraflar Evvel Zaman içinde İzmir kütübından alınmıştır. Haz. Uğur Yegen

"Hangi ırk ve milliyete mensup olurlarsa olsun lisan ve âdatın tehalüfû medeni ve içtimai terakkiyatın en çetin mânii bulunduğu daima nazarı dikkatte bulundurularak herhangi bir Türk kasaba veya köyünde lisan ve âdeti başka diğer bir ırka mensup muhacirinin miktarı yüzde yirmiyi asla tecavüz etmeyecektir."

leştirildikleri yerleri ve yerli nüfus içindeki oranlarını tespate yönelik nüfus cetvelleri ilgili vilayetlerden istenerek, Türk dili ve kültürüne tabi görülmemeyi ve güvenlik açısından "sakıncalı" bulunan bu toplulukların mahalli düzeyde dağılımının denetlendiği görülmektedir. Ayrıca Boşnak, Arnavut, Pomaklar 1923 ve 1924 yıllarında Batı Anadolu, Trakya ve Doğu Anadolu gibi hassas sayılan sınır bölgelerinden iç bölgelere gönderildi.⁸

Mübadil Romanların sevk ve iskânında ise özel bir bölge tercihi

yapılmadı. Romanlar, geldikleri yerinin iktisadi ve coğrafi özellikleri, uzmanlaştıkları tarımsal üretim becerileri ve Rumların bıraktığı malların yoğunlaştığı yerleşim alanlarına göre, öncelikle Ege, Marmara, Trakya ve Karadeniz bölgeleri olmak üzere tüm iskân bölgelerine dağıtıldılar.⁹ Öte yandan mübadil Romanlar da aşağıdaki bölümlerde tartışacağımız gibi, iskân yerlerini değiştirmekte diğer gayri Türk unsurlarla aynı yasal sınırlamalara tabi tutuldu. Dahası "Kıptı" kategorisi altında ayrımcı muamelelerin de hedefi oldular.

Gayri Türk mübadillerin iskân bölgelerinde tutulması ve iç göçlerinin sınırlandırılması girişiminin uygulamada ne derece başarılı olduğu tartışmalıdır. Mübadilleri gönderildikleri iskân bölgelerinde tutmak görüldüğü kadar kolay olmamıştı. Çeşitli nedenlerle geldikleri yerleri beğenmemeleri, onları geçim ve yaşam koşullarıyla uyumlu yeni yerler aramaya yöneltmiş, bu yönelim önemli bir iç göç dalgası yaratmıştı.¹⁰

1923 düzenlemesini takiben 1924 ve 1925 yıllarında yapılan bir dizi yasal düzenleme sadece gayri Türk unsurların değil, tüm mübadil, muhacir ve mültecilerin iskân bölgelerini terk etmelerini düzenleyen sınırlar getirdi. Mübadillerin iç göçünü sınırlamak ve bir an evvel üretici hale gelmelerini sağlamak amacıyla 17 Ocak 1924 tarihli bir genelge ile mübadillerin ve çeşitli muhacir ve mülteci grupların iskân edildikleri yerleri değiştirmeleri çeşitli şartlara bağlandı. Buna göre, akrabalarının yanına gitmek isteyenlerin gitmek istedikleri yerlerde akrabalarının olduğunun tespit edilmesi ve iskân hakkından feragat etmeleri gerekiyordu. Savaş ve işgal gibi zorunlu durumlar dışında, yerleşme hakkını terk ettikleri anlaşılmanın, yardıma gereksinimleri olsa dahi tekrar yerleştirmeyecekleri belirtilmekteydi.¹¹ 1924 yılında çıkarılan çeşitli talimatnamelerle mübadillerin iskân mahallerinde tutulmalarına ve firarların engellenmesine dönük yeni kararlar alındı.¹²

Mübadillerin hareketliliğini kısıtlamaya dönük yasal tedbirler, Mübadele İmar ve Iskân Vekâleti'nin 11 Aralık 1924'te lağvedilip yetkilerinin Dâhiye Vekâleti'ne devredilmesinden sonra da devam etti. Bu tedbirlerden bazıları ise mübadil Romanlara özgüydü. Örneğin, 1925 yılı Temmuz ayında merkeze çağrılan valiler ve iskân müfettişleriyle yapılan toplantıda, "muhacirleri mahalli müretteplerinde tesbit etmenin haiz olduğu iktisadi, inzibati ve idari faideler nazarı dikkate alınarak bunların firarlarına meydan verilmeyerek firarilerin iadesi" ve "mübadil Kıptilerin iskânları"na karar verilmişti.¹³ 1925 yılında Şeyh Said ayaklanmasının

Çiçekçi
Çingeneler.

bastırılmasından sonra ise iskân yerlerini terke ilişkin daha kapsamlı bir kanun çıkarıldı. 28 Ekim 1925 tarihli 675 numaralı "Mahalli iskânlarını bilâmezuniyet tebdil eyleyen muhacir ve mültetlerle aşair hakkında kanun" ile Türkiye'ye gelen ve daha sonra gelecek olan mübadil, muhacir, mülteci ve aşiretler beş sene süresince kendilerine gösterilen iskân mahallerinde oturmaya mecbur tutuldu. Iskân yerlerini değiştirmeleri Dâhiliye Vekâleti'nin iznine tabiydi. Iskân yerlerini izinsiz terk edenler ise mahallerine iade olunacaktı. Vekâlet gerek görürse, yerleştirilen bu toplulukların iskân mahallerini kabullerinden itibaren iki sene içinde değiştirebilecekti.¹⁴ 1925'te yapılan bu düzenlemeler mübadiller de dâhil olmak üzere çeşitli muhacir gruplarının yanı sıra Romanların da hareketliliğini kısıtlamak üzere kullanıldı. Mübadil Romanlar iskân yeri değişikliği taleplerinde yasaların izin verdiği gerekçelerle başvurular yaptıkları halde, aşağıda göreceğimiz gibi, gerek gayri Türk unsurlara gerekse "Kıpti"lere yönelik sınırlamalar nedeniyle hareketlerine izin verilmedi.

ÜRETİCİ BİR UNSUR OLARAK MÜBADİL ROMANLARIN KABULÜ

Mübadile anlaşması Yunanistan topraklarında yerleşmiş Müslüman Yunan uyrukluların zorunlu mübadelesini içerdği için, bu topluluklar arasında yer alan Müslüman Romanlar da Mübadile'ye tabi tutuldu. Müslüman topluluklar arasında yer almakla beraber Türkiye'ye kabulleri uygun görülmeyen ya da Mübadile sürecinde tartışma konusu gayri Türk Müslüman unsurlar olmasına rağmen, Romanlar bu tartışmalara konu topluluklardan biri olmadı.¹⁵ Tek istisna Zonguldak Mebusu Halid Bey'in 27 Ekim 1924'te Mübadile İmar ve Iskân Vekâleti'ne "Rumca konuşan Kıptilerin" Zonguldak'a gönderilme nedenlerini sormasıdır.¹⁶ Sivas Mebusu Halis Turgut Bey de Sivas'a sevk edilen Kayalar muhacirleri arasında "Türk'ten gayri Kıptiler de vardır. Bunlar niçin getirilmiştir? Bilmiyorum"¹⁷ diyerek, Kayalar müba-

dillerinin sorunlarıyla konuşmasına devam etmiştir. Mübadile sürecinde Epir bölgesinde yaşayan ve Tsamides olarak adlandırılan Müslümanlar, Makedonya'nın dağlık bölgelerinde yaşayan ve kendilerini Arnavut kökenli gösteren bazı gruplar ve Milli Mücadele karşıtı Çerkesler Mübadile'ye tabi tutulmadıkları hal-

Bir diğer neden de Roman/Çingene topluluklarının yeni siyasal kadrolar için yabancı bir demografik unsur olmamasıdır. Bu toplulukların Balkanlar ve Anadolu'daki varlığı Osmanlı Devleti'nden çok daha öncelere dayanıyordu. İmparatorluğun geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla beraber, çeşitli Roman/Çingene toplulukları da

Ayı oynatıcısı.

de, bu süreçte Romanlar yine tartışma konusu olmamıştır.¹⁸ Romanların mübadile dışı bırakılmaması ya da Arnavutlar, Pomaklar, Boşnaklar gibi gayri Türk sayılan diğer topluluklar kadar Meclis'te tartışma konusu olmamasının nedenlerinden biri, sayılan topluluklar gibi belirli bir siyasal coğrafya, ulus ya da milli-etnik bir kimlikle özdeşleşmemiş, bu bağlamda tehlike arz eden bir topluluk olarak görülmemeleri olabilir.

Osmanlı idaresi altına girmiş, yüzyıllarca Osmanlı nüfusunun demografik unsurlarından biri olmuş, yerleşik olanlar kendilerine ait mahallelerde yaşarken, gezginci olanların bir kısmı zamanla iskân edilmiş, diğerleri ise devletin iskân politikalarının hedefi olarak kalmıştır. Balkanlar'ın Roman/Çingene toplulukları Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki varlığının son bulduğu yakın bir zamana kadar da Osmanlı yurttaşları

Çadırlarında
Çingeneler,
İzmir.

Bahémiens autour de leur tente

Smyrne 15 Juin

olmaya devam etmişlerdi. Dolayısıyla Cumhuriyet'in siyasal seçkinleri Osmanlı Devleti'nin merkezi ve yerel yöneticilerinden Roman/Çingene topluluklarının idaresine yönelik önemli bir deneyim ve bilgi birikimi devraldı.¹⁹

Romanların gayri Türk addedilmelerine rağmen mübadele sürecinde kabul ve iskân edilmeleri, ağırlıklı olarak yerleşik tarımsal üreticiler arasında yer almalarıyla açıklanabilir. Nitekim mübadillerin tasfiye edilecek malları, hakları ve çıkarlarını tespit etmek üzere düzenlenen tasfiye talcnamelerinde "Kıpti" olarak kaydedilen ve Selanik, Siroz ve Drama'dan gelen 305 hane reislerinin kayıtları incelendiğinde, ailelerin 80'ünün köylerde yerleşik tarımsal üreticiler ve emekçiler olduğu görülmektedir.²⁰ Hane reislerinin meslekleri çiftçi, rençper, amele, tütüncü, tütün ziraatçısı, tütün amele, tütün çiftçisi, orakçı, ipeççi, bağcı olarak kayıtlara geçmiştir. İçlerinden bir kısmı ise tarımın yanı sıra demircilik, kalaycılık, sepetçilik, müzisyenlik, cambazlık, arabacılık gibi Romanların uzmanlaştıkları çeşitli zanaatlardan ve gündelikçilik, amelelik, hamallık gibi vasıfsız işlerden hayatını kazanıyordu. Selanik, Siroz, Drama, Kavalı gibi merkezlerin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üzüm,

ipek kozası, tütün üretimi, işlemesi ve ticaretiyle öne çıktığı göz önüne alındığında,²¹ bu merkezlerden gelen Romanların tütüncülük, bağcılık ve ipekcilik işlerinde, küçük üretici, orakçı, tarım işçisi ya da fabrika işçisi olarak çalışmaları şaşırtıcı değildir. Bu verilerden hareketle mübadil Romanların ağırlıklı olarak Selanik ve civarından geldiği göz önüne alınırsa, çoğunun ziraat işlerinden geçimlerini sağlayan, kısmen de çeşitli zanaatları sürdüren, köylerde yerleşik küçük üretici, tarım işçisi ve zanaat olduğu söylenebilir.

Mübadil Romanların, çeşitli zanaatlarla hayatlarını kazanan gezginci topluluklardan farklı olarak, yerleşik olduğu söylenebilir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin iskân çabalarının yanı sıra, özellikle Balkanlar'da 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl boyunca tarımın ticarileşmesi, çiftliklerin yaygınlaşması ve sanayileşmeyle ortaya çıkan işgücü açığı Roman toplulukları arasında yerleşik yaşamı yaygınlaştırmıştır.²² Kuşkusuz, gelen mübadil Romanlar arasında hayatlarını at cambazlığı, metal işleri, müzisyenlik, sepetçilik gibi gezginci hayata uygun işlerle de kazananlar vardı. Ancak ulaştığımız kaynaklar, gelen mübadil Romanların ağırlıklı olarak yerleşik tarım üreticileri olduğuna işaret etmektedir.

Mübadil Romanların belirli ürünlerin yetiştirilmesi ve işlenmesinde uzmanlaşmış tarım emekçileri olduğu göz önüne alınırsa, üretken bir nüfusa ihtiyaç duyan dönemde siyasal seçkinleri için önemli bir üretici kaynak oldukları söylenebilir. Yanı sıra gezginci topluluklardan farklı olarak yerleşik hayat süren mübadil Romanlar, hükümet tarafından daha az kuşkuyla karşılanıyordu. Nitekim çok sayıda tütün üreticisi Roman aile İzmir, Samsun ve Kocaeli gibi tütün üretimi ve işleme merkezlerine sevk ve iskân edilmiştir.

Balkanlar'ın yerleşik köylü ve kentli Müslüman Roman nüfusu 1920'ler ve 1930'lar boyunca, Balkan ülkeleriyle yapılan çeşitli göç anlaşmaları kapsamında Türkiye'ye gelmeye devam etmiştir. 1926 İskân Kanunu yurttaşlığa alınmayacaklar arasında Çingeneleri de saymakla beraber, takip eden yıllarda Balkan ülkelerinden çoğu yerleşik Roman/Çingene toplulukları Türkiye'ye göçleri kabul edilmiştir.²³ Hükümetin Roman/Çingene topluluklara ilişkin yurttaşlık ve sınır politikasında esas belirleyici unsurun gezgincilik/yerleşiklik ayrımı olduğu görünmektedir. Nitekim 1926 İskân Kanunu'nda yurttaşlığa alınmayacaklar arasında sayılan "Çingeneler", 1934 İskân Kanunu'nda yerini "gezginci Çingeneler" tanı-

mına bırakmış, böylece yerleşik Çingenelerin kabulü yasallaşmıştır. 1934 İskân Kanunu'na ilişkin geçici encümen mazbatasında bu değişiklik gerekçelendirilir. Mazbataya göre, hükümet her ne kadar Çingenelerin tamamının vatandaşlığa kabul edilemesini teklif etmişse de, encümen bunun gezginci Çingenelemlerle sınırlandırılmasında yarar görmüştü. Balkanlar'da, özellikle Bulgaristan'da yaşayan Müslüman Çingenelemler Türkçeden başka dil bilmiyordu. Yani sıra Bulgarlar siyasi haklar vermek adına Çingene olmalarıyla da bu adı takmıştı. "Çingene" denilen bu çalışan insanlar'ın hayırcılık, ziraat ve ziraat sanatları işlerinde çok ileride oldukları, bin bir işkenceye rağmen Türklüklerini bırakmadıkları ve onunla iftihar ettikleri belirtildikten sonra, bunlardan "oturucu olanların alınması ve yalnızca gezginci olanların alınması daha yararlı" görülmüştü.²⁴ İki savaş arası dönemde çeşitli Avrupa devletlerinin "Çingene karşıtı" göç ve sınır politikalarına karşın, Türkiye bu toplulukların göç anlaşmaları kapsamında Türkiye'ye gelmesine ilişkin esnek ve kabul edici bir politika izlemiştir.²⁵

Gerek mübadele sürecinde gerekse sonrasında Balkanlar'dan Türkiye'ye göç eden Müslümanlar arasında yer alan Roman/Çingene topluluklar nüfusun üretken kapasitesini artıracak, itaatkâr ve uyumlu yerleşikler oldukları sürece merkezi hükümet tarafından kabul gördüler. Her ne kadar gelen topluluklar arasında gezginci Çingeneler olsa da, gezginci toplulukların iskânına ilişkin yasal düzenlemeler ve uygulamalar hükümete bu "sızıntıyı" da idare edebile imkânı tanıyordu. Ancak devlet Roman/Çingene topluluklarını ulusal topluluğun bir parçası saymakta aynı derecede kabul edici olmadı.

"ASLEN, NESLEN, RUHEN KIPTI OLMAK": DEVLETİN MÜBADİL ROMANLARA İLİŞKİN AYRIMCI SÖYLEM VE UYGULAMALARI

Devlet, hem tarihsel olarak hem de erken Cumhuriyet döneminde Ro-

man/Çingene topluluklarının ortak kültürel özellikler ve sabit davranışsal örüntüler izleyen ve bu niteliklerinden dolayı toplumun geri kalanından aşağı bir kavim ya da etnik topluluk olarak damgalanma sürecine aktif olarak katılmıştır. Oysa Osmanlı idaresinde yaşayan Roman/Çingene topluluklar din, dil, meslek,

alt basamaklara yerleştirilmiş olması damgalanmalarının başka bir kaynağı olmuştur.²⁶

Osmanlı bürokrasisinin dilinde "ehl-i fesâd", "fisk-ı fücûr", "kavm-i şenâat" olarak damgalanmış bu topluluklar 19. yüzyıl ortalarına kadar genellikle çeşitli asayiş önlemleri

Mübadillerin iç göçünün sınırlandırılması ve bir an evvel üretici hale getirilmeleri amacıyla, 17 Ocak 1924 tarihli bir genelge ile mübadillerin ve çeşitli muhacir ve mülteci grupların iskân edildikleri yerleri değiştirmeleri çeşitli şartlara bağlandı. Buna göre akrabalarının yanına gitmek isteyenlerin gitmek istedikleri yerlerde akrabalarının olduğunun tespit edilmesi ve iskân hakkında ıberağat etmeleri gerekiyordu.

sosyal örgütlenme, yaşam biçimi ve coğrafi dağılımları açısından büyük çeşitlilik arz etmiş ve içinde yaşadıkları topluluklarla bir dizi benzerlik taşımıştır. Buna rağmen, Osmanlı Devleti çok erken bir dönemden itibaren bu toplulukların idari, mali ve hukuki statülerini diğer topluluklara uyguladığı millet sistemine göre değil, "Kıptı" kategorisi altında ayrı bir etnik topluluk olarak düzenlemiş, böylece Roman/Çingene topluluklarını millet sistemi hiyerarşisinden dışladığı gibi, toplumun geri kalanından farklılaştırmıştır. Devletin Roman/Çingene topluluklarına özgü politikalar ve pratikler geliştirmesi, hem Roman/Çingene kimliğinin inşasında rol oynamış, hem de toplumun bu topluluklara yönelik ayrımcı, dışlayıcı ve damgalayıcı kavrayışını şekillendirmiştir. Devletin ve toplumun Roman/Çingene topluluklarını dini, ahlaki, toplumsal ve yasal normlara uymayan, suç işlemeye meyilli, devlet ve toplum düzenini tehdit eden unsurlar olarak tanımlaması, bu toplulukları toplumsal hiyerarşinin en altına konumladığı gibi diğer topluluklarla da atadıkları kalın sınırlar çizmiştir. İcra ettikleri çeşitli mesleklerin meslekler hiyerarşisinde de genellikle en

ve gezginci göçebe unsurların iskânı çabalarına konu olmuştur. 19. yüzyıl sonlarından itibaren ise ilk defa dini eğitim veya çalıştırma/iş yoluyla "islah" edilerek "unsur-ı nâfi", bir başka deyişle faydalı bir unsur haline getirilmeleri tartışılmaya başlanmıştır.²⁷ İttihad ve Terakki yönetimi de bu islah geleneğini sürdürmüş, bir yandan gezginci ve göçebe Çingeneleri iskân etmeye uğraşırken, diğer yandan da 1917 yılında hazırladığı "Kıptı taltimatnamesi" ile gezginci Çingenelerin fabrika ve imalathane gibi askeri müesseselerde sıkı bir denetim altında çalıştırılmasına karar vermişti.²⁸

Mübadil Romanlar her ne kadar Cumhuriyet kadroları tarafından önemli bir beşeri kaynak olarak kabul edilmiş olsa da, aynı kadrolar Romanların ulus inşasının bir harcı ve toplumun bir parçası olmasında istekli davranmamıştır. Kuşkusuz, bunda Cumhuriyet kadrolarının devletin Roman/Çingene topluluklara ilişkin tarihsel deneyimleri, söylem ve pratikleri devralması önemlidir. Mübadil Romanların iskânları sürecinde gerek merkezi iktidarın gerekse yerel otoritelerin pratikleri ve söylemleri Romanlara ilişkin son derece ayrımcı, damgalayıcı, ırkçı

unsurlar içermiştir. Bu pratikler ve söylemler göz önüne alındığında Romanların Türk ulus inşasında ne makbul, ne de müstakbel yurttaşlar olarak görüldüğü söylenebilir.

Aşağıda da tartışacağımız gibi, devlet mübadil Romanların iskân sürecinde ve sonrasında yer değişikliği

ğunca bölgelerinden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Merkezi hükümet her ne kadar şikâyet konusu olan Romanları serpiştirerek iskân yoluna gitmeyi denemiştir de, yerel idarelerin isteksizliği bu girişimleri de sonuçsuz bırakmıştır. Üretken bir unsur olarak mübadele sürecinde kabul gören Romanlar, bu sefer de "seciyeleri

layetlerine bu toplulukların bulundukları vilayetlerin kazalarına üzer beşer hane dağıtılmaları ve İzmit'e hiçbir şekilde gönderilmemeleri yönünde talimat vermişti.¹⁰

Bir başka örnekte, Ordu Valisi, Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği yazıda Goloslu mübadil Romanlardan Celil oğlu Behlül ve Murat oğlu Cemal'in iskân yeri değişikliği talebini iletmişti. Dilekçe sahipleri, bütün fabrikalarında amelelikle geçinen on bir nüfuslu iki aile olduklarını, ancak Ordu'da bütün işçiliği olmadığı için burada geçinemedikleri belirtiyor, hükümetten herhangi bir yardım ve yol parası almadan Zonguldak veya Samsun'a yerleşmek istiyorlardı. Dâhiliye Vekâleti gönderdiği yanıtta iskân bölgesindeki "Kiptilerin" düzenlerini değiştirmeleri uygun olmadığı için yerlerini terk etmelerine izin verilmediğini bildirmişti. Vekâlet, Romanların yer değişikliğine izin verilmeme nedenini en yaygın kalıp yargılardan biri olan "Çingenelerin tembelliği" ile gerekçelendiriyordu. Vekâlete göre "bunlar" aslında üretici bir duruma geçmek isteği ve hevesinde olmadıkları için her zaman "kendi seciyelerine" uygun yerlerde bulunmak istiyorlardı. Benzeri başvuruların kabul edilmeyeceği belirtiliyor ve dilekçe sahiplerine başka bir yere gitme ümidinden vazgeçerek bulundukları yerde geçimlerini sağlamanın yollarına bakmalarının bildirilmesi isteniyordu. Yer değişikliğine izin vermeyen Vekâlet, bununla da yetinmeyip, dilekçe sahiplerinin gözetim altında tutulmasını da yerel idareden talep ediyordu.¹¹

Ancak mübadil Romanların hareketliliğini kısıtlamak görüldüğü kadar kolay değildi. Bunda yerel idarelerin Romanları vilayetlerinde tutmak konusunda gönülsüzlüğü önemli rol oynuyordu. Örneğin Zonguldak Valisi, Dâhiliye Vekili'ne gönderdiği bir yazıda, Goloslu mübadil Romanların kentten izinsiz ayrılarak öteye beriye dağıldıklarını, bir kısmının ise ailece İstanbul'a firar ettiklerini bildiriyor, iskânlarına tahsis edilmiş haneler hakkında yapılacak işlemi soruyordu. Dâhiliye Vekili ise hayli

Smyrne. Ziganes lisant sur les Cartes la bonne Aventure.

Falıcı Çingener.

taleplerini şüpheyle karşılamış, ilgili yasal düzenlemeler yoluyla mümkün olduğunca bulundukları yerlerde tutulmalarını, birkaç aileye bölünerek köy ve kasabalara serpiştirilmelerini ve yerlerini izinsiz terk edenlerin iskân mahalline geri getirilmesini yerel idarelerden istemiştir. Yerel idareler ise mübadil Romanların iskân yeri değişikliği taleplerini genellikle olumlu karşılamış, bazen bu toplulukları iktisaden verimsiz, çalışmaya gönülsüz ve asayiş problemleri yaratan unsurlar olarak tanımlayıp, başka yerlere nakillerini istemiş, bazen de firar etmelerine göz yummuştur. Gerçekte, merkezi iktidar da yerel idareler de Roman/Çingene topluluklarının ahlaki, idari ve asayişe bağlı nedenlerle idare edilmesi güç gönlüsüz olduğu inancını paylaşılmaktadır. Tam da bu nedenden dolayı merkezi hükümet bu toplulukların hareketini kısıtlayıp oldukları yerde denetim altında kalmalarına çalışırken, yerel idareler de mümkün oldu-

ğereği" üretken olmadıkları gerekçeyle vilayetlerden uzaklaştırmaya çalışılmıştır.

Mübadil Romanlara ilişkin ayırmacı, aşağılayıcı ve ırkçı dilin en açık kullanımını vilayetindeki mübadil Romanlardan şikâyetçi olan Gümüşhane Valisi'nin 18 Haziran 1925'te Dâhiliye Vekâleti'ne yazdığı yazıda bulmak mümkündür. Vali, 40 hanelik bir sepetçi topluluğunun idarecilerin tüm uğraşlarına rağmen ziraat ve sanatla uğraşmadıklarını ve müstahsil olamayacaklarını bildiriyordu. Sadece dans ve müzikle vakit geçiren, "aslen, neslen ve ırkan ve ruhen kıbtı muhacirler" in ancak ticari ve iktisadi faaliyetlerin yoğun olduğu ve "el ve ayak hizmeti geçebilen" büyük şehirlerde bulunabileceklerini belirten Vali, bu topluluğun İzmit'e gitmek üzere Trabzon'a hareket ettiğini bildiriyordu.¹² Dâhiliye Vekâleti ise benzer talep ve şikâyetlerin geldiği Trabzon, Gümüşhane ve Malatya vi-

sert bir yanıtla Zonguldak'ta hem kara hem de denizde zabıta teşkilatı olduğu halde Goloslu "Kiptilerin" aileleriyle birlikte topluca kaçabilmesini "hayret verici" bulduğunu belirtiyor, firar vakasının hızla araştırılmasını ve firarilerin iade edilmesini istiyordu.¹⁹

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, gerek yerel gerekse merkezi iktidar "Kiptilik'i, bir "ruhsal hal", bir "seciye" meselesi olarak kurguluyordu. Gümüşhane ve Ordu örnekleri Cumhuriyet kadrolarının iş ve çalışmaya sadece iktisadi bir değer değil, aynı zamanda ahlaki bir değer de

yüklediğini göstermektedir. Roman/Çingene topluluklarla özdeşleştirilen tembellik, başboş dolaşma, kolay yoldan geçinme, müzik ve dans gibi makbul olmayan meslekleri icra etme bu toplulukların ahlaki düşkünlüğünün de bir göstergesi olarak kabul ediliyordu. Devlet böylece "Kiptiliği" ahlakileştirirken, düşük ahlaki da, son derece heterojen olan bir topluluğa hasrederek etnikleştiriyor, tam da bu noktada devlet eliyle "Kipti" ya da "Çingene" kategorilerini bir dizi ahlaki sapmaya sahip bir etnik grup olarak inşa ediyordu. Çalışmak sadece ahlaki olmak değil, aynı zamanda topluma katılmanın, onun bir

parçası olmanın da yoluydu.²⁰ Tembellikle damgalanan Roman/Çingene topluluklarının Müslüman olsalar dahi, "ahlaki seciye" özelliklerinden dolayı, Türk toplumunun eşit bir üyesi, Türk milletinin unsurlarından biri olmaları yönünde çaba harcanmadı. Roman/Çingene topluluklar erken Cumhuriyet döneminde tarım emekçileri, tütün fabrikası işçileri, kentlerde vasıfsız işçiler olarak üretim hayatına katıldılarsa da, ulus inşasının dışında tutuldular.

MURSEN GÜRBÜĞA
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI
İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

- 1 Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göçler* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), s. 1. Mübadele kapsamı dışında tutulan topluluklara daha sonra Gökçeada ve Bozcaada (İmroz ve Tenedos)'da yaşayan Rumlar, Epir bölgesinde yaşayan ve Tsamides olarak adlandırılan Müslümanlar, Makedonya'da dağınık halde yaşayan bazı gruplar, Milli Mücadele karşısı Çerkeslerde eklenir. Bkz. Konstantinos Tsitselikis, '1923'ten Önce Yunanistan'da Müslüman Cemiyetler, Yasal Süreklilikler ve İdeolojik Tutarsızlıklar', *Müfide Pekin* (der.), *Yeni Den Kurulan Yağamtar Bo. Yükn Türk -Yunan Nüfus Mübadelesi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), s. 348-349.
- 2 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), s. 17 ve 22.
- 3 Tsitselikis, *agm*, s. 345.
- 4 İttihat ve Terakki kadrolarının Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı süresince başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslim topluluklara yönelik nüfus mühendisliği politikaları ve uygulamalarıyla ilgili olarak bkz. Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Cinsiyet Mühendisliği* (1913-1918) (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008).
- 5 "30 kanunusani 1923 tarihinde Lozan'da Yunan Murahhasiariyle yapılan mukavele mucibine tanzim olunan Talimatnamenin Mer'iyete vazı hakkında Kararname", *Düstur III. Tertip*, Cilt. 1, s. 110, <http://uamf.a.gov.tr/>. Bu kararnamenin ilgili maddeleri için ayrıca bkz. Erol Ülker, "Assimilation of the Muslim Communities in the first decade of the Turkish Republic (1923-1934)", *European Journal of Turkish Studies*, URL: <http://www.ejts.org/document/822.html>, paragraf 24-27.
- 6 Aye.
- 7 İttihat ve Terakki yönetiminin Müslümanları Türk unsurunun yoğun yaşadığı bölgelere kasabalara belirli oranlarda perspektiferek iskân politikası için bkz. Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları: İskân Politikası* (1913-1918) (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000).
- 8 Ülker, *agm*, paragraf 30.
- 9 Mübadi Romanların iskân edildikleri bölgelere ilgili sistematik bir çalışmaya ulaşamadık. Ancak çeşitli çalışmalar ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nden ulaşılabildiğimiz belgeler, Romanların hemen tüm iskân bölgelerine dağıtıldığını göstermektedir. İzmir Romanları üzerine

- 10 yapılan çalışmalar, çoğunun mübadele yoluyla Selanik'ten gelen ütüin üreticisi köylüler olduğunu göstermektedir. İzmir Romanlarının bir kısmının ise ilk iskân edildikleri bölgelerin İzmir olmadığı anlaşılmaktadır. İlk iskân bölgelerinin çeşitliliği bizde mübadi Romanların hemen tüm iskân bölgelerine perspektifedilğine ilişkin kuvvetli bir izlenim bırakmıştır. İzmir Romanları için bkz. Umur Aşkın, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Yaşayan Romanların Sosyo-Ekonomik Durumları ve Beklentileri: İzmir İl Örneğinde Bir Alan Araştırması* yayımlanmamış doktora tezi, T.C. Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, 2011, s. 5. Suat Kulurak, "Geçmişin Aynasında Lozan Çingencileri: Göç, Hatıra, Deneyimler", *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar C-Dergisi*, ISSN 1304-2823 Suat Kulurak, "Sosyolojik Perspektiften Türkiye Çingencileri: İzmir Çingencileri Üzerine Bir Araştırma", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 3/4 (2006): 2-4.
- 11 Mübadiillerin iç göçü ve hareketliliği için bkz. Arı, *agm*, s. 155-158.
- 12 İskân Tarihçesi (İstanbul: Hamit Matbaası, 1932), s. 37, ayrıca bkz. Arı, *agm*, s. 155.
- 13 Ülker, *agm*, paragraf. 30-31.
- 14 İskân Tarihçesi, s. 58-59.
- 15 İskân Tarihçesi, s. 65-66.
- 16 Özellikle Arnavutların ve Rumca konuşan toplulukların Mübadele'yle Türkiye'ye getirilmesine ilişkin TBMM'de yapılan tartışmalar ve bu tartışmalarla hükümetçe verilen yanıtlar için bkz. TBMM Zabıt Cidesi, c. 9, s. 85, 92 ve c. 10, s. 28, 62.
- 17 TBMM Zabıt Cidesi, c. 9, s. 74.
- 18 TBMM Zabıt Cidesi, c. 10, s. 34.
- 19 Tsitselikis, *agm*, s. 349.
- 20 Osmanlı Devleti'nin Roman/Çingene topluluklarla ilişkisi için bkz. Elena Marushakova-Vesselin Popov, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenciler*, çev. Bahar Trnakçı (İstanbul: Homer Kitabevi, 2006). Ayrıca bkz. Faika Çelik, "Civilizing Mission" in the Late Ottoman Discourse: The Case of Gypsies, *Oriente Moderno* 93 (2013): 577-597.
- 21 Kayıtlara "Kıptı" olarak geçen 305 hane reisine ait tasfiye talepleri için bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (BCA), 130-6-13-2 Fon Kodu altında dosyalanmış beşer serisi.
- 22 Selanik bölgesinde tüten üretimi ve ticareti için bkz. Filiz Dınoğlu, "Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1881-1922)", *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies* 4 (2014): 227-272.
- 23 Balkanlar'da Osmanlı idaresi altında

- 24 yaşayan Romanlar arasında yerleşik hayatı yaygınlaşması ile kapitalist iktisadi dönüşüm arasındaki ilişki için bkz. Marushakova-Popov, *agm*, s. 75-76 ve 81; devletin iskân çabaları için bkz. *agm*, s. 43-44, 67-68.
- 25 Erken Cumhuriyet döneminde Balkan ülkelerinden göçlerle gelen Roman/Çingene muhacirler için bkz. Mihail Atanay, "Çingene Sorunu ve 1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Çanakkale'ye Göçler", *Çanakkale Araştırmaları* (Türk Yılı) 10 (Güz 2012): 60-72. Fikriye Babuş, *Osmanlı'dan Gümüze Etnik-Sosyal Politikalar* (Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları) (Ozan Yayıncılık, 2006), s. 131-132, 256.
- 26 Mazbatanın ilgili bölümü için bkz. TBMM Zabıt Cidesi, c. 23, s. 9. Hükümet teklifi için bkz. *agm*, s. 21.
- 27 İki savaş arası dönemde Avrupa'da Roman/Çingene topluluklara ilişkin dışlayıcı vauadajlık ve sınır politikaları için bkz. Ilseñ Abou, "Bati Avrupa'nın İki Savaş Arası Sınır Rejiminde Roman Aileler", *Toplum ve Tarih* 250 (Ağustos, 2015): 68-75.
- 28 Devletin etnik kimlik inşasındaki rolü için bkz. Melike Karlıdağ ve Adrian Marsh, "A Study of Research Literature Regarding Turkish Gypsies and the Question of Gypsy Identity", *Edirne Roma Association, European Roma Rights Center, Helsinki Citizen's Association, We are here Discriminatory Exclusion and Struggle for Rights of Roma in Turkey* (İstanbul: Mat. Matbacılık, 2008), s. 146. Osmanlı Devleti'nde Roman topluluklarının idari, mali ve yasal statülerine ilişkin bkz. Çelik, "The Limits of Toleration: The Status of Gypsies (Roma) in the Ottoman Empire", *Studies in Contemporary Islam* 5 (2003): s. 161-182.
- 29 19 yüzyıl sonunda Osmanlı bürokrasisinin "islâh" sorunsalı içinde Roman/Çingene topluluklarını değerlendirmesine ilişkin bkz. Faika Çelik, "Civilizing Mission", s. 577-597.
- 30 Dündar, *agm*, s. 128-129.
- 31 BCA 272 0000 12 45 73 7.
- 32 BCA 272 0000 14 76 33 6 1.
- 33 BCA 272 0000 12 44 68 16.
- 34 BCA 272 0012 54 13 12.
- 35 Osmanlı bürokrasisi ve kamusal söyleme çalışma ile ahlak arasında kurulan yeni türden bir ilişki için bkz. Nadr Özbe, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dilenciler Yönelik Devlet Politikaları ve Kamusal Söylenin Değişimi", (Sonunlar ve Çözüm Yolları) Dr. Suat Parin (yay. haz.), *Tebliğler Kitabı* (İstanbul: İBB, 2008), s. 17-44.

12 EYLÜL'DEN UNUTULAN BİR MAĞDURİYET ÖYKÜSÜ: MANUEL YERGATYAN*

EMRE CAN DAĞLIOĞLU

Askeri rejimin baskısının en somut örneklerinden biri de toplumun tanınan isimlerinden, Kudüs Ruhban Okulu'nda görevli Türkiyeli Ermeni rahip Hayko (Manuel) Eldemir'in (Yergatyan) darbeden kısa bir süre sonra "kimsenin anlayamadığı bir sebeple" tutuklanması, toplumun önemli simalarıyla birlikte işkenceden geçirilmesi ve uzun süre hapiste tutulmasıydı. Rahip Yergatyan'ın zorlu hikâyesi, soykırım bahsinde Ermeni toplumunun nasıl sessizleştirildiğine yönelik önemli ipuçları içermesinin yanı sıra, medyanın kendiliğinden bu sürecin önemli bir aracı olduğunu da gözler önüne seriyor.

50. yıldönümü olan 1965'te yapılan anımlarla dünyada yenilen duyulmaya başlanan Ermeni soykırımı, 1970'lerin başından itibaren ASALA ve Adalet Komandoları örgütlerinin Türkiyeli diplomatlara yönelik suikastlarıyla dünya gündemine taşındı. Türkiye, 1965'te kamuoyunun yaşadığı şaşkınlığı, Batı ülkelerinde işlenen cinayetlerin ardından da uzun bir süre üzerinden atamayacaktı.¹ 12 Eylül darbesi bu anlamda Türkiye'nin "yardımına yetmişmiş oldu" ve altmış beş yıldır süren soykırım inkârı, askeri rejim tarafından resmi düzeyde kurumsallaştırıldı. Bu kurumsallaşma aynı zamanda devletin askeri rejim tarafından yeniden organize edilmesi anlamına geliyordu ve darbenin meşrulaştırılması için "Ermeni meselesi" önemli bir araç haline getirildi.² 12 Eylül öncesinde devletin zafiyete düşürülmesinden ötürü Ermeni diasporasının cesaret bulduğu tezi sıklıkla işlendi. Bu bağlamda, "Ermeni meselesi" tüm tarihsel bağlarından kopartılarak güvenlik meselesi parantezine hapsedildi. Diğer yandan, dünyaya karşı Türkiye'yi "savunacak" bir resmi anlatı, Dışişleri Bakanlığı ve üniversiteler tarafından üretildi, medya ve

milli eğitim aracılığıyla yaygınlaştırıldı ve bu anlatı üzerindeki denetim MGK aracılığıyla merkezileştirildi.³ Dışarıda olduğu kadar içeride de kamuoyu oluşturulmasını amaçlayan bu hamleler Türkiyeli Ermenilere yönelik baskının artırılmasını da beraberinde getirdi. Dışarıdaki "kötü" Ermeni diasporası ile içerideki "iyi" Ermeniler arasında Cumhuriyet döneminde konan ayırım devlet eliyle keskinleştirildi ve Ermeni toplumu, fiziksel ve psikolojik anlamda zora baş vurularak, bu çerçeveye sığmak zorunda bırakıldı. Askeri rejimin bu baskısının en somut örneklerinden biri de toplumun tanınan isimlerinden Kudüs Ruhban Okulu'nda görevli olan Türkiyeli Ermeni rahip Hayko (Manuel) Eldemir'in (Yergatyan) darbeden kısa bir süre sonra "kimsenin anlayamadığı bir sebeple" tutuklanması, toplumun önemli simalarıyla birlikte işkenceden geçirilmesi ve uzun süre hapiste tutulmasıydı. Rahip Yergatyan'ın bu zorlu hikâyesi, soykırım bahsinde Ermeni toplumunun nasıl sessizleştirildiğine yönelik önemli ipuçları içermesinin yanı sıra, medyanın kendiliğinden bu sürecin önemli bir aracı olduğunu gözler önüne seriyor.

YERGATYAN'IN HİKÂYESİ

Yergatyan 1954'te İstanbul'da doğar. İlk ve ortaokulu Gedikpaşa Surp Hovhannes Ermeni Okulu'nda tamamladıktan sonra, 14 yaşında Kudüs'te bulunan Ruhban Okulu'na [*Jarankavorats*] teoloji eğitimi almak için gider. 1973'te Manuel ruhani isimle diyakoz [*laşgavak*] olarak takdis edilmesinin ardından, askerliğini yapmak için Türkiye'ye döner ve 1976'da ise bu kez rahip olarak takdis edilir. 1978'e kadar Oxford'da bulunan bir kolejde uzaktan eğitim görür ve o yıl tekrar Kudüs'e bu kez okulun başrahibi olarak geri döner. Kudüs İbrani Üniversitesi'nde Restorasyon Bölümü'nde okurken, aynı zamanda okulda tarih hocası olarak görev almaya başlar.⁴

Bu sırada Türkiye'de askeri cuntanın yönetime el koymasıyla, milyonlarca insan gibi Yergatyan'ın da hayatı değişir. Darbeden yaklaşık bir ay sonra, 10 Ekim 1980'de, kısa bir ziyaret için geldiği Türkiye'den eğitim görmek için onunla beraber Kudüs'e gidecek olan öğrencileriyle birlikte Yeşilköy Havaalanı'nda güvenlik kontrolün-

den geçerken hakkında ihbar olduğu gerekçesiyle gözaltına alınır.⁵ İlk sorgusu havaalanında bir odada yapılır. Kudüs'e öğrencileri ne amaçla götürdüğü üzerine sorulan birkaç sorudan sonra, odadan çıkması söylenir. Geri çağrıldığında ise bavalunda kendisinin koymadığı belgeler ve bir harita ile "terörle bağının ispatlandığını" görür. Yergatyan, daha sonra o anı "Büyük bir şeyler döndüğünü o zaman anladım" diye anlatacaktır.⁶

Mahkemeye delil olarak sunulan bu "suç aletleri", Ermeni halk oyunları kaseti, 1888 yılına ait ve Venedikli Mkhitarist rahipler tarafından çizilen bir "tarihi Ermenistan" haritası,⁷ Sovyet Ermenistanı'nda yayımlanan *Hayreniki Dzayn* (Vatanın Sesli gazetes) ile ASALA ve Taşnaksutyun'a ait olduğu söylenen yayınlar.⁸ Daha sonra mahkemede bavalunda bulunan bir kitap da ısrarla sorulacaktır. Yergatyan'ın yanında olan o kitap da, Simon Simonyan'ın⁹ 1950'lerde yazdığı ve Kudüs'te ders kitabı olarak okutulan *Hayots Badmutyun* 'dur [Ermeni Tarihi]." Bu delillerden yola çıkarak Kudüs'e götürdüğü öğrencilere "terör" eğitimi vereceği kanısına varılır.

Bu çerçevede öğrenciler ve Yergatyan'ın yanı sıra, Ermeni toplumunun tanınan yedi siması da ace-

leyle gözaltına alınır.¹⁰ Meselenin hukuki kılıfını ise Yergatyan'ın üzerinde bulunan bir miktar döviz oluşturur. Kudüs'te rahip olmaya giden öğrencilere ait olduğu açık olan o para, dönemin Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu gereği döviz taşımak yasak olduğundan suç unsuru kabul edilmiştir.¹¹ Bu kapsamda, "parayı veren de, parayı döviz çeviren de, çocukların Kudüs'e gidip okumalarını salık veren de toplanlar."¹²

12 Eylül döneminin en ünlü işkencehanelerinden Samandıra'ya götürülen on bir kişiye işkence yapılır. Yergatyan'ın el ve ayak tırnakları sökülür, vücuduna elektrik verilir.¹³ Bir ay boyunca hepsi düzenli olarak dayığa maruz kalır.¹⁴

"Beni küçük bir hücreye kapattılar. Ve burada işkenceye başladılar. Ne söyledilerse evet diyene kadar dövüyorlardı. Sen 'itiraf' edene kadar dayak durmuyordu. Orada 30 veya 31 gün kaldım ve her gün dayak, çok ağır dayak yedim. O insanların vicdanı yoktu. Kudüs'teki uzun yıllardan sonra, Türkçem zayıflamıştı. Konuşurken arada Ermenice, Arapça, İbranice ve İngilizce kelimeler de kullanıyordum. Türkçem acı değildi. Bunu anlamadılar. Onlardan bir şeyler sakladığımı düşünerek, beni daha fazla dövdüler. Bir aylık sorgu-

lamanın ardından, bazı kâğıtları imzaladım. Bunun ardından gözlerimi bağlayarak beni İstanbul'a götürdüler. Benim davamla ilişkili olan yedi tutuklu daha vardı. Onları da her gün dövüyorlardı."

Soruşturma kapsamında gözaltında tutulan tüm isimler, bir aylık Samandıra sürecinin ardından on beş gün de Selimiye Kışlası'nda tutulur. Kasım ayının sonuna doğru hâkim karşısına çıktıklarında karar, Yergatyan haricindeki herkesin salıverilmesi olur. Yergatyan tutuklanırken, diğer kişilerin de mahkemede tanık olarak dinlenmesine karar verilir ve yurtdışına çıkmaları yasaklanır.¹⁵ Yergatyan'a yöneltilen ilk suçlama ise ASALA'yla kuvvetli bir bağı olduğu ve öğrencileri Kudüs'e "terörist yapmak için" götürdüğüdür. Bu ortam içerisinde Yergatyan, mahkemeye için sırasının gelmesini beklerken, 1981'in sonbaharında Paris'te yaşanacak bir olay bu süreci uzatacaktır.

VAN OPERASYONU

Türkiye Paris Başkonsolosluğu, 24 Eylül 1981'de dört ASALA militanı tarafından "Van Operasyonu" kapsamında basılır. Kapıdaki güvenlik görevlisini öldüren militanlar, içeride bulunan başkonsolos dahil elli altı kişiyi rehin alır. Rehinelere biri,

Hürriyet,
3 Mart 1985.

Ruhban okulunda terörist yetistirdi

Nayır, Papaz Hayko Manuel Eldemir tarafından eğitildi...

Hayko'nun, Kudüs'teki ayinlerde, salonu kanlı haritalar ve yakılmış kilise resimleri ile donattığı tanık ifadeleri ile belirlendi

İşte 3 caninin hocası papaz Hayko

14 YILA MAHKUM

Papaz Hayko Manuel Eldemir, İstanbul Sıkıyönetim 1 Numaralı Askeri Mahkemesi'nce, 18 Mart 1983 tarihinde, 14 yıl ağır hapse mahkûm edilmişti.

● İstanbul Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'nce 14 yıl ağır hapse çarptırılan Ermeni papaz Hayko Manuel Eldemir'in, Orly katliamı sanıkları Nayır, Semerciyan ve Garbisyan'ın Kudüs'teki Ruhban Okulu'nda hocası olduğu ve diğer Ermeni gençlere yaptığı gibi, onlara da "terörizmi" aşıladığı anlaşıldı.

● 13. sayfa

3 Mart 1985 Pazar
irriyet

MLÜK MUSTAKİL SİYASİ GAZETE

YASUSU: SEDAT SIMAYI (1896 - 1953)

FİYATI 50 LİRA
(KDV dahil)

Hürriyet,
25 Eylül 1981,
solda.

Hürriyet,
30 Haziran 1982,
sağda.

Teröristlerin "Din adamı" dedikleri iki Ermeni kim...

PARİS'teki Başkonsolosluğu mu basan Ermeni terdhiçilerin ellerindeki rehinelere serbest bırakmak için ileri sürdükleri şartların başında, halen Türkiye'de tutuklu bulunan iki Ermeni papazın serbest bırakılmaları geliyor.

Bu iki papazdan Hrant Küçük-güzelyan bir süre önce, İstanbul'da papaz olarak görev yaptığı kilisede küçük yaştaki çocuklara ülkemizde yasaklanmış kitaplar dağıttığı için yakalanmıştı. Daha sonra derinleştirilen tahkikat sırasında Küçük-güzelyan'ın yurt dışındaki gizli Ermeni örgütleriyle de ilişkili olduğu, zaman zaman bunlara yardım topladığı da tespit edilmişti.

Ermeniler'in serbest bırakılmalarını istedikleri ikinci papaz Beyrut'taki bir kilisede görevli Manuel Yergatyan. Din adamı kılıklı bu adam da bir Türk'ün adına düzenlenmiş pasaportla Suriye sınırından Türkiye'ye girerken yakalanmıştı. Üzerinde iki tabanca, üç bomba ve gizli belgelerle yakalanan Yergatyan'ın bir ASALA militanı olduğu saptanmıştı.

Ermeni Papaz Eldemir'in yargılanmasına başlandı

akşam saatlerinde başkonsolosluğun bulunduğu katın penceresinden "Yeşilya Keşişyan İntihar Komandoları" adına şu isteklerinin yazılı olduğu bir kâğıt bırakır: "Türkiye'de yaşayan Ermenilerin seyahat ve ifade özgürlüklerinin sağlanacağına dair devlet garantisi verilmesi, uluslararası bir organizasyonun Türkiye'de Ermenilere ait kültürel kurumların etkinliklerini kontrol etmesi ve iki dinadın Manuel Yergatyan ve Hrant Küçük-güzelyan ile beş Türk ve beş Kürt devrimcinin⁹ serbest bırakılması."¹⁰ Bunun üzerine uluslararası basın konuşan başkonsolosluk çalışanı ise "Türkiye'de tutuklu Ermeni yok, aşırı

sağcılar ve aşırı solcular var" diyerek soruları savuşturmaya çalışır.

Paris'te rehine krizi yaşanırken. Türkiye gazeteleri ise mikrofonları hiç vakit kaybetmeden dönemin Ermeni Patriği Şinorhk Kalustyan'a çevirir. Türkiye'de siyasi tutuklu Ermeni bulunmadığını belirten Kalustyan, sadece meslekleri rahiplik olan iki Ermeni tutuklunun var olduğunu, onların da sıraları gelmediği için mahkeme huzuruna çıkmadıklarını söyler.

Cumhuriyet gazetesine göre, bu rahiplerden Yergatyan döviz ka-

çakçılığıyla suçlanmaktadır. Tutuklu bulunan diğer rahip Hrant Küçük-güzelyan'ın ise "Ermeni çocukları Anadolu'nun uzak yerlerinden İstanbul'a getirdiği ve onlara Ermeni din ve dil eğitimi verdiği"¹⁰ bildirilir. Aynı zamanda, Küçük-güzelyan'ın "Avrupa'daki çeşitli insan hakları örgütlerine mektup göndererek Türkleri kötülediği ve Türkiye'deki Ermeni toplumunun ağır sorunlarla karşı karşıya bulunduğunu bildirdiği" öğrenilmiştir.¹¹ Hürriyet gazetesine göre ise Küçük-güzelyan, "küçük yaştaki çocuklara yasak kitaplar dağıttığı için yakalanmış" ve daha sonra "gizli Ermeni örgütleriyle ilişkide olduğu" ortaya çıkarılmıştır. Aynı gazete, isnat edilen suçlarla dahi ilgisi olmayan bir Yergatyan portresi çizerek, Yergatyan'ın sahte pasaportla Suriye sınırından Türkiye'ye girmeye çalışırken üzerinde iki tabanca, üç bomba ve gizli belgelerle yakalanan bir ASALA militanı olduğunu ileri sürer.²²

Militanlar ertesi gün rehinelere serbest bırakarak Fransa polisine teslim olurlar, bu eylem can kaybı olmadan atlatılsa da 26 Eylül 1980'de Paris'te ve 2 Nisan 1981'de Kopenhag'da yaşanan küçük saldırıların ardından askeri rejim için ilk büyük ASALA saldırısıdır ve yoğun bir propaganda döneminin başlangıcı olur. Yergatyan içine bu dönem, mahkeme önüne çıkmak için on ay daha beklemek ve hapisshane'de daha ağır muamele anlamına gelmektedir.¹¹

"Diğer tutuklular bana zarar vermediler, ancak hapisshane'de inanılmaz bir psikolojik işkence vardı. Tuvalette gitmene izin vermiyorlardı; yemeğini geç getiriyorlardı; doktora görünmene izin vermiyorlardı; hastalandığında ilaç vermiyorlardı; kitap okuyorsan, ışıkları kapatıyorlardı; ayağa kalkarsan, oturmanı söylüyorlardı. Farklı çeşitlerde psikolojik baskı uyguladılar. Genelde gardiyanlar seni koğuştan çıkarıyorlar ve gelişigüzel vuruyorlardı, sadece eğlenmek için..."

Patrik Kalustyan da üç yıl sonra yaptığı ABD ziyareti sırasında, Van

Yergatyan'ın cezaevinden arkadaşı Yalçın Küçük'e göre, Belgrad Büyükelçisi Galip Balkar'ın öldürülmesi Askeri Mahkeme'yi kızdırır ve Yergatyan'ın cezası son duruşmada katlanır. Patrik Kalustyan da Küçük'le aynı fikirdedir. Kalustyan, sadece Kudüs'te "Türkiye karşıtı" bir gösteriye katıldığı ispatlanabilen Yergatyan birkaç yıl ceza alacakken, Balkar'ın öldürülmesiyle durumun çok ağırlaştığını belirtir.

Operasyonu'nun Yergatyan'ın durumuna etkisini şöyle değerlendirecektir: 'Ermeni teröristler Paris'teki Türk Başkonosluğu'nu bastıklarında, taleplerinden biri de Peder Yergatyan'ın serbest bırakılmasıydı. Bu, doğal olarak ASALA'yla ilişki olup olmadığını anlamak için onun daha fazla araştırılmasına yol açtı. Bu onun durumunu daha kötüye götürdü.'²⁴

MAHKEME BAŞLIYOR

Askeri savcı, Mayıs 1982'de Yergatyan hakkındaki iddianameyi hazırlar ve 1 Numaralı Askeri Mahkeme'de "Türkiye aleyhinde faaliyetlerde bulunmak, ırkçılık ve bölücülük propagandası ve Atatürk Kanunu'na aykırı davranmak" suçlarıyla davayı açar. Savcı "Yakin geçmişin en mühim ve dehşet verici olaylarından biri olan Ermeni meselesinin yeniden canlandırılmak istendiğine şahit olmanız" diyerek başladığı iddianamenin sonuç bölümünde şunları yazar: "Sanık Hayko Manuel Eldemir, siyaset yapmak bir yana Türk ve Ermeni toplumlarını birbirine düşürmeye çalışan silahlı katillerle müşterek çalışma içine girmiştir."²⁵

29 Haziran 1982'ye gelindiğinde Yergatyan ilk kez hâkim karşısındadır. Savcı, "Kudüs'teki görevi sırasında Türkiye ve Türklük aleyhine yoğun faaliyet göstermek" ve "Türk ve Ermeni toplumlarını birbirine düşürmeye çalışan silahlı katillerle işbirliği içinde olmak" eylemlerinin yanı sıra "köpeğine Atatürk adını koymak"tan ötürü Yergatyan'ı suçlu bulmuştur²⁶ ve hakkındaki toplamam az on yıl hapis cezası ister. Aynı celsede, bu suçlamalar mahkemede dinlenen dokuz Ermeni tanığa sorulur ve hepsi de Yergatyan'ın Türkiye aleyhine konuşmalar yaptığını ve faaliyette bulunduğunu bilmediklerini söyler. Yergatyan'ın tahliye talebi reddedilirken, havaalanında rahibi yakalayan polis memurları ile bir öğrencinin tanık olarak dinlenmesi kararıyla mahkeme ileri bir tarihe ertelenir.²⁷

27 Temmuz 1982 tarihindeki ikinci duruşma Yergatyan'ın davasında

önemli bir kırılmaya neden olacaktır. Hakkında kovuşturmaya gerek olmadığına karar verilen öğrenci Mikayel (Mikail) Sağlam, "zor ve baskı altında alınan" ve iddianameye temel oluşturan ifadelerini²⁸ bir kez de mahkemede tekrarlar. Mikayel, Yergatyan'ın her fırsatta Türk düşmanlığını gösterdiğini ve köpeğini Türk büyüünün adıyla çağırdığını kendisinin duymadığını, ancak üst sınıflarda okuyan bazı kimselerin buna şahit olduğunu söyler ve devam eder:²⁹

"Hayko Eldemir tarih dersi okutuyordu. Türkiye'nin doğu kısmındaki bir bölüm toprakların Ermenilere ait olduğunu, Türkiye'de Ermenilere kötü davrandıklarını, 1940'ta *Ermenilerin katledildiğini*, bu toprakların eninde sonunda Ermenilerin olacağını söylüyordu. 1915 katliamının yıldönümü olan 20 Nisan 1980 günü Ruhban Okulu'nun konferans salonunda *kutlamalar* yapıldı ve *lahnenin süslenmesini* Hayko Manuel Eldemir yaptı." İtalikler bana aittir

Hürriyet gazetesine göre, bu "süslemeler" Güney ve Doğu Anadolu'yu içine alan Ermenistan haritası ile "sahneye dizilen kuru kafalar"dır ve bir ayın için yapılmıştır.³⁰

TANIK PATRİK KALUSTYAN

Yergatyan iddialara yönelik itirazları kâr etmeyecek olsa da bu iddiaların sorulması için Patrik Kalustyan'ın mahkemede tanık olarak dinlenmesini ister.³¹ Bir sonraki duruşmaya kilisenin tüm dini hiyerarşisini yıkararak tanık olarak gelen Patrik Kalustyan,³² Yergatyan hakkında ileri sürülen iddialar üzerine kendisinin de soruşturma yaptığını, ancak hiçbir kanıt bulamadığını belirtir.³³ Hürriyet ise mahkeme sonlanmadan Yergatyan hakkında hükmünü vermiştir ve bu duruşmanın haberini sürmanşetten "Patrik, Türk düşmanı papazı savundu" başlığıyla okurlarına duyurur.³⁴

Yergatyan'ın isteğiyle tanık olarak çağrılacağı belirtilen eski Kudüs Başkonsolosu Yusuf Kadri Dicle mahkemeye iştirak etmezken, diğer tanıklar

Artin Ateş (ruhani ismiyle Başepiskopos Aram Ateşyan, bugünün Türkiye Ermenileri Patrik Genel Vekili) ile Simon Ergüneş'in suçlamalarla ilgili bir şey duymadıkları ve iddiaların doğru olacağını tahmin etmediklerini yönündeki ifadeleri de mahkeme tarafından dikkate alınmayacaktır. 1 Mart 1983'e gelindiğinde ise as-

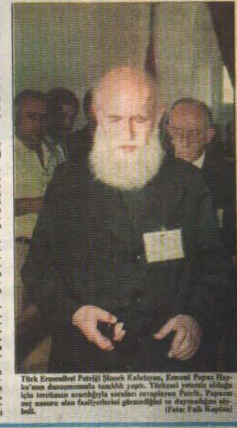
Patrik, Türk düşmanı papazı savundu

●Türkiye aleyhinde faaliyette bulunmak ve Atatürk'e hakaret suçlarından yargılanan Papaz Hayko Manuel'in duruşmasında tanıklık eden Ermeni Patriği Kalustyan, iddiaların tümü için, "Duymadım... Bilmiyorum" dedi.

●Papaz Manuel'in tahliye istemi reddedildi

YERLİKÖY Hava Lisans'ı olan 34 yaşında bir Ermeni olan Papaz Hayko Manuel, 1979 yılında Paris'te bir Ermeni öğrencisiyle tanıştı. Bu tanışma sonucu Ermeni Patriği Kalustyan, Papaz Hayko Manuel'in Türkiye aleyhinde faaliyetlerde bulunduğunu iddia etti. Ermeni Patriği Kalustyan, Papaz Hayko Manuel'in tahliye istemi reddedildi.

1 Numaralı Askeri Mahkeme'de duruşmasında, Papaz Hayko Manuel'in Türkiye aleyhinde faaliyetlerde bulunduğunu iddia etti. Ermeni Patriği Kalustyan, Papaz Hayko Manuel'in tahliye istemi reddedildi.

Türk Ermeni Patriği Şevket Kalustyan, Ermeni Papazı Hayko Manuel'in duruşmasında tanıklık yaptı. (Tahliye istemi reddedildi.)

keri savcı, esas hakkında görüşünü bildirir. Bölücülük propagandası ve Atatürk Kanunu'na muhalefetten mahkûmiyet gerektirecek yeterli kanıt bulunmadığını belirten savcı, Yergatyan'ın "dinadamı sıfatıyla yurtdışında Türkiye ve Türklük aleyhine çalışmalar yaptığı" kanaat getirerek altı yıl sekiz ay ağır hapis cezası ister.³⁵ Ancak karar duruşması tarihi olarak belirlenen 18 Mart'tan yaklaşık bir hafta önce Belgrad'da işlenen cinayetin faturası Yergatyan'a çıkarılmaktadır.

BÜYÜKELÇİ BALKAR SUİKASTI

9 Mart günü, Türkiye Belgrad Büyükelçisi Galip Balkar, Adalet Komandoları militanları tarafından makam otomobiliyle öldürülür.³⁶ Dönemin devlet başkanı Kenan Evren, Türkiye'nin artık sabrının taşıdığını

Hürriyet, 3 Eylül 1982.

vurgularken, Dışişleri Bakanı İler Türkmen de "teröre destek verdiğini düşündükleri" Lübnan'ı ani bir ziyarette bulunur ve ASALA konusunda Lübnan'ı sert biçimde uyarır.³⁷ Aynı şekilde, Yergatyan'ın cezaevinden arkadaşşı Yalçın Küçük'e göre, bu cinayet Askeri Mahkeme'yi de çok kızdırır ve Yergatyan'ın cezası son

eğitim görmüş olması, akıllara yine Yergatyan'ın ASALA'yla bağıni getirecektir.³⁸ Ağustos ayında ise Askeri Yargıtay, Yergatyan'ın cezasını aynen onaylayacaktır."

YERGATYAN'IN YALNIZLIĞI

Yergatyan'ın on dört yıl ceza alma-

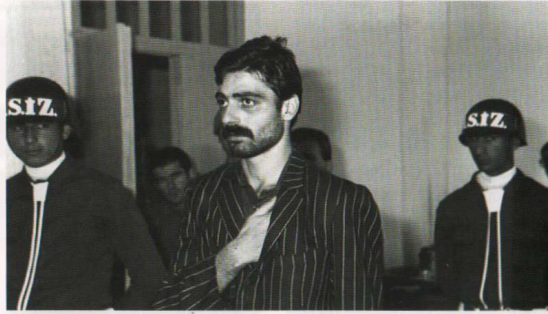
tarafından tamamen yalnız bırakılmıştır.⁴⁵ 12 Eylül'ün baskı ortamında kimse "tescilli bir terörist"le yakın görünmek istememiş, ceza alması üzerine sevgilisi dahi ondan uzaklaşmıştır. Özellikle Patrikhane'nin ilgisizliği çok kırılır. Sağlık ve para durumuyla ilgili defalarca telgraf çekse de, ancak 1986'nın Ocak ayında bir papaz ile bir rahibe ziyaretine gelir. Bu süreç içerisinde kendisiyle Yalçın Küçük, Bilgesu Erenus ve Hrnt Dink ilgilenmeye çalışır.⁴⁶

Fransa'da Orly saldırısı davasının karar oturumu yaklaştıkça Türkiye medyası Yergatyan'ı bir kez daha hatırlar. 18 Şubat 1985'te *Milliyet* gazetesi, *Hürriyet*'in daha önce yaptığına çok benzeyen bir habere imza atar. Gazeteye göre, "silahlı papaz" diye nitelenen Yergatyan'ın "seyyar cephanelik halinde" Suriye sınırında yakalanması "Ermeni Patrikhanesi üzerindeki kuşukları" artırmıştır. *Hürriyet* ise 3 Mart 1985 tarihli sayısında, Yergatyan'ın fotoğrafını sürmanşetten "İşte 3 caninin hocası papaz Hayko" başlığıyla ve öğrencilerine terörizm aşıladığı iddiasıyla verir.⁴⁷ (bkz. s. 51'deki fotoğraf) Bu haberler, cezaevi yönetiminin ve mahkûmların Yergatyan'a tavrı almasına ve rahibin daha da yalnızlaşmasına neden olur.⁴⁸

Yergatyan 1986 yılında ilan edilen genel afı birlikte cezaevinden çıkar, fakat dışarıda da tacizlerle karşılaşmaya devam eder. Birkaç kez daha gözaltına alınır; 1988 yılında bu kez tarihi eser kaçakçılığıyla suçlanarak tutuklanır, ancak kısa süre sonra serbest bırakılır.⁴⁹ Bu siyasi baskı ortamının ailesini de rahatsız etmeye başlamasıyla yurtdışına çıkmaya karar verir ve 1990 yılında Hollanda'daki Amsterdam ve Almelo Ermeni Kiliseleri'nde rahip olarak görev alır.⁵⁰ Cezaevi şartlarının ve işkencenin yarattığı ciddi sağlık sorunlarının ardından Yergatyan, 11 Şubat 2004'te Hollanda'da hayata veda eder.⁵¹

BİTİRİKEN: YERGATYAN NEDEN HEDEF SEÇİLDİ?

Yergatyan'ın neden hedef seçildiği halen bir muamma, ancak bu konu-

Askeri mahkemece yargılanan Ekmekçiyan'ın dava sürecinden idam edilmesine kadar dile getirdiği "Ermenilerin esas düşmanının ASALA olduğu" ve "Türk milletinin alıcnaplığı" içerikli cümleler gazeteler ve televizyonda defalarca kez yer bulmuştu. Levon Ekmekçiyan (1958-1983) askeri mahkemece.

duruşmada katlanır. Patrik Kalustyan da Küçük'le aynı fikirdedir. Kalustyan sadece Kudüs'te "Türkiye karşıtı" bir gösteriye katıldığı ispatlanabilen Yergatyan birkaç yıl ceza alacakken, Balkar'ın öldürülmesiyle durumun çok ağırlaştığını belirtir. Yergatyan da bu durumu şöyle anlatır: "ASALA'nın operasyonları benim davama yaramadı. Mahkeme ben hâpiste olduğum için ASALA'nın eylemlerini artırdığını düşündü."³⁸

Zira 18 Mart günü mahkeme Yergatyan'ın "Türkiye aleyhine eylemlere katılmaktan" Türk Ceza Kanunu'nun 140. ve 242/3. maddeleri uyarınca oybirliğiyle on dört yıl ağır hapis cezasına çarptırılmasına, ayrıca ömür boyu kamu hizmetlerinden men edilmesine ve hapis cezası sonrasında dört yıl sekiz ay Gümüşhane'de gözetim altında tutulmasına karar verir.³⁹ Davanın temyiz duruşması Askeri Yargıtay'da görülen çok kısa bir süre önce de, ASALA'nın son büyük eylemlerinden biri olan Paris Orly Havalimanı saldırısı gerçekleşir. 15 Temmuz 1983'te düzenlenen saldırı sonucunda sekiz kişi hayatını kaybeder. Fransa polisi, Varujan Garabedian'la birlikte Türkiye vatandaşşı olan Ohannes Semerci ve Soner Nayır'ı tutuklar. Nayır ile Semerci'nin bir dönemde Kudüs'te

siyla özellikle Avrupa'daki Katolik ve Protestan kiliseler ve kuruluşlar harekete geçer. Kamuoyu yaratmak için sarf edilen çabaların sonucunda, Uluslararası Af Örgütü Mayıs 1983'te Yergatyan'ı "sadece Ermeni olmasından ötürü cezaevinde tutulan düşünce suçlusu" ilan eder.⁴¹ ABD Temsilciler Meclisi Üyesi Nancy Johnson, Yergatyan'ın serbest bırakılmaması durumunda bir sonraki sene Türkiye'ye verilen yardımın kesilmesi için mücadele edeceğini açıklar.⁴² Kudüs'ten bir Benedikten rahibinin çabasıyla, Federal Almanya Cumhuriyeti Şansölyesi Helmut Kohl 9 Temmuz 1985'te Başbakan Turgut Özal'la görüşmesinde serbest bırakılmasını talep ettiği kırk beş kişi arasında Yergatyan'ın da adını ekleyecektir. Uluslararası kamuoyunun bu baskısı hiç olmazsa cezaevi koşullarında iyileşme sağlayacaktır. Dönemin Kudüs Ermeni Patriği Yeğiş Derderian'ın diplomatik kanalları zorlaması ve Hollanda'nın araya girmesiyle, 1984 yılının başında Yergatyan Çanakkale Cezaevi'ne nakledilir. Bu değişiklik, Yergatyan için işkenceden kurtulmak ve daha rahat koğuş imkânlarına sahip olmak anlamına gelecektir.⁴⁴

Yergatyan yine de huzurlu değildir, çünkü Türkiye'deki Ermeni toplumu

da bazı isimlerin kendilerine göre açıklamaları mevcut. Yergatyan'ın 12 Eylül rejiminin terörizme ilgili bir şeyler yaptığını göstermesi için" diyerek hedef seçilmesini açıklar.⁵² Yukarıda belirtildiği gibi, "Ermeni meselesi"ni bir güvenlik sorunu parantezine hapsedmeye çalışan askeri rejimin, kamuoyuna meseleyi bu yönüyle ele aldığı göstermek istemesinin önemli nedenlerden biri olduğu açıktır.

Yalçın Küçük'e göre ise devlet "Rahip Efendiye diz çöktürmeyi ve kendini reddetmesini" istemekte ve böylece Yergatyan'ın propaganda malzemesi olabileceğini öngörmektedir.⁵³ Zira benzer bir süreç, 7 Ağustos 1982'de Esenboğa Havalimanı saldırısını gerçekleştiren iki eylemciden biri olan Levon Ekmekçiyan için işletilmiştir. Askeri mahkemece yargılanan Ekmekçiyan'ın dava sürecinden idam edilmesine kadar dile getirdiği —veya getirmek zorunda kaldığı— "Ermenilerin esas düşmanının ASALA olduğu" ve "Türk milletinin alıcnaplığı" içerikli cümleler gazeteler ve televizyonda defalarca kez yer bulmuştur.⁵⁴ Ekmekçiyan'ın "örgüt tarafından beyninin yıkandığı" ifadelerine benzer şekilde, Yergatyan'ın avukatı Celalettin Nurcivan da müvekkilinin bazı eylemlerini başkalarının tehdidiyle yaptığını mahkemede belirtmiştir.⁵⁵

Brant Dink ise Yergatyan'ı "12 Eylül'ün her kesimden olduğu gibi gayrimüslimlerden seçtiği kurban" olarak niteler.⁵⁶ Yukarıda belirtildiği gibi, 12 Eylül rejimi açık bir şekilde "iyi Ermeni-kötü Ermeni" ayrımı yapmaya çabalarken, ülke içindeki Ermeni toplumunu da siyaseten baskı altına almaktan geri durmaz. Bu süreç içerisinde iki dinadammın ve Yergatyan'la birlikte tutuklanan Ermeni toplumunun tanınan diğer isimlerinin işkenceden geçmesi ve "sudan sebeplerle" yargılanması, rejimin istediği şekilde korku duvarlarının yükselmesine neden olur. Bu korkunun en somut örneklerinden biri de, cezaevi süreci boyunca Yergatyan'la Ermeni toplumundan neredeyse kimsenin temas kurma-

masıdır. Ayrıca ASALA ve Adalet Komandoları'nın üstlendiği neredeyse her saldırıdan sonra gözler Türkiye Ermeni toplumunun ne diyeceğine çevrilirken, bir yandan da cezaevinde ve askerde bulunan Ermenilere yönelik fiziksel ve psikolojik baskı önemli ölçüde artar. Zira bu baskı ortamının siyasi istikrarsızlık

tişimini kuşku ve korku verici bir hale getirilmesi de sayılabilir. Zira Yergatyan'ın davası birkaç Ermeni gencini yurtdışına göndermekle ilgilidir. Bu davada Yergatyan dışındaki isimler salıverilir, ancak yaşadıkları işkencenin ağırlığıyla on kişiden biri kısa bir süre sonra kalp krizi geçirerek ölürken, yetmiş yaşında olan bir

12 Eylül'ün baskı ortamında kimse "tescilli bir terörist"le yakın görünmek istememiş, ceza alması üzerine, sevgilisi dahi ondan uzaklaşmıştır. Yergatyan özellikle Patrikhane'nin ilgisizliğine çok kırılır. Sağlık ve para durumuyla ilgili defalarca telgraft çekse de, ancak Ocak 1986'da bir papaz ile bir rahibe ziyaretine gelmiştir. Bu süreç içerisinde kendisiyle Yalçın Küçük, Bilgesu Erenus ve Brant Dink ilgilenmeye çalışır.

Manuel Yergatyan.

Ağos arşivi.

diğeri de çıktıktan sonra akıl sağlığını kaybeder. Bu işkence sisteminden "siyasetle ilgisi olmayan" isimlerin "Kudüs'le bir şekilde bağ kurdukları" için geçmiş olmaları, toplum üzerindeki bu anlamda uzun yıllar devam edecek olan bir ağırlık yaratır.⁵⁸

Ayrıca Yergatyan'ı öne çıkaran bir diğer durum, gerçekten Kudüs'te 1980'de yapılan 24 Nisan anmasına katılmasıdır; dolayısıyla ceza aldığı esas eylemin bu anma olduğunun altını çizmek gerekir. Bu anlamda 12 Eylül rejimi, yurtdışında yapılan 24 Nisan anmalarına karşı takındığı şiddetli tavrın bir yansıması olarak "24 Nisan anması"nı yasa dışı ve doğrudan Türkiye aleyhine faaliyet olarak gördüğünü bu mahkeme kararıyla tesciller. Böylece Ermeni soykırımı inkarının örgütlenmesine dair önemli bir adım atılır. Aynı şekilde, gazetelerin Yergatyan'ın öğrencisinin ifadelerine dayanarak çizdiği 24 Nisan anması portrelerinin adeta "Türkiye'ye karşı düşmanlığın körüklediği kötücül ayınlar" gibi olması da bu anlamda dikkat çekicidir.

ve şiddetle birleşmesi, hatırı sayılır bir Ermeni nüfusun yurtdışına göç etmesiyle sonuçlanacaktır.⁵⁷

Tüm bunlara ek olarak, Yergatyan'ın bu "içeriye nizam verme" sürecinde hedef seçilmesinin sebepleri arasında, kötü olarak nitelenen "dışarıdaki Ermeniler"le açık bir bağı olan Yergatyan üzerinden, Türkiye Ermenilerinin Ermeni diasporasıyla ile-

DİPNOTLAR

- 1 Bu yazı, 1980 darbesinin "gayrimüslimler" üzerindeki etkisine ilgili bir çalışmanın ilk ürünü sayılabilir. Aynı zamanda, özellikle sözlü tarih çalışmaları geliştirilmesi planlanan bu çalışma için yaşadıkları, dinledikleri, bildiklerini anlatmak isteyen herkesi açık bir çağdır. Yazıyı yazarken tüm bilgi ve arşivi ihtiyacı için çalışan başta Tamar Nalçaya ve verdikleri bilgiler ve yardımları için Serdar Korumcu, Ümit Kurt, Talin Sücayan, Ömer Turan ve Solin Kalkan ile Anı ve Arto Nalçaya çok teşekkür ederim.
- 2 Türkiye kamuoyunun 1965'te gerçekleştirilen anımlara ilk tepkileri için Serdar Korumcu ve Aris Nalçı (2004), 1965: 2015'ten 50 yıl önce, 1915'ten 50 yıl sonra (İstanbul: Ermeni Kültür Yayınları).
- 3 Güven Gürkan Öztan ve Ömer Turan, "Devletin aklı, kendi suçlarına kolektif ortaklık bulmasıyla işliyor", Emre Can Dağhoğlu'yla söyleşi, Aşos, 902, 8 Mayıs 2015, s. 1. "Ermeni meselesi" bu anlamda Kenan Evren'in halka verdiği mesajlara önemli bir yer tutuyordu. Serdar Korumcu (15 Mayıs 2015), "Kenan Evren'in gözünden Ermeni Soykırımı", CNN Türk, <http://www.cnnurk.com/turkiye/kenan-evrenin-gozunden-ermeni-soykurumu-son-erisim-tarihi-10-Eylul-2015>.
- 4 Güven Gürkan Öztan ve Ömer Turan, "Türkiye'de devlet aklı ve 1915", Toplum ve Bilim 112 (2015): 98.
- 5 Hrach Tchilingirian, "A Tortured Priest Rest in Peace: in Memory of Fr. Manuel Yergatian", *The Armenian Reporter International* (21 Şubat 2004): 22.
- 6 Bu ihrarın Ermeni toplumu içinden yapıldığına dair kuvvetli bir delil mevcut. Keza Hrants Dink'in Yergatian'in ölümü üzerine yazdığı yazıda da, Yergatian'ın o günlerde anlatıldığı yazısında onun "cemaat" içinden kimin ihbar ettiği'nin yaşadıkları içinde mevzu bahis. Bkz. Tchilingirian, agm, s. 24; Hrants Dink, "Talışış rahibin ardından", Aşos, 412, 20 Şubat 2004, s. 12.
- 7 Tchilingirian, agm, s. 22.
- 8 Martin M. Gunter, *Armenian History and the Question of Genocide* (New York: Palgrave Macmillan, 2010), s. 106.
- 9 Sovyet Ermenistanı ile Ermeni diasporası arasındaki bağ kuvvetlendirmek amacıyla, 1965'ten 1991'e kadar Yerevan'da yayımlanan halklık gazete.
- 10 Tchilingirian, agm, s. 22.
- 11 Simon Simonyan, 1944 Antep doğumlu Ermeni yazar ve öğretmen. Adesinin Ermeni soykırımıyla birlikte göç ettiği Halep'te büyüdü. 1944 yılında bir grup öğrencinin arkadaşlarıyla Çarlıkça Sevan dergisiyle, Halep'te Ermenice edebiyatı yeniden doğduğu mekânlardan birisi yazarın soykırım sonrası genç göçmen kuşağın önemli entelektüellerinden birisi oldu. 1950'lerde aynı entelektüel gruba birlikte Beyrut'a göç ettikleri ve 1953 yılında Lübnan'da Ermeni edebiyat ve entelektüel yaşamının odağına kalacak olan Spjruks (Diasporal dergisini yayımlamaya başladı. 600'un üzerinde Ermenice kitap baskıya Sevan Yayınevi'ni kurdu. Birçok öykü ve romanın yanı sıra, tarih ve edebiyat ders kitapları da yazdı. Dergide yazdığı Sovyetler Birliği'ne yönelik eleştirisi yıllarca Lübnan'daki Ermeni edebiyat ve entelektüel yaşamının odağına kalacak. Lübnan'lı El Savaş sırasında Spjruks'u devretmek zorunda kalan Simonyan, 1986'da Lübnan'da hayata veda etti. Ölümünün ardından Sevan Yayınevi de kapandı. Nicola Migliorino, *(Re)Constructing Armenia in Lebanon and Syria* (New York ve Oxford: Berghahn Books, 2008), s. 666-68, 20.
- 12 "Türkiye'nin Kudüs'e askı Bağışkolosunu savunma tarihini yapacak", Cumhuriyet, 5 Ekim 1982, s. 9. Gunter ise bu kitabın 1915 katliamlarını anlatan Peder (Tovma) Şigaher'in kitabı' olduğunu belirtir. Fakat Peder Şigaher'in meseleyle tek bağlantısı oğullarının ilk soruşturması kapsamında tutulmuş olmasıdır. Gunter, Yergatian'in tutulduğunda üzerinde 'iddialara göre çok tannan bir teorisin numarası' gibi bir ifade olduğunu belirtir. Daha ilginç gazete haberlerine göre, mahkûmede "teorinin telefon numarası" gibi bir suçlamaya yer verilmez. Gunter, agm, s. 106.
- 13 Tchilingirian, agm, s. 22.
- 14 Gunter, agm, s. 106. 20 Şubat 1930'da çıkarılan Türk Parasının Değeri Kuruma Kanunu'yla küçük bir miktarın üzerine "yabancı para birimi" cinsindeki parayı taşımak yasaklanmış ve bu yasak, 29 Aralık 1981'de Turgut Özalın

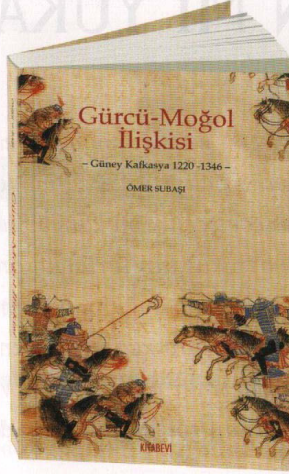
- başbakan olmasıyla kaldırılmıştı. Resul İzmirlî, Ramazan Gökbulut ve Bugra Özer, "Dönüşümün Bir Lideri Olarak Turgut Özal", *Dönüşümün Üniversiteler Sosyal Bilimler Dergisi* 42 (2014): 246.
- 15 Dink, agm, s. 12.
- 16 Gunter, agm, s. 187; Marijke Verdun, "Soms komen mensen bij mij thuis en dan zeggen ze: Je woont als een Hollander" [Bazen insanlar benim evime geliyorlar ve 'Bir Hollandalı gibi yaşıyorsun' diyorlar], *Trouw de Verdunprij*, 3 Eylül 1998 <http://www.trouw.nl/nl/5099/Archief/article/detail/275261998/09/09/MANUELA-YERGATIAN-ARTEERES-APOSTOLISCHE-KERK-Soms-komen-mensen-bij-mij-thuis-en-dan-zeggen-ze-je-woont-als-een-Hollander.dhtml>, son erişim tarihi: 10 Eylül 2015.
- 17 Dink, agm, s. 12.
- 18 Tchilingirian, agm, s. 24.
- 19 Yergatian ve Güzelian'dın okuduğu tutuklunun kimerler olduğuna ve ASALA'nın neden bu okusunun serbest bırakılmasını istediğine dair tümde maalesef bilgi yok. Diğer yandan Türkiye gazetelerinin bu detayı görmemesinin veya Milliyet gazetesindeki gibi "Kürt" kelimesini kullanılmaması Türk terörüst ve बे अरिमो anarşist" diye yanlış olduğunu da alınıp cümle kısıyor. Frank J. Prall, "60 held in 15 hours in a siege in Paris", *The New York Times*, 25 Eylül 1981, <http://www.nytimes.com/1981/09/25/world/60-held-in-15-hours-in-a-siege-in-paris.html>, son erişim tarihi: 10 Eylül 2015; "Suicide commandos seize 40 at consulate", *Daily News*, 24 Eylül 1981, s. 5.
- 20 Rahip Küçükgüzelyan, 1950'lerden başlayarak Gedekpaşa Ermeni Protestan Kilisesi bünyesinde kurduğu Badaneşan Dini da [Çocuk Yuvası] Anadolu'dan gelen Ermeni çocuklarına Ermenice öğretti ve Ermeni kimliği kazandırır. 1961'te Tuzla'da inşa edilmeye başlanan Kamp Armen de bu kurumun yazlık kampıdır. Küçükgüzelyan, 25 Şubat 1981 de bu yetimhanede "çocuklara Türk dışmanlığı aşıladığı" gerekçesiyle tutuklanıp, yaklaşıp bir yıl yalın ayak ve bu süre zarfında ağır işkence denen geçirir. Hapisten çıktuktan kısa bir süre sonra göç ettiği Fransa'da, 6 Ekim 1981 de hayata veda eder. Hrants Küçükgüzelyan, "Badaneşan Dint'un öyküsü", Aşos, 542, 18 Ağustos 2006, s. 2. "Bir çınar daha devrildi, 450'nin üzerinde fidan bırakarak", Aşos 602, 12 Ekim 2007, s. 3.
- 21 "Serbest bırakılması istenen 2 rahipten biri döviz kaçakçısı", Cumhuriyet, 25 Eylül 1981, s. 6.
- 22 "Teröristlerin 'Din adamı' dedikleri ki Ermeni kim...", Cumhuriyet, 25 Eylül 1981, s. 15.
- 23 Tchilingirian, agm, s. 24.
- 24 "Patriarch of Turkey Calls Father Yergatian a Victim", *The California Courier*, 7 Kasım 1984, s. 10.
- 25 "Siyonizm bir Ermeni papaz hakkında dava açtı", Milliyet, 21 Mayıs 1982, s. 1.
- 26 Yergatian'a yöneltilen bu suçlamaların aslısız olduğuna ispatlamak için, Patrik Kalustyan, Kudüs Patrikhanesi'nden adı Tiger ve Joyce olan köpeklerin resmi cvraklarını ve sağlık kayıtlarını temin ederek mahkemeye göndermiştir. Tchilingirian, agm, s. 24.
- 27 Türk dışmanlığı yazar Enneti papazın en az 10 yıl hapsi isteniyor", Cumhuriyet, 30 Haziran 1982, s. 10.
- 28 Dink, agm, s. 12. Mikayel 1980'de daha 12 yaşındadır ve Samandira'da işkence gören isimler arasındadır.
- 29 "Tanklar, Türkiye aleyhinde faaliyetle bulunmaktan yargılanan Ermeni papazı suçladı", Milliyet, 27 Temmuz 1982, s. 1.
- 30 Alınmda vurguladığım açık hataların Mikayel den mi, yoksa gazetelerle servis edilen haberi yazarın muhabir den mi kaynaklandığını bilmiyoruz. Ancak muhabirden kaynaklanması muhtemel bu hatalar, Türkiye kamuoyunu bu derecede gündeminde olmasına rağmen konuya dair bilgisizliğin boyutlarını anlaması açısından çarpıcıdır.
- 31 "Ermeni Kilisesi papazı Haykio Eldemir'in yargılanmasına devam edildi", İhtiyat, 27 Temmuz 1982, s. 3.
- 32 "Kalustyan dinlenecek", Cumhuriyet, 27 Temmuz 1982, s. 7.
- 33 Hrants Dink, Patrik Kalustyan'ın mahkemede tanıklık yapmak dışında Yergatian için "bırak kişisel girişimle" daha bulunduğunu yazar. Dink, agm, s. 12.
- 34 "Kalustyan tanıklık yaptı", Milliyet, 3 Eylül 1982, s. 1. "Ermeni patriği: Kalustyan Ermeni

- papaza tanıklık yaptı", Cumhuriyet, 3 Eylül 1982, s. 12.
- 35 "Patrik Türk düşmanlığı papazı savundu", İhtiyat, 3 Eylül 1982, s. 1, 15.
- 36 "Ermeni rahip Manuey'e 10 yıl 8 ay hapsi istendi", Cumhuriyet, 10 Mart 1983, s. 6.
- 37 Dönemin gazeteleri ve yaygın anlatıda olayları faili ASALA olarak gösterir de, suçlusu: Ermeni Devrimci Federasyonu'na (Tnagsatsutyan) yakın olan Adalete Komandoları tarafından düzenlenmiştir. The Guardian, *The Great Catastrophe: Armenians and Turks in the Shadow of Genocide* (New York: Oxford University Press, 2015), s. 154.
- 38 Rafat Akaya, "Balkar şehit oldu", Milliyet, 12 Mart 1983, s. 9. "Türken: Ermeni terörü için uyarınamız sürecektir", Milliyet, 19 Mart 1983, s. 9.
- 39 Yalçın Küçük, *Ermeni Rahipleri* (Metropolis Yayınları, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1980), s. 6; *The California Courier*, s. 10; Tchilingirian, agm, s. 24.
- 40 Vasiye Örköçak, "Türkiye aleyhinden Ermeni papazı yula mahkum oldu", Milliyet, 19 Mart 1982, s. 9. "Ermeni din adamı Eldemir 14 yıl hapse mahkum oldu", Cumhuriyet, 19 Mart 1982, s. 1.
- 41 Gunter, agm, s. 106. Orta saldırsı davasının karar aşamasına gelindiğinde medya bu bağlantıyı tekrar hatırlatacaktır.
- 42 "Askeri Yargıtay, Ermeni papazı Eldemir'in 14 yıl cezasını onayladı", Cumhuriyet, 27 Ağustos 1983, s. 6.
- 43 Gunter, agm, s. 107.
- 44 İskender Özgür, "Ermeni papazı salıverilsin", Milliyet, 24 Ağustos 1984, s. 5.
- 45 Tchilingirian, agm, s. 24.
- 46 Türkiye Ermenilerinin 100 yıllık hak kayıtları göç önüne alındığında bu yalnızlık, sadece Yergatian'a özgü değildi, tüm toplum için geçerlidir. Bu yalnızlaştırmaların aşamaları için bkz. Ayda Erbal ve Talin Sücayan, "One Hundred Years of Abandonment", *Armenian Weekly*, 29 Nisan 2011, <http://armenianweekly.com/2011/04/29/erbal-and-sucayan-one-hundred-years-of-abandonment>, son erişim tarihi: 2 Ekim 2015 (Türkiye için bkz. "Yüzyıllık Terk Edilmişlik", rev. Ayşe Güncüysü, Şerhli 12 Eylül 12: 12-13).
- 47 Küçük, 456, s. 6. Dink, agm, s. 12.
- 48 Tchilingirian, agm, s. 24.
- 49 "Silahlı papaz olayı", Milliyet, 18 Şubat 1985, s. 6; Özkan Altınbaş, "İste 3 canının hocası papaz Haykio", İhtiyat, 3 Mart 1985, s. 1, 13.
- 50 Dördüncü Ali Fuat Duatpe, "Ermeni papazı Haykio tutulandı", Milliyet, 2 Nisan 1988, s. 7.
- 51 Tchilingirian, agm, s. 24.
- 52 "Yergatian'ı kaybettik", Aşos, 20 Şubat 2004, 412, s. 1.
- 53 Tchilingirian, agm, s. 24.
- 54 Küçük, agm, s. 6.
- 55 "Ermeni teröristi için karar: İdam", Cumhuriyet, 8 Eylül 1982, s. 7. "Emekçiyani: Ermeni millerinin düşmanı ASALA'dır", Cumhuriyet, 6 Ekim 1982, s. 1. Süreyya Oral, "İdam mahkumu Emekçiyani bağışlanmasını istedi", Milliyet, 11 Eylül 1982, s. 6. "Emekçiyani Bir ker pişmanım", Milliyet, 6 Ekim 1982, s. 6. Emekçiyani'nin "nirala" ta bulunduğ davanın dünya basını tarafından nasıl sürdürüldü bile gazetelerle haber olabilmizi. Nur Çolakoglu, "İngiliz basını, Emekçiyani'nin duruşmasını vorumsuz verdi", Milliyet, 9 Eylül 1982, s. 9. Daha sonra Emekçiyani'nin ifadelerine yapılan eklemeler, "PKK'nın Ermeni örgütü olduğunun" kanıtı olarak da sunulmuştur "Emekçiyani", "Apolucara işbirliği yaptık" demiştir", Milliyet, 14 Ekim 1984, s. 7.
- 56 "Ermeni papaz Eldemir'in tahliye isteği reddedildi", Milliyet, 28 Ekim 1982, s. 7.
- 57 "Ermeni papaz yargılandı", Cumhuriyet, 28 Ekim 1982, s. 11.
- 58 Dink, agm, s. 12.
- 59 Hrants Dink, "Tuvale Korosu", Aşos, 12 Eylül 1997, 76, s. 12; Günay Göksu Özdoğan, Fusun Üstel, Karan Karakışık, Ferhat Kemali, Türkiye Ermenileri: Cemat Aray, Yurttaş (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları), s. 40-12. Günay Göksu Özdoğan ve Öhanes Kılıçoğlu Türkiye Ermenileri'nin Duymak Sorunları, Talepleri ve Çözüm Önerileri (İstanbul: TESE Yayınları, 2010), s. 20.
- 60 Yevartı Danzanyan, "12 Eylül ve Ermeni...", Radikal, 2 Nisan 2012, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/yevartı-danzanyan/12-eyul-ve-ermeni-10816329>, son erişim tarihi: 11 Eylül 2015.

Gürcü-Moğol İlişkisi

- Güney Kafkasya 1220 -1346 -

ÖMER SUBAŞI

XIII. yüzyılın başlarında Moğollar ile savaşmaktan ziyade İran Coğrafyası'nda sürekli olarak yer değiştirerek hayatta kalmayı tercih eden Muhammed Harezmşah'ı takip için Cengiz Han tarafından Cebe ve Subutay Bahadır gönderildi. Sultanı takip amacıyla görevlendirilen bu iki Moğol komutanının batıya doğru gelişi, ilk Gürcü-Moğol karşılaşmasının yaşanmasına vesile oldu. Gürcülerin Moğollar ile giriştikleri ilk savaşta yenilmelerine rağmen coğrafyanın sarp ve geçit vermez bir şekilde olması aslında Gürcü Krallığı'nın tamamen Moğol istilasına uğramasına mani oldu. Bu karşılaşma, Gürcü-Moğol ilişkisi açısından bir sondan ziyade bir başlangıç olarak görülmektedir. Çünkü ilk savaştan yaklaşık on yıl sonra yeni ve daha organize bir Moğol saldırısı, batıya doğru gelerek Azerbaycan ve Arran coğrafyasını hâkimiyeti altına alıp Gürcistan'a kadar uzandı ve bölgeyi tamamen tahakküm altına aldı. Gürcüler ile Moğollar arasında

siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerin yoğunlaşarak devam ettiği bu dönemde özellikle Hülagu'nun batıya gelişi, taraşarın daha sıkı bir şekilde askeri ilişkiler içinde bulunmaları na sebebiyet vermiş ve artık Gürcüler, Moğol Orduları'na önceden daha fazla hizmet etmek zorunda kalmışlardır. Hülagu'nun temellerini attığı İlhanlılar döneminde Gürcüler, sonraki İlhanlı kaanları ile birkaç isyan teşebbüsü ve Gürcü Kralı'nın idamına yol açan olumsuzluklar haricinde iyi ilişkiler kurmuş; Tebriz merkezli yönetimin tam anlamıyla vasalı olarak üzerlerine düşen görevlerini layıkıyla yerine getirmişlerdir. Gazan Han döneminde Tebriz ile Tişis arasında sorunlar yaşanmış ancak Gazan Han'ın Gürcü Kralı'nı azledip yerine yeni bir kral tayin etmesi bile İlhanlı-Gürcü ilişkilerinin kesilmesine sebebiyet vermemiştir.

293 sayfa, 13,,5x21 cm

MOLLAS VE BALTACIOĞLU ÖRNEKLERİNDE KARAGİOZİS'i / KARAGÖZ'Ü YENİLEŞTİRMEK İÇERDEN Mİ YUKARDAN MI?

PERİ EFE

Yunanistan ve Türkiye'de gölge oyunun gelişiminde paralellikler aramak her zaman iyi sonuç vermez; gelişimlerini benzer koşullarda gerçekleştirmedikleri gibi, sahip oldukları birbirinden ayrı birçok özellik bu karşılaştırmaların yapılmasını her zaman anlamlı kılmaz. Ancak her iki oyun türü için araştırma yaparken diğerine bakabilmenin çok büyük faydası olduğunu belirtmekte yarar var. Bu yazıda Yunanistan'da 1920'lerden 1930'lara kadar uzanan süre içinde Atina'da Karagiozis'in başka bir mecraya girmesinin yolunu açan Mollas ile Türkiye'de Karagöz oyunları yazan Baltacioğlu'nun gölge oyununun değişimi yönünde attığı adımları tartışmaya açacağım.

Andonis Mollas ve Karagiozis'i. Mollas ile ilgili resimler şu kitaptan alınmıştır: Mihalis Ieronimidis, *Ο αθηναϊκός Καραγκιόζης του Αντώνη Μόλλα* (Atina, 2003).

ANDONİS MOLLAS

Andonis Papulias ya da Mollas, Yunan gölge tiyatrosunun şehirli hayalilerindendir. Sotiris Spatharis anılarında ait oldukları üç ekolün' altında Yunan gölge ustalarını sıralarken Mollas'tan şöyle bahseder: "Karagiozis sanatının temeli Poponias⁴ ve Omorfonios⁵ onun tasvirleridir. Azı bir insandı. Birçok meslektaşına yardım etmiştir."⁴

Yunan gölge tiyatrosundaki bölümlerlerden biri, taşralı ve şehirli hayaliler şeklindeki sınıflamadır. Birçok hayali taşrada dolaşırken,⁵ diğer bir grup da şehirde Karagiozis oynatır. Bu durum oyunlar, oynama tarzı vs. için bir farklılık oluşturur, aynı zamanda bir gerginlik kaynağıdır. Tek bir gösterinin ve ayrıca geleneğin oluşmasında seyircinin rolünün yaşamsal önemde olduğunu akılda tutarak, taşradaki ve şehirdeki seyircinin varoluşunun da farklılıklar gösterdiğini görebiliriz. Şehirdeki Karagiozis için en belirleyici faktör-

lerden biri seyirliklerin çeşitliliğidir, dolayısıyla içinde bulunduğu rekabet ortamıdır. Rekabet ettikleri ise başta Batı tarzı tiyatro olmak üzere operet ve sinemadır. Ayrıca uzun yıllar boyunca Karagiozis'e şüphe hatta öğrenmeyle yaklaşan okumuş yazmış üst sınıflı varlığı da gölge oyunu ustalarını zorlayan, Atina'da tutunmak ve ayakta kalmak için stratejiler oluşturmak zorunda bırakan bir başka önemli faktördür.

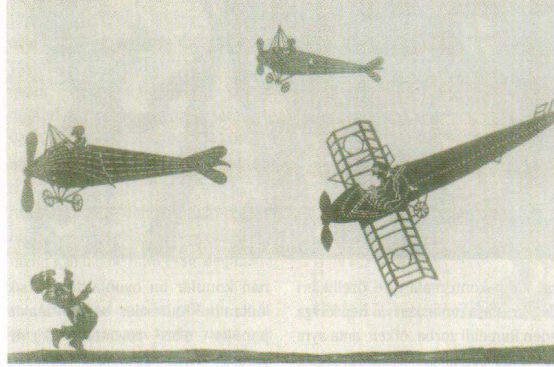
Hayaliyi yeniliğe zorlayan bu koşullarda üretilen özellikle teknik yenilikler diğer hayaliler tarafından da kullanılırken, oyun metinlerinde veya oynatma biçimlerindeki değişiklikler taşra hayalilerinin muhalefetiyle karşılaşmıştır; o dönem gazete yazılarında da benzer şikâyetlere rastlanır. Hatta hayalileri "gelenekselciler" ve "yenilikçiler" olarak iki grupta toplamak mümkün olur.

Yunanistan'da Karagiozis genellikle alt sınıfların seyirliği olmasına rağmen, toplumun değişik kesimlerinden gelen bir seyirci çeşitliliği vardır. Bu, 19. yüzyılın sonlarındaki Karagiozis'le ilgili gazete yazılarında sıkça bir şikâyet konusu olarak karşımıza çıkar.

Yukarıda saydığım temel konular karşısında gölge oyununu belirli bir yönde geliştiren şehirli ustalar içinde en göze çarpanı Andonis Mollas'tır. Mollas, 1878'de Atina'da doğan Esas adı Andonis Papulias'tır ve Mollas lakabı henüz küçük bir çocukken mahlkede kendisine takılmış, o da bu lakabı Karagiozis'le olduktan sonra soyadı olarak tutmuştur.⁸ Spatharis anılarında Karagiozisçilik zanaatının adını kötüye çıkaran hayalciler yüzünden bu mesleğin o zamanlarda bütün bir toplumun nefret ettiği bir zanaat olduğunu, bu yüzden de "iyi ve değerli" Karagiozisçilerin takma adlarla oynamak zorunda kaldığını yazar.⁹

Yeni hayaliler çoğunlukla oyunlara sadık çocuk seyirciler arasından çıkar. Mollas da ufak bir çocukken hayali Yannis Rufas'ın seyircileri arasındadır ve perde arkasına onun

yardığı olarak geçer. 1897 yılına kadar üç yıl yardımcı yapar.⁸ Perdenin arkasına tek başına geçtikten sonra, kendine ait ilk mekânını kurduğu 1930 yılına kadar başta Deksameni olmak üzere Atina'nın farklı yerlerinde Karagiozis oynatır. 29 Aralık 1948'deki ölümüne kadar da Karagiozis oynatmaya devam eder.

MOLLAS VE KARAGİOZİS'TEKİ YENİLİKLER

Mollas, Yunan gölge sanatını geliştirip, zirveye çıkaran biri olarak değerlendirildiği kadar, Karagiozis'in kendine ait özelliklerini kaybetmesine yol açtığını düşünenler de vardır. Giannis Kiurtakis, 1983 tarihli kitabında Mollas'a ayırdığı özel bir bölümde onun getirdiği yenilikleri değerlendirir; Mollas'ın ismiyle özdeşleşen Deksameni'deki perdesi için, "Halk geleneğinin ilk kez bu kadar bütünüyle burjuva kültürüyle aşındığı bir atölye oldu" derken, Karagiozis'in artık kendini kaybetmeye başlamasından şikâyet eder.⁹ Gölge oyununun çöküş sürecini de Mollas'la başlatır.

Mollas'ın getirdiği fiziksel yeniliklerin başında Karagiozis tasvirinin değiştirilmesi gelir. Geleneksel şalvar çıkar, yerini Batı tarzı uzun bir pantolon alır; ama bu pantolon fakirliğinin altını kuvvetle çecek şekilde yama içinde ve yırtık pırtıktır. Beldeki kuşak çıkar. Cepken gider. Renk azalır. Burun uzar ve öne doğru gagavari kıvrılır. Kiurtakis burada dikkatimizi Yunan kuklası Fasulis ve

Avrupalı kuklaların etkisine çeker.¹⁰ Mollas'ın kendisinin dış görünüşü de, popülarlığı artıp gazetelerde yer buldukça diğer hayalilerden farklılaşır. Tıraşlı, kostümlü ve farklı resimleri yayımlanır.

Kullanılan müziklerdeki Doğulu türlerin değişmesi, tasvirlerin salonlar-

Mollas'ın perdesinde yeni unsurlar: tayyare ve Karagiozis.

da oynatılacak şekilde büyümesi ve görünüş ve konuşmalarının gerçeğe yaklaşması, Karagiozis'in olagelen gırtlak sesini terk edip daha gerçek insan sesine yaklaşması, kısaca sinemaya ve tiyatroya benzer özelliklere açılması en belli başlı yeniliklerdendir. Hatta Mollas perdeye sessiz sinemayı hatırlatan "iki saat sonra" ya da "bir gün sonra" gibi notların yer aldığı minik tabelalar yerleştirir. Yeni tasvirler yaratır, modern tipleri de sokar perdeye. Ayrıca araba, uçak, denizaltı gibi öğeler devreye girer, perde her tür dekorla dolar, her tür efekt kullanılır. Karagiozis perdesinde renk kullanımı artar. Paşa'nın" sarayı çok detaylı, süslü bir mimariye sahiptir artık.

Mollas yeni konular bulur; oyunlardaki nükteler kendisine aittir. Oyun olagelen alışıldık yapısını da değiştirir. Hep Paşa'nın ihtiyaç duyduğu bir şeye Hacıavatis'in aracılık etmesiyle başlayan oyun yapısı farklılaşır. Ayrıca klasik oyunlarda sık görülen, tasvirlerin sırayla Karagiozis'in karşısına gelmesi uygulaması da bir kenara bırakılır. Bazı oyunlarında geleneksel oyunlardan bilinen tasvirlerin sayısı iyice azalır. Tasvirle-

Mollas'ın perdesinde Karagiozis'in kulübesi. Yıl 1928. fotoğrafı çeken Walter Hege.

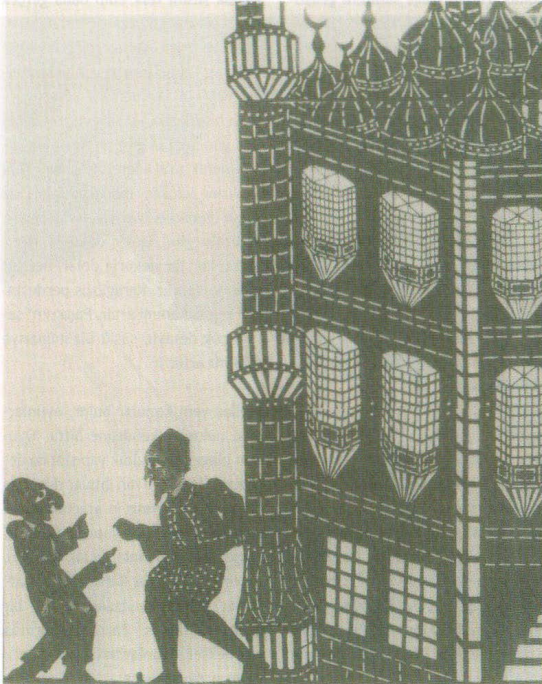

rin kalıp konuşmaları ve özellikleri değişir; Paşa'nın askeriyle hep kavga eden Rumelili zorba, öfkeli, ama aynı zamanda çelebi tasvir Barbayorgos, hali vakti yerinde, Paşa ile iyi ilişkiler içinde biri olarak çizilir.

Dönemin güncelliğinden kaynakla-

nan konular bu oyunlarda çok sık kullanılır. Kiurtsakis bunu Atina'da popüler olan revünün etkisine yorar.¹² Aynı zamanda Mollas'ın Karagiozis'in kendi geleneğine ait mantık dışı, karışık kodlarını tiyatroyla uzlaştırmaya çalıştığını söyler.¹³

Mollas'ın perdesinde Paşa'nın sarayı. Yıl 1928. fotoğrafı çeken Walter Hege.

Kendisiyle yapılan söyleşilerde mesleğini anlatırken söyledikleri, Mollas'ın işine yaklaşımını, ama daha çok artık içinde bulunduğu kesimin bu konuya yaklaşımını gösterir. *Hayali Sotiris Spatharis'in Anıları'nın* hiçbir satırında görülmeyen yanlara örneğin; oyunlarda belli bir amaca yönelik söylem, köken kaygısı ve ötekine karşı konum alma ile sık karşılaşılır. Örneğin Osmanlı perdesindeki Karagöz'ün Rum olduğuna dair inanç için açıklaması şöyledir: Bursa'nın tembel, aptal ve uyuşuk Türkleri arasında akıllı ve çirkin Karagöz kendini güzel göstermek için kendine Kara-göz adını takmıştır. Oyun serilerinin 1925 yılında yayımlanan yirmi dördüncüsüne yazdığı son notta, akıllılığının, kurnazlığını ve mizahi ruhunun Karagöz'ün bir Rum ebeveyninden dünyaya geldiğini gösterdiğini söyler.¹⁴ Bir başka söyleşide bu tiyatronun amacının yalnızca seyirciyi geçici olarak memnun edip güldürmek değil, aile, milliyetçilik ve din duygusunun derinlere kök salmasını sağlamak da olduğunu ifade eder. Her gösteride seyirci en yararlı dersleri çıkarmaktadır. Bütün bir toplum perdede canlanır.¹⁵ Bu sözler hayalilerin oyunlarına artık önceden ifade edilmesi gereken bir hedef koymaları açısından ilginçtir. Kiurtsakis'in bir Karagiozçinin kendisini seyircisiyle özdeşleştirmeyip tam tersi ondan ayırdığını söylediğini göz önünde tutarak şunu söyleyebiliriz: Şimdiye kadar her tür kovuşturmadan geçen hayaliler artık sadece üst sınıflarla değil, devletle de uyuşma yolunu aramaktadır.

Yenileşmenin bir başka önemli adımı ise Karagiozis oyunlarının yazıya dökülüp küçük kitapçıklar hâlinde basılması ve satılmasıdır. 1918 Eylül'ünde Fransız akademisyen Louis Roussel, Mollas'a bir gösterisini yazıya geçirmek istediğini söyler. *Aiya an' ola* (Her Şeyden Biraz).¹⁶ Roussel'in Mollas ve sanatıyla ilgili çalışmasıyla birlikte 1921'de Atina'da çift dilli olarak basılır.¹⁷ Bundan sonra değişik hayalilerin oyunları yazıya geçirilir. Bunların çoğu kendileri tarafından yazılmaz —çoğu okuryazar değildir zaten— ama kendi adlarıyla çıkar.

Karagözün oyunlarının yazılı hâle gelmesinin olumsuz yanlarını Petropulos şöyle özetlemektedir: Bu kitapçıklar artık gözden düşmeye başladığı zamanlarda ortaya çıkar. Esas olarak çocuklara hitap ettiği için doğaçlama oyunların tersine çok terbiyelidirler ve açık ya da kapalı sürekli bir sansür altında yayımlanırlar. Karagözün doğaçlama özelliği yok olur. Standartlaşır ve okuyazar olmayan Karagözüçülerin son kivilımlarını da çarpıtır.¹⁸ Kiutsakis ise tam bu noktada ortaya çıkan duruma işaret eder: Karagözün tiyatrosu halk tipi romana kayar ve Karagözüçü, yazar yanı sıra daha genel anlamda "sanatçı" olarak ortaya çıkar. Bu, içinde bulunduğu ve hitap etmeye çalıştığı kültürel ortama ve okuyazar kesimin değerlerine uyumu da gösterir.¹⁹ Hacıpantazis bu süreçte, gölge tiyatrosu oyunlarının ülkenin burjuva kültürünün ticari külatmasıyla teslim alınarak ticari değerlerin nesnesi olarak kitapçıklar şeklinde basıldığını yazar.²⁰ Bir başka önemli nokta da bu kitapçıklardaki metinlerin ağdalı bir dille yazılıyor olması ve giderek diyalogdan çıkarak hikâyeleşmesi, düzyazıya yaklaşmasıdır. Ayrıca oyunların tüketicisi artık okur olmaktadır. Bu süreçte seyirci anonimleşir ve seyircinin oyunlar üzerindeki olumsuz etkisi denetimi kalker, yerine genel bir sansür gelir. Puchner ise önemli bir noktayı işaret ederek, doğaçlama tiyatrosunun yazıya döküldüğünde her zaman bozulduğunu söyler. "Halk tiyatrosunun grotesk ve sürrealist mizahı 'burjuva' okurun 'zihin tiyatrosu' olanaklarını her zaman aşar."²¹

Bu yenilikler zaman zaman şikâyetlere de yol açar. Bu kadar gerçeğe uygunluk rahatsız eder, açıkça daha küçük perde, eskisi gibi siyah-beyaz tasvirler, saraydan daha büyük olan Barbayorgos tasviri tercih edilir, yani klasik Karagözün istenir.²² Bir başka yazıda yazar "Uygur Karagözü'ne Çarliston çalan orkestra, dantelli mozaik, sütunlu saray mimarisi, rengârenk tasvirler ve ağdalı Yunanca ve Fransızcanın karıştırıldığı diyaloglar, belanı bulma emil" der.²³ Aynı yazıda "Mademki halk tiyatrosusun, tek tiyatroumuz. Bu sana yetmiyor

mu? Lütfen geleneğine geri dön. Saçmalıklara ihtiyacımız yok. Bol bol var zaten" diye seslenilir Mollas'a.

BALTACIOĞLU'NUN YENİLİK DENEMELERİ

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu 1942'de yayımlanan *Karagöz-Tekniği ve Estetiği* adlı kitapçığa yazdığı önsözü şu paragrafla bitirir: "Karagöz, ortaoyunu ve kuklayı diriltmek ve yaymak için giriştiğim savaş kazanmıştır. 'Ölen dirilmez' derler ki çok doğrudur. Fakat Karagöz, ortaoyunu ve kukla dirilmiştir. Demek ki ölmüşlerdir. Bunlar yalnız aydınların şuurunda ölmüştü; fakat Türk halkının vicdanında ölmemişti. Bu işdeki hasım ve muarızlarımı sevindiremediğim için hiç de müteessir değilim."

Bu kitapçıkta 1930'lu yılların sonlarından o zamana kadar daha çok *Yeni Adam*'da yayımlanan yazıları ve Karagöz'ün yaşatılmasıyla ilgili denemeleri hakkındaki olumlu ya da olumsuz yazılar ile bunlara verilen cevaplar yer alır. Baltacıoğlu 1939 yılında *Yeni Adam*'da çıkan yazısında, yapılacak olan değişikliklerle perdeyi "tiyatro sahnesi kaidelerine" yak-

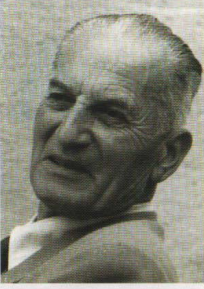
Mollas'ın Karagözü'sü. Yıl 1935.

sonunda uzun bir Karagöz oynatıldığını ve perdenin kapandığını anlatır Baltacıoğlu; gösteriyi seyretmiş ve beğenmemiştir. Kimseyi memnun etmeyen bu tarz "mukavemetlere çarpmış"tır.²⁴ Bu tip yenilikleri artistik olmadıkları için eleştiren Baltacıoğlu, bu değişiklikler için kalıcı ve

Burhan Felek: "...Halkevinin temaşa şenliğindeki Karagöz muvaffak olamadı ki Karagöz'ün şahsiyeti bile kayboldu; kah âlim, kâh mürci, kâh edip ve kâh ukalâ bir adam olarak göründü: Perdede şunu bunu medhetti. Karagöz'de bunlar asla caiz olmayan 'bidat'lardır: Karagöz böyle oynatıldıkça bugünkünden daha fazla batmaya ve bir daha dirilmemek üzere ölüme mahkûmdur."

laştırmaya şöyle bakar: "Tiyatrodan başka bir şey olan Karagöz temsilinin tiyatrolaşması, ana karakterlerini kaybetmesi yani soysuzlaşmasıydı."²⁴ Burada bahsettiği Osmanlı'nın son dönem hayalîlerinden Şair Ömer'in Eptalifos Gazinosu'nda oynattığı oyundur. Tıpkı tiyatrodaki gibi önce perdenin açıldığını, kısa bir komedi oynandıktan sonra perdenin tekrar açılarak kantocuların çıktığını, en

geçici elemanları ayırmak gerektiğini söyler aynı yazıda. Teknik, tem ve tipler şeklinde Karagöz'ü oluşturan öğeleri saydıktan sonra tekniği kalıcı eleman olarak değerlendirir. Bunun içinde mum ışığı ve sürrealist oyunlar vardır ve kesinlikle değiştirmeye gelmez, zira bu Karagöz'ün özünü bozmaya yetecektir. Ancak temler ve tipler geçici elemanlardan oldukları için değiştirilebilirler: "Karagöz'ü

kendi yazdığı *Karagöz'ün Kadıköy İhtisap Aşığı* oyununda neden dalgalı, yumuşak ve gerçekten hayali bir ışık olan mumyağı ışığını tercih ettiğini anlamak zordur. Cemal Nadir'in etrafını "Lorel-Hardi"lerin, "Miki Mavs"ların sardığı Karagözlü karikatürüne karşı, *Yeni Adam*'da 9 Mayıs 1940'ta çıkan yazıda, "Karagöz boyu, perdesi. süretleri, temi gibi ârizi ve fânî elemanları değiştirildiği zaman değil, yassı perde tekniği, di-

Baltacıoğlu ile Karagöz'ün modernleştirilebilirliği üzerine tartışan Pertev Nalî Boratav *Yurt ve Dünya*'da 1941 yılında yayımlanan "Karagöz Modernleştirilebilir mi?" başlıklı makalesinde Baltacıoğlu'nun Karagöz'deki "estetik buluşları" Türk dehasının mahsulü" olarak değerlendirmesine ya da Karagöz'ün anasının "milli deha" olduğunu söylemesine karşı bu tip seyirlikleri oluşturanların toplumun ihtiyaçlarını (sevinç, acı, komik yanlar) gören halk sanatçıları olduğunu yazar.³⁰ Baltacıoğlu'nun prensiplerini uyguladığı *Karagöz Ankara*'da adlı oyunu seyrettiğini ve Karagöz'ün modernleşmesinin mümkün olmadığına dair fikrinin güçlendiğini söyler. Bu noktada da önemli bir tespit yapar: "Karagöz'ün asli karakterlerini muhafaza etmek isteyince Baltacıoğlu'nun da dediği gibi tekniğe hiç işleme lazım gelecektir. Halbuki Karagöz suretlerinin boyunu ve perdeyi büyütme tekniğe dokunmaktadır."³¹ Böyle olunca tasvirler eski çevikliklerini kaybetmiş ve hantallaşmıştır. Konuların değişmesiyle ilgili de eleştirileri vardır. Karagöz konularını feodal Osmanlı İmparatorluğu hayatından aldığı zaman orijinaldir ona göre. Tabii bu, Karagöz'ün evrensel ve insani değerlerden yoksun olduğu anlamına gelmez Boratav için. "ancak Karagöz oyunu bu kaymetlerini canlandırdığı ve sembolleştirdiği reel cemiyet hayatına sıkı sıkıya bağlı olmasından" alır.³²

Karagöz'ün ışığından, perdesinden vazgeçmeyen Baltacıoğlu, örneğin 1940'ta yazdığı *Karagöz Ankara*'da oyununda özellikle kârî kadim oyunlarda görülen ve sırayla Karagöz'ün karşısına çıkan oturmuş kalıp tiplerin, —Laz, Ermeni, Yahudi, Baba Himmet, Arab vs— yerine Tarzan, Greta Garbo, Miki Mavz, Şarlo, Nurullah Ataç ve Münür Hayri tasvirlerini çıkarmıştır. Tabii tasvir skalasını değiştirmenin Karagöz'ün ruhunu zedelemeyeceğini değişik yazılarında belirtir. Oysa söz konusu ruhu, hem bu Batılı tiplerin ama en çok da Hacıvat karşısında değişen konumuyla bizzat Karagöz'ün perdedeki bulunuşunun bozduğunu söylemek lazım.

Oyunların tüketicisi artık okur olmaktadır; bu süreçte seyirci anonimleşir ve seyircinin oyunlar üzerindeki olmazsa olmaz denetimi kalkar, yerine genel bir sansür gelir. Puchner önemli bir noktayı işaret ederek, doğaçlama tiyatronun yazıya döküldüğünde bozulduğunu söyler. "Halk tiyatrosunun grotesk ve sürrealist mizahı 'burjuva' okurun 'zihin tiyatrosu' olanaklarını her zaman aşar."

modernize etmek demek temlerini yenileştirmek demektir."³⁶ Çünkü artık Karagöz konularını bugünün toplumunun olaylarından almak durumundadır. Tipler de değişecek bir öğedir, zira Beberuhi gibi tiplerle oynanması mümkün değildir, bunlar da "yeni sosyetenin yeni tipleri olacaktır; diplomatlar, feylesoflar, pilotlar, hekimler, salon adamları, sürrealist artistler, belediyeciler..."³⁷ Oyle ki gerekirse yeni bir Karagöz ve Hacıvat tipi icat etmek durumunda kalacaklarını da ekler.

Baltacıoğlu bu önerilerini kâğıt üzerinde bırakmış biri değildir; gerek oyun yazarak gerekse tasvir yaparak —kendi tekniğiyle— önerisini hayata geçirir. Oyunların konuları ve tipleri değişirken kapalı salonlarda oynayacağı için perde ve tasvirlerin boyutlarını büyütme yanadır; perdenin elektrik ışığıyla aydınlatılmasına şiddetle karşı çıkar, mumun dalgalı ışığının verdiği hayal hissinin kaybedilmemesi gerektiğini düşünür. Örneğin, Kadıköy'e belediye başkanı olan Karagöz'ün başından geçenlerin anlatıldığı, Celal Esat ve Nâzım Hikmet tasvirlerinin olduğu

yalog bünyesi, hayâl mahiyeti bozulduğu zaman çirkin olur"³⁸ demektir. Fânî öğeler arasında sayılmayan dil konusunda ise eskiye dönmenin sakıncalarını, *Yeni Adam*'da 21 Kasım 1940'ta çıkan yazıda Baltacıoğlu şöyle anlatır: "Karagöz temasını bugünün diline ve sosyal düşüncelerine uygun bir surette yenileştirmeksek hayâl perdesini eski karagözcülerin ölü zevkine ve diline terk etmiş oluruz ki bundan fayda yerine zarar bile gelebilir."³⁹

Karagöz'de Türk dili, zevki ve hayat anlayışıyla sıkı bağları olan milli gelenek özelliği bulunduğunu yazan Baltacıoğlu eskilerin ölü zevki ve dili derken neden bahsediyordu aslında? Gelenek nerede başlayıp nerede bitiyordu? Onun ifadesinden eskiler tarafından paylaşılan bu ölü zevk ve dil sanıldığı kadar geride kalmış ya da ölü değilmiş gibi anlaşılabilir, zira bunların tehlikeli varlığından doğan tehlikeye karşı uyarır Baltacıoğlu. Bu küçük kitapçıktaki değişik yıllarda yazılan makalelerinde Karagöz'ün topluma söyleyeceği bir sözü olduğundan emindir, ama neyi anlatacağından pek bahsetmemiştir.

Baltacıoğlu'nun yazdığı ve yazılmasını teşvik ettiği oyunlarda Karagöz, Hacıvat'a ve karşısına gelenlere akıl veren, gidilmesi gereken doğru yolu gösteren bir tipe dönüşmüştür. Boratav'ın yukarıda alıntılıdığım Karagöz *Ankara'da* oyununun temsiline dair görüşlerine temsiline başarısız olduğunu kabul ederek cevap verir Baltacıoğlu. Kendisi için de büyük bir talihsizlik olarak yorumladığı bu başarısızlığın faturasını ise yazdığı oyunu oynatan hayaliye keser.³¹ Serdar Öztürk'ün makalesinde³² dikkatimizi çektiği gibi mum ışığını, oyun tekniğinin basitliğini korumaya çalışırken, Karagöz'ün temel özelliği olan doğaçlamadan vazgeçerek oyunu belki de en çok tiyatrolaştıracak faktör olan yazılı bir metne bağlı kılar. Baltacıoğlu'nun çabalarını takdirle karşılayan Burhan Felek bile 1944 yılında Eminönü'nde seyrettiği bir Karagöz oyununu değerlendirirken şu önemli meseleyi konu eder: "...Hal-kevinin temaşa şenliğindeki Karagöz muvaffak olamadı ki Karagöz'ün şahsiyeti bile kayboldu: kah âlim, kah mürci, kah edip ve kah ukalâ bir adam olarak göründü: Perdede şunu bunu medhetti. Karagöz'de bunlar asla caiz olmayan 'bidat'lardır: Karagöz böyle oynatıldıkça bugünkünden daha fazla batmaya ve bir daha dirilmemek üzere ölüme mahkûmdur."³³

BİR KIYASLAMA ÇABASI

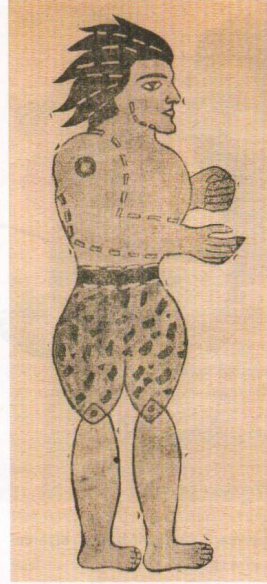
Boratav'ın yukarıda alıntılıdığım yazısındaki cümleyi hatırlatarak başlamak istiyorum bu bölüme. Bu sevirikler oluşturuların toplumun ihtiyaçlarını gören halk sanatçıları olduğunu yazıyordu Baltacıoğlu'nun görüşlerini eleştirirken. Mollas'ın ve diğer şehirli Karagiozisçilerin getirdikleri yenilikler ve değişen bakış açısı ile Baltacıoğlu'nun getirdiği yenilikler arasında yakınlıklar bulmak mümkündür. Kapalı ve büyük mekânlarda oynatabilmek üzere perde ve tasvirlerin boyutlarını büyütme, yazılı metne geçmek, tasvir skalasındaki geleneksel tipleri değiştirmek, yeni ve çağdaş nesneleri perdeye getirmek, güncel olayları işlemek gibi konularda ortaklıklar görülebilir. Her iki tarafta da dönem

dolayısıyla rekabet edilen tiyatro ve sinemanın etkisi gözlenir. Ayrıca her iki tarafta da Karagöz'e/Karagiozis'e yüklenen toplumsal bir görev vardır. Ancak bunun oyunlara yansımaları daha çok Karagöz perdesinde olur.

Buna rağmen Baltacıoğlu'nun oyunları kendisi için bile başarısız olur-

dirilmesine verdiği bir kıymet vardır. Karagiozis'i başından beri maruz kaldığı bayağılık suçlamasından kurtarmaya çalışırken, küçük burjuva âdetlerin kodlarıyla uyum içinde bir işlahı girer.³⁴ Ancak Mollas bir Karagiozisçi olarak yeni oyunlarında da eski oyunların konu ve yapılarını kullanır. Geleneksel motifleri güncel

Baltacıoğlu'nun Karagöz *Ankara'da* oyunundan iki yeni tasvir: Greta Garbo ve Tarzan.

olaylarla ve üst sınıf seyircisine hitap edebilecek yeni bir dille birleştirir. En önemli nokta da burada karşımıza çıkar. Özellikle görsel olarak şehirli seyircinin hegenisine hitap edecek bir yöntem seçerken, oyunlarında Karagiozis'i sık sık bu yeni palazlanan burjuvayla alay ettirdiği bölümlere yer verir ya da Karagiozis burjuvalaşmaz, hâlâ hep açtır, fakirdir. Artık klasikleşen *Her Şeyden Biraz* oyununda o kadar açtır ki, artık ölmek istemektedir, ama kendine uygun bir ölüm biçimi bulamaz bir türlü, aç aç mezarlığa gidince diğer ölümlerin onunla alay edip "More, buraya aç mı geldin!" diyeceklerini düşünür. Başına ateş etmeyi, kuyuya atlamayı düşünür, ama beğenmez. Sonunda:

"Karagiozis: ...Tatlı bir ölümlle ölmek istiyorum. Kırkır kırkır lokum yiyeyim şöyle de, öyle öleyim. Ya da bir tepsi kadayıf, patlayana kadar,

ken, beklediği ve arzuladığı, üzerinde bizzat çalıştığı canlanmayı sağlayamıyorken, Mollas kendi döneminde ve sonrasında hakkındaki eleştirilere ve gölge oyununun zirveden çöküşüne geçtiği zamanlarda oynatmasına rağmen neden Yunanistan'daki Karagiozisçiler içinde özel bir yere sahiptir? Oyunları defalarca oynanır. Birçok çalışmada oyunları Karagiozis'in özellikleri için örnek olarak gösterilir, oyunun toplumsal etkisi için özellikle onun oyunlarından alıntılar yapılır. Neden?

Bu noktada tekrar bir eleştiriyi yer vermek istiyorum. Kiurtsakis, Mollas'ı sınıf atlama çalışmakla suçlar: "Daha yüksek" sanatçılara ulaşmaya çalışmaktadır; yaptığı işin burjuva sanat kriterleriyle değeren-

cehennemin dibine gidene kadar. Evet, lokumlu ölümden öleceğim. Ölmek için lokum bulmaya gidiyorum. (gider)"

Bir kahvedeki lokumlara dadanır, 60 kadar lokum yedikten sonra içeri girip de onu gören kahvecinin "Ne yapıyorsun bre burada?" diye sorması

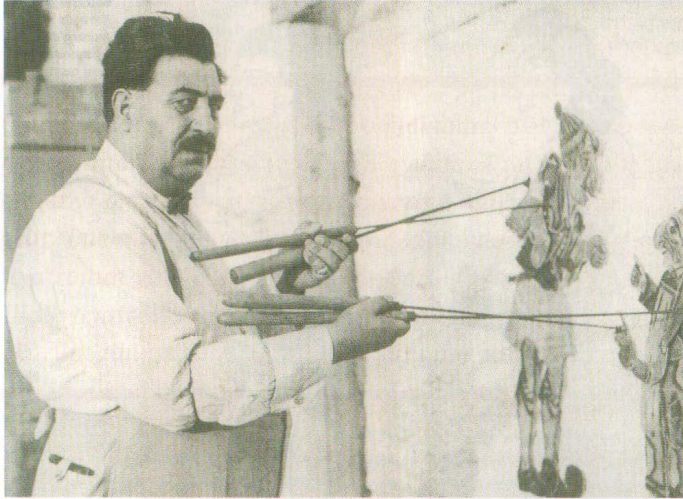
kendi tabiriyle "iyi çevre"lerin Karagiozis'ine gelmesiyle böbürlenirken diğer yandan da aynı çevrelerin yeni zenginliğine, tüketimlerine, süs püslerine karşı oyunlarında sert diyaloglara yer verir. "Bir yandan" der Kiurtsakis "yükselen burjuva değerlerini emip yutarken, diğer yandan bu yükselişin sonuçlarından şikâyet

ri perdeye çekmek olduğunu yazar. Kaymak tabakanın onayıyla Atina'da Karagiozis'in tutunmasını ve kabul görmesini sağlamış, kendisinin de içinde bulunduğu esas seyircisinin sözünü ve mızahını da böylece koruyabilmiştir. Örneğin Karagiozis'in açlığının bu kahramanın temel özelliği olması onun oyunlarında da değişmemiştir; açlık konusu son derece etkileyici kara mızahı bir dille işlenir.

Baltacioğlu'nun Karagöz Ankara'da adlı oyununda Tarzan'ın çıplaklığı karşısına medeni davranış biçimini koyan, topluma uyumu gösteren Karagöz, Greta Garbo'nun karşısına da ideal Türk kadını koyar:

"Karagöz— Evet, Türk kadınları için yalnız Türk kadınları gibi yürümek iyi bir şeydir. Başka türlü yürümek soysuzluk getirir, anladın mı?"³⁸

Karagöz'ün geleneksel oyunlarda farklı zennelerle ilişkisinde bu tip bir ifade ve konumlanışa rastlamak olanaksızdır. Oyunun sonunda, yeni kurulan Cumhuriyet için "Var olsun Cumhuriyet" diye bağırır Hacıvat'la birlikte. Mollas'ın oyunlarında da — özellikle kahramanlık oyunlarında— Karagiozis, o dönem yükselen milliyetçiliğin perdeye etkisiyle de Yunan devleti için "Yaşar" diye bağırabilir, ama sürekli yönü değişen durumu, seyredeni zorlayan mantıksızlığı ve dolayısıyla doğasında olan mızahı ve nereye yöneleceği belli olmayan eleştirisi devam eder. Karagiozis'in doğasına aykırı bulunan, tiyatroya yaklaşan ve üst sınıfın arzularını yerine getiren her tür yenilik ve değişikliğe rağmen Mollas, Yunanistan'da Karagiozis'in kendiliğinden izlediği yolda önemli bir taşıtır. Ancak bu yenilikler de Karagiozis'in yaşamasını mümkün kılmaz; 30'lu yıllarda okur yazar, tüketimi farklı zengin seyirci artık yavaş yavaş Karagiozis'ten uzaklaşmaya başlar, dolayısıyla da Mollas'tan. Andonis Mollas mesleğini ölene kadar sürdürür, ancak artık eski şöhreti yoktur. Alman işgali sırasında ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalır, Karagiozis oynatmanın zorlaştığı bu yıllarda diğer hayallerinin dayanışmasıyla oyunlar oynatır.³⁹

Andonis Mollas perde arkasında. Elinde açığı Karagiozis ve Barbayorgos tasvirlerini tutuyor.

üzüne "Ölüyorum bayım" diye cevap verir.

Θηραιποι και ο Σατανάς (Hazeneler ve Şeytan) adlı oyunda kendini Karagiozis'in sağdıci olarak tanımlayan Şeytan tasviri Karagiozis'e dönemin âdetlerini sayarken, bundan ne kadar memnun olduğunu göstererek bütün bunların kendi eseri olduğunu söyler. Âdetler şöyledir: süs, moda, eğlence, yolsuzluk, paraya dayalı aşk. Kiurtsakis, Mollas'ın bu çelişkili dünyasına dikkat çeker. Bir yandan

eder".³⁷ Bu belki de Baltacioğlu'nun denemelerinin karşısında Mollas'ın kilerin neden başarılı olduğunu anlamak için de iyi bir noktadır. Hiçbir zaman okur yazar olmayan Mollas'ın esas başarısı üst sınıfın gelmesiyle övüldüğü oyunlarına kendisinin de ait olduğu toplumsal sınıfa mensup klasik Karagiozis seyircisini çekmeye devam etmesidir. Onun bir tiyatro dehası olduğunu söyleyen Kiurtsakis, bu başarının halk tabakalarının sevgisini kaybetmeksizin, toplumun kaymak tabakasını o küçümsedikle-

Baltacioğlu'nun Karagöz Ankara'da adlı oyununda Tarzan'ın çıplaklığı karşısına medeni davranış biçimini koyan, topluma uyumu gösteren Karagöz, Greta Garbo'nun karşısına da ideal Türk kadını koyar: "Karagöz— Evet, Türk kadınları için yalnız Türk kadınları gibi yürümek iyi bir şeydir. Başka türlü yürümek soysuzluk getirir, anladın mı?"

Baltacıoğlu ve Mollas'ın toplumsal konumları ve meslekle mesafeleri açısından karşılaştırılmaları tamamen uygun olmamakla birlikte, gölge oyununun tutunabilmesi ya da hayatta kalıp canlılığını sürdürmesi için yaptıkları hamleleri değerlendirirken ortaya çıkan önemli bir farkın altını çizmek istiyorum. Üst sınıfın kültürel araçlarını kullanarak o baskıyla şekillenen değişiklikler önerip uygulamasına rağmen geleceğin içinden gelen biri olarak Mollas, içinden geldiği sınıfın sözünü ve mizahını devam ettirmiş ve her bir yeniliği —hangi sınıftan olursa olsun— seyircisinin denetimine sunarak, Karagiozis geleneğinin esas damarı olan bu ilişkiyi kollayarak devamını sağlamıştır. Ve hayatının sonuna kadar da Karagiozisi olarak yaşamıştır.

Baltacıoğlu'nda dikkat çeken ise oyunlarında kullandığı mizahın bir mesajın iletilmesi için araca dönüşmesidir. Elindeki malzemeye —bizat kendisi tasvir yapmasına, oyun yazmasına, belki de oynatmasına ve oyunu bir seyirci olarak takip etmesine rağmen— gelenekten gelen bir Karagözü olmamasının verdiği yabancılaşma ve hesaba katmak gerekir diye düşünüyorum.

Yazının sonunda bu sefer hayallerin seyircileriyle olan mecburi ilişkileri için kendilerinin buldukları yolları örnek olmak üzere Mollas'ın karşısına bir başka hayaliyi koymak istiyorum. Serdar Öztürk yukarıda sözünü ettiği makalesinde 1932 yılında Dahiliye Nezareti'nin tuluat ve Karagöz tarzı gösterileri izlemeye aldıklarından bahseder. "Müstehten" ve "zararlı" öğelerin peşinde olan kararnameyle karakolların bölgeindeki kahvehaneleri denetlemeleri istenir.⁴⁰ Bu o yıllarda Karagöz'ün hâlâ kendi seyircisi ve mekânına sahip bir seyirlik olduğunu ve bir yaygınlığı olduğunu da gösterir. Bu hayallerden Baltacıoğlu'ndan yardım istediği mektubu yazdığı sırada İzmir'de İrgat Pazarı'ndaki Büyük Kahve'de Karagöz oynatan Hayrettin Altıok⁴¹ mektubunda seyircisine göre aldığı tutumu şöyle anlatır: "Karagöz oyunlarında takip ettiğim usul: gerek avam gerek münevver, gerek büyük ve gerek küçük, herkesi memnun edebilmek için her iki tarafında ruhunu okşarım. Mesela Karagöz Hacivat'la kavgadan sonra yere düşüp te söylenmeye başladığı vakit ah, serikânenin kısmı ulyası veçhei nazikânenin ciheti süflası der münevverleri güldürür derakap 'aman kuyruk sokumum' der avamı güldürürüm."⁴² Mollas ise oyunun başında üç tür şaka yapar. Biri okumuş yazmış seyirciler için, diğeri orta sınıf için, bir tane de alt sınıflar için. Gelen tepkiye göre oyununa yön verir.⁴³

Θέατρο ΡΙΑΛΤΟ
25343900

Αντώνη Μόλλα

ΛΙΓΑ ΑΠ' ΟΛΑ
Ο Καραγκιόζης Υπηρετής

Κυριακή 13 Οκτωβρίου
Τετάρτη 16

για 2 μόνο παραστάσεις

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΕΚΟ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΕΚΟ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΕΚΟ

Her iki hayali de seyircinin denetiminden çıkan doğaçlama oyunların yaşama ihtimalinin az olduğu konusunda hemfikirler anlaşılan.

Λίγα απ' όλα
(Her Şeyden Biraz) oyununun 2002 Ekim'deki afişi.

DİPNOTLAR

- 1 Bu üç ekolü yaratan ustalar Mimaros, Rulias ve Memos'tur
- 2 Poponias: Poponias Hili Efendi tasviri saray zabıdır, cesur görünüşüne rağmen korkak bir tiptir
- 3 Omorfionis: Koca kafalı bir tasvirdir. himmüdr, her kelimeden sonra "ut" der.
- 4 Sotiris Spatharis, *Hayali Sotiris Spatharis'in Anıları* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015), s. 134.
- 5 "İzgarada dolan hayallerin belirli rotaları vardır: Kalımlata ve Korint'e uzanan güney rota, Atina'nın kuzeyinden başlayıp Volos'a oradan da Selanik'e uzanan rota, Atina'nın batısından Patras'a giden rota, Kıbrıs ve Girit hanç adaları içine alan rota. Bkz. Linda Myrsiades, *Hayali Sotiris Spatharis'in Anıları* na Sunuş Yazısı, s. xlii.
- 6 Mihalis Ieronimidis, *Ο αθηναϊκός Καραγκιόζης του Αντώνη Μόλλα* (Atina, 2001), s. 27.
- 7 Spatharis, a.g.e., s. 9-10. Bu durumla bir başka örnek de kendisi isimli: Karagiozis oynatan usta İrvishtis Haritos'un bir akrobasinin bunu görüp "Adımı real mi edeceksin?" diye kızıma üzerine soydığını İdrisimos olarak değiştirmiştir.
- 8 Ieronimidis, a.g.e., s. 30.
- 9 Gıanes Kiurtakis, *ροιορική Ιλαρόδοξη και Ομιαδική Διμουσγία. Τα παραδείγματα του Καραγκιόζι* (Atina, 1983), s. 231.
- 10 Kiurtakis, a.g.e., s. 230/231.
- 11 Yunan gölge tiyatrosunun perdedeki değişmez

- ikiliği Karagiozis'in kulübesi ile Paşa'nın saraydır
- 12 Kiurtakis, a.g.e., s. 246.
- 13 A.g.e., s. 247.
- 14 Walter Puchner, *Das neugriechische Schattentheater Karagiozis*, yayımlanmamış doktora tezi, Münih 1975, dn. 49, s. 34.
- 15 Kiurtakis, a.g.e., s. 131-132.
- 16 Bu oyun adını 1894 yılında sahnelenen ve çok meşhur olan oyundan alır. O dönemde oyun o kadar meşhur olur ki tüccarlar bu adla işecekler çıkarır, ürünlerine bu adı verirler. Oyun İzmir'de de oynanır. Mollas da oyununa adını bu revü tiyatrosu oyunundan etkilenerek koyar. Bu da Atina'daki Karagiozis'in şehir kütüründen etkilendiğini gösteren başka bir örnektir. Bkz. Ieronimidis, s. 86-87.
- 17 Louis Roussel, *Karagheuz ou un Théâtre d'ombre à Athènes* (Atina, 1920).
- 18 Elias Petropoulos, *Υπόκοσμος και Καραγκιόζης* (Atina, 1978), s. 92.
- 19 Kiurtakis, a.g.e., s. 233.
- 20 Theodoros Hasiapanitis, *Ο Καραγκιόζης στην Αθήνα του 1890* (Atina, 1984), s. 20.
- 21 Walter Puchner, *Μελέτες για το θέατρο σκιάς στη Μεσόγειο και τα Βαλκάνια* (Granada, 2005), s. 257.
- 22 Anonim, *Στα παρασκηνία*, Βradina, 2 Temmuz 1927.
- 23 Fortunio, *Εκπολιτισμός*, *Ethnos*, 9 Eylül 1928.
- 24 İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Karagöz-Tekniği ve Eteği* (İstanbul: Sanier Halkevi Neşriyatı, 1942), s. 14.

- 25 A.g.e., s. 14.
- 26 A.g.e., s. 16.
- 27 A.g.e., s. 16-17.
- 28 A.g.e., s. 57.
- 29 A.g.e., s. 75.
- 30 Pertev Naili Boratav, *Folklor ve Edebiyat* (İstanbul, 1983), s. 519.
- 31 A.g.e., s. 520.
- 32 A.g.e., s. 520.
- 33 Baltacıoğlu, s. 95.
- 34 Serdar Öztürk, "Karagöz Co-Opted: Turkish Shadow Theatre of the Early Republic (1923-1945)", *Asian Theatre Journal* 23(2) (2006): 306.
- 35 Burhan Felek, "Tiyatro Şenliğini Gördükten Sonra Neler Yapmalıyız?", *Perde-Sahne*, sayı 12, Ocak 1944.
- 36 Kiurtakis, a.g.e., s. 235.
- 37 A.g.e., s. 247.
- 38 Baltacıoğlu, *Karagöz Ankara'da* (İstanbul, 1940), s. 41.
- 39 Ieronimidis, a.g.e., s. 74-75.
- 40 Öztürk, a.g.e., s. 302.
- 41 1914'te (1896/97) İstanbul Tophane'de doğan Altıok, bir ustanın yanında Karagöz oynatmaya İzmir Ezrefaşa'da başlar. Sıkıntılı bir hayatı olan Altıok'un *Yeni Adam'a* yazdığı yazı, devlet koruması dışında kalan hayallerin yaşantısı üzerine ve gene devlet koruması dışında kalan Karagöz oyununun özellikleri hakkında çok kıymetli bilgiler verir.
- 42 Hayrettin Altıok, "Nasıl Karagözü Oldum?", *Yeni Adam*, sayı 431, 7 Nisan 1943.
- 43 Hrisokopoulou, a.g.e., s. 83, dipnot 78.

20. VE 21. YÜZYILLARDA SAVAŞTA ARŞİVLER, ARŞİV SAVAŞLARI

SOPHIE CŒURÉ

Ricoeur "engellenen", "manipüle edilen", "kötüye kullanılan" hafıza fikrini geliştirir. Holokost ile ilişkileri bağlamına yerleştirdiğinde, "arşiv"le ilgili bu düşüncelerde sözcük genellikle çoğul değil tekil olarak kullanılır, çünkü "arşiv" düzenlenmiş bir belgeler bütünü olarak değil, kavramsal olarak topyekûn iktidar ve tarihle ilişkisi içinde ele alınır. Bu düşünceler, arşivler ve elyazmaları da dahil olmak üzere kültürel ötekiliğin tanıklıklarının –İslam "devleti" olduğunu iddia eden örgütler tarafından– imha edilmesi gibi güncel olgular üzerinde çalışanlar için değerli bir katkı oluşturur.

İŞİD militanları
Kuzey Irak'ta
Ninova
Müzesi'nde
heykelleri
parçalıyor.

ÇEVİREN: ESRA ATUK

Savaşta arşivlerin durumuyla ilgili bir çalışmaya başlangıç noktası oluşturabilecek resimler ne yazık ki gündemden eksik olmuyor: 2010'lu yıllarda, "Arap Baharları" alevler içindeki kütüphanelerin, yırtılıp parçalanmış ya da ayaklar altında çiğnenmiş dosyaların dokunaklı resimlerini sanki bir zaferin simgesiymiş gibi dünyaya yaydı. İslamcılar kendilerini Mali'de Tombuktu mozolelerini ve elyazmalarını imha ederken görüntüledi.

İnternet üzerinden yayılan ve çatışmaların anlık arşivini oluşturan dehşet yüklü sayısız resmin sözünü etmeye dahi gerek yok; dolayısıyla, aslında sıcak bir gündem konusundan söz ediyoruz. Bu konunun tarihsel bir boyuta yerleştirildiğinde daha iyi anlaşılacağını burada göstermeyi umuyorum. Direniş hareketinde yer aldığı için 1944'te kurşuna dizilen tarihçi Marc Bloch, ölümüyle yarım kalan *Apologie pour l'histoire* başlıklı son kitabında antik çağ ve ortaçağdan beri büyük felaketlerin arşivlerin ko-

runması açısından doğurduğu çelişkili sonuçların altını çizmişti.² Savaşlar kuşkusuz yıkım, yağma ve yangınları beraberinde getirir, ama devrim olsun, iflas olsun, yok olmaya mahkûm gizli evraklara el koyan ve bu evrakları koruyan "iyi afetler" de mevcuttur.

Gerek uluslararası savaşlarda, gerekse sömürge savaşları ya da iç savaşlarda, bir yandan belgelere el koyma, diğer yandan da olayları belgelemek amacıyla anında arşiv oluşturma tavrı, 19. ve özellikle 20. yüzyılda savaşların önemli bir özelliği olarak yerleşmeye başladı. Yahudi mirasının Naziler tarafından yağmalanmasını konu eden 1947 tarihli küçük bir derlemenin ifadesiyle, evrak ya da fotoğraf imha ve talanı kuşkusuz "boyutları dünyayı dehşete düşüren diğer suçların yanında küçük kalır."³ Ama kültürün ve dünya mirasının insanı dramaların arkasında silinemeyecek meseleler olduğunu, hatta aksine tanık olunan aşırı şiddeti anlamlandırmaya ve belki de trajik kopuş ve yas süreçlerine eşlik etmeye yardım ettiğini göz önünde bulundurunca, bu tür suçların da bir muamma ve bir tür meydan okuma

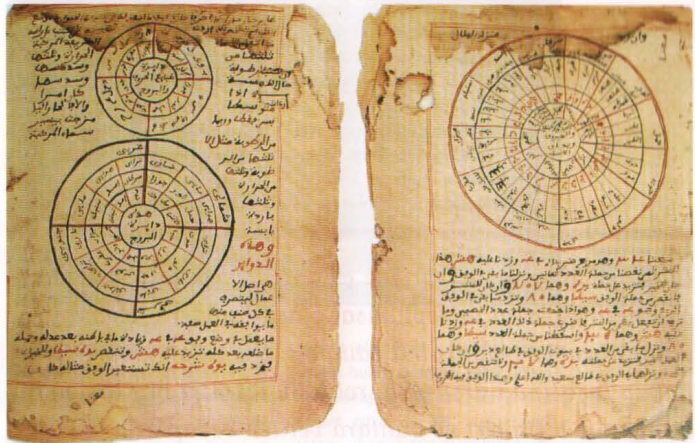
olmaya devam ettiğini söyleyebiliriz. Burada söz konusu olan, savaşların kısa zamansallığını ve stratejik, siyasal ve kültürel hedeflerini, derleme, koruma, sınıflandırma ve aktarma işlevlerinin uzun zamansallığına, başka bir deyişle arşivcilik mesleğinin tam kalbine yerleştiren bir sorudur. Arşivlerin tam da birer iktidar aracı, tarihin ve hafızanın kaynağı, ulusal ve evrensel miras olarak tanımlanmasını ele alan bir soru...

Bu doğrultuda, düşünce dizgemiz iki kırmızı çizgiyi izleyecek. İlk olarak, arşivlerin siyasal ve toplumsal olarak modern devletin iktidar araçları gibi kabul edilmesi, ardından kimlik ve hafıza inşasında arşivlerin rolü. Bu iki çizgi bizi arşivlerin kırılganlık biçimleri ve bunlara verilen cevaplarla ilgili bir tipoloji denemesine götürecektir.

MODERN DEVLETLERİN İKTİDAR ARACI OLARAK ARŞİVLER

Terimin Greko-Latin etimolojisi, *arkhein/archivum*, arşivleri hem iktidarın hem de başlangıçların semantik dünyasına yerleştirir.⁴ Bürokrasiler üzerinde yükselen modern devletler çağında, arşivler de giderek uzmanlaşmış kurumlar ve mekânlar içinde yer bulmuştur. Pek çok Latin, Türk ya da Slav dili gibi Fransızca da bu kurumları ve sakladıkları belgeleri aynı ya da bağlı bir terimle ifade eder. Fransızcada bu ayırım Arşiv/arşiv biçiminde, ilk harfin büyük ya da küçük yazılmasıyla gösterilir. Boyutları giderek büyüyen arşivleri işlemek, sınıflandırmak ve aktarmak da eşzamanlı olarak bir bilgiye ve iktidara dönüşmüş, bazı hakları ya da bir egemenliği kanıtlama meselesi haline gelmiştir. Arşiv yalnızca müktedirlerin ve hükümetlerinin değil, aynı zamanda kilise, üniversite, kent ya da lonca gibi aracı kurumların elinde bir silah olmuştur.

Ortaçağın sonundan itibaren, diplomatik sözleşmeler arşivlerle ilgili el koyma, taşıma ve iade işlemlerini, devletler arasındaki savaşlara bağlı egemenlik ve toprak devirleri gibi bir mesele olarak kabul etmeye başladı.

Arşivler de bu süreçte siyasal ganimetlere, diplomasi ve fetih idaresinin araçlarına dönüştü. Napoléon 1809'dan itibaren imparatorluğun ilhak ettiği devletlere ait 12.000 kasa-dan fazla belgeyi toplattı: Piyemonte, Ligurya ve Venedik, Hollanda ve Vatikan. Ancak "Avrupa Arşivleri"ni Sen Nehri kıyılarındaki geniş bir Arşiv Sarayı'nda toplama rüyasını gerçekleştirmek isteyen imparatora zaman yetmedi ve belgeler 1815'ten sonra sahiplerine iade edildi. 19. yüzyılın sonunda, özellikle 1907'de ikinci Barış Konferansı'nın ardından kabul edilen "kara savaşının âdet ve kanunlarına dair" Lahey Sözleşmesi ile birlikte uluslararası hukuk da konuya eğildi.⁵

Muharebeler sırasında arşivlerin maddi olarak korunması meselesi Lahey'de, ardından da daha somut olarak (en azından Fransa'da) 1914-1918'de dikkate alınmaya başladyısa da, asıl dönüm noktası II. Dünya Savaşı oldu. Dönemin arşivleri çatışmaların ve hava bombardımanlarının rastgele hedefi olmaya devam etti, ama aynı zamanda açıkça yeni bir stratejik ve siyasal istihbarat hedefi haline geldi. Mayıs 1940'ta, Alman birliklerinin endişe verici ilerlemesi karşısında Fransız Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay'ın bahçelerinde binlerce diplomatik belgenin aceleyle yakılması zihinlerde yer etti. 1940-1944 yılları arasında, Alman yetkilileri (*Reichswehr*, *Kriegsmarine*, Alfred Rosenberg kurmay heyeti, *Gestapo*)

bir dizi arşiv toplama faaliyetine girişti. Uluslararası hukuka göre, bu faaliyetler örneğin askeri belgeleri kapsadığında yasaldı, ama tarihsel değeri olan belgelere el atıldığında yasadışıydı. Sistemli olarak Dışişleri, Savaş, Denizcilik, İçişleri, Sömürge bakanlıklarının bürolarında aramalar yapan Almanlar Paris'ten Berlin'e milyonlarca dosya götürdü. Hitler yönetimindeki III. Reich bunlara paralel olarak yasadışı ve keyfî talanlardan oluşan kapsamlı ve organize bir politika güttü. Bu politikanın hedefi Nazizmin düşmanlarına –Yahudiler, masonlar, sosyalistler, komünistler vb.– ait belgeleri imha etmeden önce incelemek ve gelecekteki Nazi seçkinlerini yetiştirmek üzere küçük bir kısmını saklamak amacıyla bunlara elkoymaktı.⁶

1940-1994 arasında yalnızca Fransa'yı değil, tüm Batı Avrupa'yı ve SSCB'nin işgal altındaki topraklarını etkileyen bu talanlar, arşivcilik, yani Avrupa arşiv bilimi açısından son derece önemli bir çifte ilkeyi ihlal ediyordu. Bir yandan, arşivlerin bölgesel ve kurumsal menşeeine saygı ayaklar altına alınıyordu. Oysa bir arşiv fonunun yaratıldığı topraklardan koparılması gerekirdi. Diğer yandan, bu "arşivler savaşının" polis ve propaganda amaçlı kullanılması arşiv dosyalarının parçalanmasına ve dağılmasına neden oluyordu ki, bu da belgelerin tarihsel olarak doğru anlaşılabilirliği amacıyla korunmaları

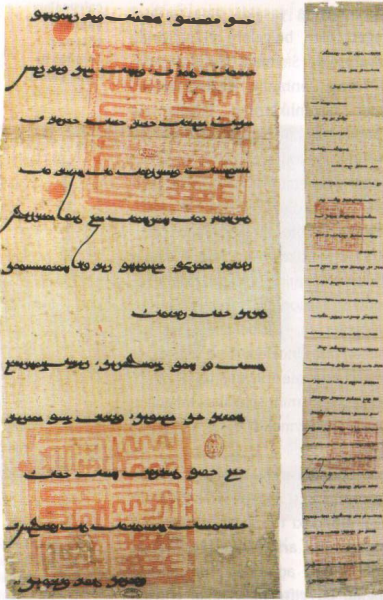
İslam'ın ortaçağda matematik ve astronomi çalışmaları yaptığını gösteren Tombuktu elyazmaları.

açısından vazgeçilmez olan, fonların yapısına saygı ilkesine aykırıydı. İl. Dünya Savaşı'ndan sonra, UNESCO ve 1948'de onun bünyesinde kurulan Uluslararası Arşiv Konseyi'nin (CIA/ICA) baskısıyla, uluslararası hukukta yeni bir bilinçlenme gözlemlendi. Bu bilinçlenme, savaş sonrası ve Soğuk Savaş dönemlerinde fonların araştırıl-

Bu bilgiler ışığında, yarı yasal yarı yağmacı bu uygulamaların uzun vadede kesinlikle arz ettiği devamlılık üzerinde düşünmemize yardımcı olması için II. Dünya Savaşı dönemine başvurabiliriz. Bu bağlamda, örneğin 2003 yılında Irak Savaşı sırasında Amerikalıların Baas Partisi arşivleri ve Bağdat Yahudi cemaatleri fonları-

tarafından onaylandığını ve daha da aç uygulandığını, dekolonizasyon ve Soğuk Savaş ortamından hareketle kavrayabiliriz. Bu sözleşme, arşivciler tarafından ortaya atılan "ortak miras" kavramıyla ilgili tartışmayı belirsiz bir süre için rafa kaldırmıştır. Gerçekten, mikrofilm ve dijitalleşme çağında bir arşiv fonunu fiziki olarak elinde bulundurmanın anlamı nedir? Fransa'dan hâlâ Osmanlı dönemi ve sömürgecilik başlangıç yıllarına ait fonları iade etmesini talep eden Cezayir'in durumu bu tür anlaşmazlıkların tipik bir örneğidir.¹⁰

Düşünce dizgemiz iki kırmızı çizgiyi izleyecek. İlk olarak, arşivlerin siyasal ve toplumsal olarak modern devletin iktidar araçları gibi kabul edilmesi, ardından kimlik ve hafıza inşasında arşivlerin rolü. Bu iki çizgi bizi arşivlerin kırılma biçimleri ve bunlara verilen cevaplarla ilgili bir tipoloji denemesine götürecektir.

Argun Han'ın Kral Filip'e Mongolca yazdığı (1289) mektup. Hanın mührünü taşıyan ve kâğıdı Kore imalatı olan mektup bugün Fransız Ulusal Müzesi'nde.

ması, toparlanması ya da yeniden kurulması gibi politikalarla birlikte bir deneyime geri dönüşü getirdi. Ancak işgal dönemi ve Nazilerle işbirliğinin bilinç altına itilmesi, bu arşivlerle ilgili kayıpların da inkâr edilmesine neden oldu. Tarihçi Henry Roussou'nun "Vichy sendromu" adını verdiği ruh haline kendini kaptıran bir Fransa'da gasp ve talanlar unutuldu.

na el koymasından da söz edebiliriz. Bu uygulama da daha sonra yeni Irak hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri arasında imzalanan bir anlaşmayla meşrulaştırıldı. El konan belgeler 2008'de Hoover Kütüphanesi ve Washington'daki Ulusal Arşivler arasında paylaştırıldı. Bu kurumlar son derece iyi niyetli bir tavırla belgelerin envanterini yaparken, bir kısmı da CIA ve Pentagon'un elinde kaldı.⁸

Bu karşılaştırmalı yaklaşım, sömürge arşivciliği de konuya dahil edildiğinde verimli hale gelecektir. Sömürge arşivciliğini çelişkili biçimde bir yandan idare ve koruma kurumlarının inşası, diğer yandan ise ihmalkârlığının ya da Batı tarafından dayatılan sınıflandırılmaların etkisiyle yağma ve yıkım gibi sonuçlar doğuran sürekliliği bir savaşın meyvesi olarak yorumlama eğilimi vardır.⁹ Burada da deneyimlerin geri beslemesi arşiv politikalarının anlaşılmasına olanak tanır. Fransa Kuzey Afrika'daki arşiv hareketlerini yönetmek ve (merkezi devleti ilgilendiren) "egemenlik" arşivleri ile (yerel idareyle ilgili) metropole taşınmayan idari arşivler arasındaki yaklaşım doktrinini tamamlamak için Hindicinin deneyimine dayandı. 1983 yılında ancak imzalanabilen Viyana "Devletlerin Devlet Malları, Arşivleri ve Borçlarını Ardıl Olma Sözleşmesi"nin neden pek az devlet

20. yüzyıl ortalarında "arşiv meselesi" ile ilgili bilinçlenmenin hızlanması, uluslararası savaşlar için olduğu gibi iç savaşlar için de geçerlidir. İkonoklazm, Fransız Devrimi'nden Rus İç Savaşı'na da dahil tüm 19. yüzyıl Avrupa devrimlerine, arşivlere ancak iktidarı simgeleyen mekânlara yönelik saldırıların uzantısı olarak dokunmuştu. Tuileries Sarayı, 1848 ve 1871'de Paris Belediye Sarayı ya da 1917-1918'de Moskova'da Kremlin. Franco ancak 1939'da, İspanya İç Savaşı'nın sonunda, düşmanı olan cumhuriyetçilerin belgelerine el konmasını emretti, daha sonra da bunları Salamanca'da depolattı.¹¹ Bu açıdan ele alındığında Fransa'nın kurtuluşu da dahil daha sonraki iç çatışmaların tamamlanması, yenileceğini öngören tarafın kendisini tehlikeye sokacak belgeleri imha etmesi ve kazanan tarafın cezalandırma ya da adaleti sağlama amacıyla belge arayışına girmesi sıradan bir uygulama haline geldi. Yeni bir rejimin kurulması, artık önceki yönetimin dosyalarının denetlenmesinden geçiyordu, ama daha da yeni olan, bu süreçte iktidar alanının dışında kalan kişi ve toplumsal gruplara ait özel belgelerin de ele alınmasıydı. Bu uygulama da 20. yüzyılda daha önce görülmemiş bir boyuta ulaştı ve içerikleri görünürde askeri, siyasi ya da iktisadi açıdan önem arz etmeyen belgelere el atmaya başladı.

ARŞİVLER, KİMLİK, TARİH VE HAFIZA

Arşivlerin yalnızca egemenliği değil, kimlikleri de meşrulaştırmaya yöne-

lik operasyonların edilgen tarafları haline geldiği arşivler savaşı işte böyle ortaya çıktı. Arşiv kurumlarının ulus inşasındaki yeri, ulusal tarih anlatılarında ve hafıza inşasında arşiv belgelerinin seferber edilmesi bu süreçte çağdaş dünyayı anlamak için başvurabileceğimiz bir anahtar haline geldi. Peki savaşın ve savaş sonrasının kendine özgü ortamında durum neydi?

Savaş ulusçu ideolojilerin elinde birer araca dönüşen tarihçiler için başlangıçta o zamana kadar erişilemeyen bazı belgelere erişim sağlayan bir fırsat gibi görünebilir. 1940-1944 arasında üniformalı Alman arşivci ve arkeolog grupları işgal altındaki Fransa'nın bir bölümünde Germen ırkının kanıtlarını bulmaya, sınıflandırmaya ve incelemeye uğraşırken durum böyleydi.¹² Ticari değerleri düşük olduğu için, arşivler genellikle savaşlarda, iktidar boşluklarında ya da yağmalara izin veren işgaller sırasında kâr fırsatı yaratan kültürel miras hırsızlıklarından pek etkilenmez. Uluslararası çatışmalarda, egemenlik arşivlerine elkoyma istisnai olarak bir ulusun ya da bir jeopolitik projenin zaferini simgeleyen ve dolayısıyla ganimet niteliği taşıyan belgelerin gaspıyla birleşebilir. Versailles Antlaşması'nın özgün belgesinin 1940'ta Hitler'e özel bir uçakla gönderilmesi bunun örneklerindendir. Özellikle 20. yüzyılın sonundan beri –sanat eserlerinden insan kalıntılarına– geniş anlamda tanımlanan kültürel mirasın simgesel değeri Batı'nın Afrika ve Asya ile postkolonyal ilişkilerinin yönetilmesinde giderek artan bir önem kazandı, bir tazminat ve özür diplomasisini de beraberinde getirdi. Elkoyma gibi iade sorunsalı da egemenlik alanından (örneğin SSCB'nin 1945'te el koyduğu arşivleri Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ne 1950'li yıllarda "iade" etmesi gibi) simgesel alana kaydı. Arşivler ve elyazmaları geçmiş çatışmaların sonuçlarını tazmin etmek amacıyla diplomatik birer hediye olarak kullanılmaya başladı. Örneğin, 2010'da, Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy, Kore'nin taleplerine cevap verdi ve 1867'de Fransız donanması

Irak Yahudi cemaatine ait, restorasyon bekleyen kitap ve dokümanlar.

tarafından yağmalanan ve Fransa Ulusal Kütüphanesi koleksiyonuna dahil edilen kraliyet elyazmalarını "yenilenebilir emanet" biçiminde iade etti.

Ancak, simgesel kullanımlar savaş zamanı devletlerin arşivlere gösterdikleri tarih ve hafıza odaklı ilgiyi ortadan kaldırmadı. Görünürde mantık dışı olan bu tür politikaları anlamak için başka yorum araçlarına başvurmamız gerekir. Örneğin Naziler II. Dünya Savaşı sırasında kendi dünya görüşlerine zararlı olarak kabul ettikleri özel kişilerin arşivlerini ve kütüphanelerini sistematik biçimde yağmalamak,¹³ ardından da bunlarla ilgili arşivleme ve envanter çalışmalarını örgütlemek için yüzlerce insanı ve önemli

lojistik olanakları seferber ettiler. Üstelik bunlar olurken, pek çok cepheye savaş ortalığı kasıp kavurmaya devam ediyordu. Bu, 20. yüzyılda ortaya çıkan ve arşivlerin bir ideolojinin hizmetinde iktidar tekniği olarak kullandığı durumlardan biriydi. Söz konusu olan yalnızca stratejik hedefler ya da doğrudan devletin hizmetine sunulan bir tarihsel anlatı değil, içerideki bir düşmana karşı verilen mücadeleydi. Bu yorum, karşıt ideolojiler etrafında yapılan- dıkları halde böylece uygulamalarda bulu- şan Nazi ve Sovyet rejimlerini karşılaştırma çabasını da destekler. Gözetleme, denetleme ve tasfiye polisin yetki alanının dışına çıkarak tüm toplumu etkisi altına alır, bireylere ve ailelere ait belgelerin mahremiyetine kadar uzanır.

ABD ordusu Naziler tarafından el konan bazı sanat eserlerini depolamak için Ellingen'de bir kiliseyi kullanmıştı, 1945.

Direniş hareketinde yer aldığı için 1944'te kurşuna dizilen tarihçi Marc Bloch, ölümlüyle yarım kalan *Apologie pour l'histoire* başlıklı son kitabında antik çağ ve ortaçağdan beri büyük felaketlerin arşivlerin korunması açısından doğurduğu çelişkili sonuçların altını çizmişti.

Çin'de Kültür Devrimi esnasında yönetimin uygun bulmadığı eserler yok edilirdi.

Bu rejimlerde arşivler kurum olarak hem küçümseniyor —bu yaklaşım mesleki kültürün arkasına sığınan arşivcilere belirli bir hareket alanı bırakır—, hem de araçlaştırılıyordu. Stalin 1930'lu yıllarda "İlah olmaz bürokratlar dışında kim yalnızca yazılı belgelere güvenebilir ki? Arşiv fareleri değilse kim...?" diye yazmıştı.⁴ Tehlikeli kabul edilen ırk, din ya da toplumsal kategorilerden birey ya da grupların arşivleri ve kültürel mirasları yok ediliyordu. Bu politika hem Doğu'da, hem de Batı'da en yoğun biçimde Nazi işgali sırasında uygulamaya kondu. Fransa'da Yahudi, Nazi karşıtı ve sosyalist olan ya da

len bir sözleşme uyarınca 1946'da Moskova'ya gönderildi. Bu yaklaşımı "doğru olmayan" tarih kaynakları karşısında Çin kültür devriminin sergilediği düşmanlıkla karşılaştırmak yanlış olmaz. Denetimsiz bir hafıza karşısında duyulan korku, yazar notlarının, günlüklerin ya da basit yazışmaların imhasını otoriter rejimlerin sıradan uygulamalarından biri haline getirdi.

Kişisel arşivlerden geçerek insanların mahremine saldırı, arşivleri kitlesel cinayetlerin munzam zararı haline getiren ideolojilerin suç buyutu, bu konuda etik ve felsefi bir tartışma başlattı. *Mal d'Archives*'in ilk satırlarında Jacques Derrida sorunu şöyle tanımlar: "Bu binyılın sonuna damgasını vuran felaketler, aynı zamanda *kötülüğün arşivleridir*: saklanmış ya da yok edilmiş, yasaklanmış, çarpıtılmış, 'bilinç altına itilmiş'... İç savaşlar ya da uluslararası savaşlar sırasında, özel ya da gizli manipülasyonlarla kitlesel ve özenli bir biçimde işlenirler. Bir belge üzerinde, o belgenin haczedilmesi, saklanması ya da yorumlanması üzerinde sahip olunan bir iktidardan

asla vazgeçilmez, bu bilinçaltının ta kendisidir." Paul Ricoeur de "engellenen", "manipüle edilen", "kötüye kullanılan" hafıza fikrini geliştirir.⁵ Holokost ile ilişkileri bağlamına yerleştirildiğinde, "arşiv"le ilgili bu düşüncelerde sözcük genellikle çoğul değil tekil olarak kullanılır, çünkü "arşiv" düzenlenmiş bir belgeler bütünü olarak değil, kavramsal olarak topyekün iktidar ve tarihle ilişkisi içinde ele alınır. Bu düşünceler, arşivler ve elyazmaları da dahil olmak üzere kültürel öteleğin tanıklıklarının —İslam "devleti" olduğunu iddia eden örgütler tarafından— imha edilmesi gibi son derece güncel olgular üzerinde çalışanlar için çok değerli bir katkı oluşturur.

KIRILGANLIĞIN REPERTUVARI: KAYIPLAR, "KARŞI-ARŞİVLER", KORUMA

Gerek egemenlik, gerekse kimlikle ilişkileri bağlamında arşivlerin kırılğanlığı üzerine düşünmek, bizi "hassas arşivler" ve "hafıza savaşları" ile ilgili tartışmanın kaynağına doğru gitmeye teşvik eder. Bu tartışma yakın dönemde özellikle erişim ve açılım meselesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Gerçekten, arşivleri okumak üzere harekete geçmeden önce, var olduklarını bilemek, fon haline gelişlerini ya da ortadan kayboluşlarını sorgulamak gerekir. Her türlü geçiş süreci —örneğin en basit bir taşınma bile— arşivler için tehlikeli ise, savaşlar imha ve koruma arasındaki gerilimi patlatır. İmha eylemi arşivlere karşı sergilenen şiddetin en çarpıcı işaretidir. Devletlerin, orduların ya da savaşan tarafların eliyle gerçekleştirilebilir, ama kötü niyetli bir elkoyma girişiminden korkan birey ya da kurumlar tarafından kendi arşivlerini yok etme biçiminde de karşımı-za çıkabilir. Dolayısıyla, tarih ve hafıza çalışması genellikle kanıtlayıcı suçlama hedefi açısından belirleyici olduğuna inanılan eksik bir belgenin aranmasına odaklanır. 20. yüzyılda meydana gelen soykırımlarda kasıtlılık tartışmaları için durum böyledir. Açık bir çelişki biçiminde, barışma ve af dönemleri de bazen baskın izlerini ortadan kaldırmayı gerekti-

Nazi döneminde Batı Avrupa'dan ele geçirilen askeri belgeler Berlin-Wansee'de tutuldu. Bu belgelerin birçoğu ait oldukları yere döndü, bazıları ise halen Moskova'da.

rir. Örneğin, Yunanistan'da Albaylar rejiminin 1974'te düşmesinin ardından, 1989'da çıkarılan "iç savaşın sonuçlarının ortadan kaldırılmasına dair kanun" 17 milyon polis dosyasının yakılarak imha edilmesine neden olmuştur.¹⁶

Hal böyle olunca, kayıpların belgelenmesi de başlı başına bir proje olarak zaman içinde kendini dayatır. Bu belgeleme sahada gazeteciler ve basın fotoğrafçıları tarafından ya da geçmişe dönük biçimde gerçekleştirilir. 1991-1993 Yugoslavya savaşları sırasında kütüphane ve arşivlerin yok edilmesinden ders çıkarmak amacıyla UNESCO'nun başlattığı *Lost memories* anketi bu projelerden biridir. Projede, nedeni ne olursa olsun 20. yüzyılda kaybolmuş olan tüm kütüphane ve arşivlerin envanterinin yapılması öngörülmektedir. Bu nedenler arasında yalnızca doğal afetler, ihmal, hırsızlık değil, "silahlı çatışmalar", "işgalci güçler tarafından toplatma", "iç kargaşalar" ya da "iç istikrarsızlık" da sayılmaktadır.

Ama kaybolma yalnızca imha edilme anlamına gelmez. İlk bakışta belki yine çelişkili görünebilecek bir mantığa göre, arşivlerin savaş sırasında maruz kaldığı şiddet, çoğunlukla uzmanlaşmış ve gizli arşiv depolarının oluşturulmasına neden olur. Nazilerin Avrupa'dan kaçırdıkları ve 1945-1946'da Kızıl Ordu'nun yasadışı yollarla ele geçirdiği arşivlerle 1946'da Sovyetler Birliği'nde, resmi arşiv ağlarının tamamen dışında oluşturulan ünlü "Özel Arşivler" bunlardan biridir. "Demir Perde"nin diğer tarafında korunan, ama sessizliğe gömülen Marc Bloch'un evrakları bu şekilde elli yıl sonra yeniden ortaya çıkmış ve ailesine iade edilmiştir. Arşivlerin tespit edilmesi, bazen onarılması (1989'da Doğu Almanya'da kâğıt öğütücüden geçirilen Stasi dosyaları gibi) ve geri alınması, tüm demokratik geçiş dönemlerinde böylece hem hukuk, hem de hafızayla ilgili bir sürecin parçası olur.

Çatışmanın kendi dinamiği içinde, imha ya da elkoyma tehditleriyle ilgili bir bilinçlenme, kurtarma giri-

şimlerini de beraberinde getirebilir. Bunlar çoğunlukla, savaş zamanı varlıkları korumak için ezelden beri başvurulan bir yöntem olan basit saklama girişimleridir. Bazen militan duygularla, bazen de umutsuzluk içinde gerçekleştirilir. Örneğin Emmanuel Ringelblum, Polonya'da Yahudi halkının programlı bir biçimde ortadan

Son olarak, tehditlerle ilgili farkındalık "karşı-arşiv" uygulamalarını da teşvik eder. Bunlar çoğunlukla karşıt görüşlü ya da zulüm görmüş, tarihin şiddetine maruz kalarak dağılmış toplulukların izlerini, tarihini ve hafızasını korumaya yönelik kitap, elyazması, evrak ve tanıklıkları derleyen bilgi ve belge merkezleridir.

2003'te Irak Savaşı sırasında Amerikalılar Baas Partisi arşivleri ve Bağdat Yahudi cemaatleri fonlarına el koydu. Bu uygulama yeni Irak hükümeti ve ABD arasında imzalanan anlaşmayla meşrulaştırıldı. El konan belgeler 2008'de Hoover Kütüphanesi ve Washington'daki Ulusal Arşivler arasında paylaşıldı. Bu kurumlar iyi niyetli bir tavırla belgelerin envanterini yaparken, bir kısmı belgeler CIA ve Pentagon'da kaldı.

Paris'in işgali döneminde Almanların eline geçen Louvre'da çalışan sanat eserlerini kataloglama çalışmaları.

Fotoğraf: Alman Federal Arşivi.

kaldırılmasına, gizlice toplanan ve Varşova gettosunun yok edilmesi sırasında saklanan gizli arşivleri yaparak cevap vermek istedi. O sırada Holokost arşivlerinin çoğunluğunun daha sonra suçlarını örtmek isteyen Naziler tarafından yok edileceği de henüz bilinmiyordu.¹⁷ Yahudi cemaatinin tanıklığının ve kendilerine karşı girilen suçların çokbiçimli ifadesini (yalnızca idari evraklar değil, el ilanları, fotoğraflar, çocuk resimleri, anlatılar) son derece modern bir "arşivcilik" anlayışıyla belgeleyen ve savaş sonrası dünyaya gönderilen bu mesaj, tarihte benzersizdir.

Örnek olarak, Paris'te 19. yüzyılda üç imparatorluk arasında parçalanmış bir ulusun sürgündeki temsilcileri tarafından kurulmuş, ardından Soğuk Savaş döneminde yine antikomünist diasporaya bağlanmış olan Polonya Kütüphanesi'ni ya da Ermeni Hayır Kurumları Genel Birliği'nin (UGAB) Nubar Kütüphanesi'ni sayabiliriz. Her birinin kendi tarihi vardır, hepsi de unutulmaya karşı savaşır. Bu "karşı-arşivler", bir yandan hâlâ sürmekte olan bir savaş algısı, diğer yandan ise belgeli ve bilimsel bir öykü ile hafızaları yatıştırma arzusu arasında yüksek bir gerilim altında faaliyet

gösterir. Bu sorunsal göçlerin, diyasporaların ve uluslaşır din, cemaat ya da sömürge kökenli kimliklerin sorunsalına sıkı sıkıya bağlıdır. Arşivlerin devlet tarafından toplanmasını ve buna bağlı olan sınıflandırma kategorilerini sorgular, ulus-devletler tarafından uzun süre ihmal edilmiş olan aile tarihlerine ve sözlü tarihe ayrıcalık verir.

Sonuç olarak, arşivlerin ortadan kaybolması diyalektik olarak koruma zorunluluğunu doğurur. Açınmış belgelerin korunması ya da onarılmasıyla ilgili mesleki uygulamaların tarihi, çevre koşullarının yarattığı tehditlere (rutubet, mantarlar, vb.) verilen cevapları içerir, ama aynı za-

manda savaşların bilançosu ve yeni çatışmaların öngörüsüyle de şekillenir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda, halk demokrasileri ve Rusya da dahil tüm Avrupa Soğuk Savaş dönemini yaşadı. Barınak inşaatları, en değerli arşivlerin mikrofilmlere kopyalanması, tahliye planlarının hazırlanması bu döneme damgasını vurdu. Bu fiziksel koruma çabası, hukuki korumayla ilgili düşünce çabasını dışlamaz. Diplomatik ilişkilerin eski bir ilkesi olan ve kişilerle konutların dokunulmazlığı ilkesine eşlik eden arşivlerin dokunulmazlığı, bu şekilde 1945'ten sonra pek çok uluslararası örgütün tüzüğünde yer buldu. Devletlerin ulusal mirası içinde yer alan arşiv fonlarını koruyan devredilemez ilkesi, görü-

nürde II. Dünya Savaşı'nda yaşanan büyük çaplı yağmaların, ardından da 1995'te hükümetler arası UNIDROIT örgütünün "Çalınmış veya Kanunsuz Şekilde İhraç Edilmiş Kültürel Varlıklar Sözleşmesi"nin hazırlanmasına neden olan yasadışı sanat eserleri ticaretindeki artışla ilgili bilinçlenme gibi deneyimlerin sonucu olarak güçlendirildi. Ancak elbette hukuki ilkelerin benimsenmesinin uluslararası topluluk tarafından uygulanmaya konması anlamına gelmediğini de belirtmek gerekir...

Arşivlerin kırılganlığını otorite ve kimlik meselelerine bağlayan paradigma, dijitalleşme çağında kaydılaşma (demateryalizasyon), kaynaklara temassız başvuru, çoklu ve kütesel stoklama gibi gelişmelerle birlikte kuşkusuz derinden değişikliğe uğrayacaktır, hatta uğramıştır. Bununla birlikte, arşivlerin, tarihin ve hafızanın yaşam döngüsü hâlâ gündemdedir. Bir yandan yağmalar, ihmal, çözüme bağlanmamış anlaşmazlıklar, diğer yandan da bir umut ışığı olarak Tombuktü elyazmalarının kısmen kurtarılması örneğinde olduğu gibi korumaya yönelik seferberlikler, siyasal ve stratejik meselelere olmaya devam etmektedir.

SOPHIE CŒURÉ
UNIVERSITÉ PARIS
DIDEROT—SORBONNE PARIS CITÉ

DİPNOTLAR

- 1 Bu makale 18 Mart 2015'te İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde verilen bir konferanstan metnidir. Tam metin yaygın olarak çıkmıştır. S. Cœuré, "Archives dans les guerres, guerres des archives aux xixe et xxe siècles. Autonté, identité, vulnérabilité", *Pouvoir. Revue française d'études constitutionnelles et politiques*, dossier "Les archives", 153/2015, s. 25-36. Davetleri için İFA ve Galatasaray Üniversitesi'ne, ayrıca çeviriye izin verdikleri için *Pouvoir*'s dergisine burada teşekkürlerimi sunarım.
- 2 Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire*, 1941 (yeni baskı: Paris: Gallimard, "Quarto", 2006) [Tarihin Savunusu veya Tarihlilik Meleşti, çev. Ali Berktaş (İstanbul: İletişim, 2013)].
- 3 Jean Cassou, Jacques Sabie, *Le pillage par les Allemands des œuvres d'art et des bibliothèques appartenant à des Juifs en France*, CDJC / Éditions du Centre, 1947
- 4 Bkz. Francis X. Blouin Jr., William G. Rosenberg, *Processing the past. Contesting Authority in History and the Archives* (Oxford University Press, 2010). Dietmar Schenk, "Pouvoir de l'archive et vérité historique", *Écrire l'histoire*, n83-84, 2014. CNRS Éditions, dossier "Archives", s. 35-53. Yann Potin, "Une histoire des archives: souveraineté, État et nation", *Pouvoir*, 153/2015, s. 5-21.

- 5 Charles Kecskeméti, "Saisies d'archives et de bibliothèques: l'évolution du droit international", der. Alexandre Sumpf, Vincent Lanol, *Saisies, spoliations et restitutions. Archives et bibliothèques au XXe siècle* (Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2012), s. 25-34.
- 6 Patricia Kennedy Grimsted, F.J. Hoogewoud, Eric Keteleer (der.), *Returned from Russia: Nazi Archival Plunder in Western Europe and Recent Restitution Issues* (Leicester: Institute of Art and Law, 2007). Sophie Cœuré, *La mémoire spoliée. Les archives de la France. butin de guerre nazi puis soviétique (de 1940 à nos jours)*, 2007 (yeniden basım: Paris: Petite Bibliothèque Payot, 2013).
- 7 Henry Roussou, Vichy, l'événement. la mémoire, l'histoire (Paris: Gallimard, 2007).
- 8 <http://news.stanford.edu/news/2013/august/iraq-hoover-archives-08oct.html>
- 9 Ann Laura Stoler, *Along the Archival Grain. Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense* (Princeton: Princeton University Press, 2010).
- 10 Akhito Kudo, Raed Badier, Didier Guignard, "Des lieux pour la recherche en Algérie", *Bulletin de l'ITP*, 8/2004, <http://www.itp.cnrs.fr/spip.php?article35&lang=fr.html>.
- 11 Emmanuel Fureix (der.), *Iconoclisme et révolutions de 1789 à nos jours* (Seysset: Champ Vallon, 2014). Stéphanie

- 12 Melchonneau, "Les papiers de la guerre, la guerre des papiers. L'affaire des archives de Salamaneque", *Sociétés et Représentations*, CREHES, n819, s. 250-269.
- 13 S. Cœuré, *La mémoire spoliée*, op. cit et Olivier Laurent, *Noa années les Germanes les archéologues français et allemands au service du nazisme* (Paris: Tallandier, 2012).
- 14 Martine Poulin, *Libres pillés. lectures surveillées. Les bibliothèques françaises sous l'Occupation* (Paris: Gallimard, 2008).
- 15 Aktaran Andrea Graziosi, *Châiers du monde russe*, önsöz, c. 40, sayı 1-2, Janvier-juin 1999. Dossier "Archives et nouvelles sources de l'histoire soviétique, une réévaluation".
- 16 Jacques Derrida, *Mal d'Archives* (Paris: Éditions Galilée, 1995). Paul Ricoeur, *la mémoire, l'histoire, l'oubli* (Paris: Le Seuil, 2000) [Hafıza, Tarih, Unutuş, çev. M. Emin Özcan (İstanbul: Metis Yayınları, 2012)].
- 16 Maria Couracui, Vangelis Karamanolakis, "Renegotiations of Twentieth-Century History. Access to Sensitive Government Records and Archives in Greece", *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History. Online-Ausgabe*, 10 (2013), Zeithistorische-forschungen.de, 2013.
- 17 Samuel Kassow, *Qui écrivait notre histoire ? Les archives secrètes du ghetto de Varsovie* (Paris: Grasset, 2011).

1988'den beri yol arkadaşınız, çözüm ortağınız

Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

www.oasis.com.tr / www.academioasis.com

FIRTINA VE YAŞLI BİR GEMİ ADANA ŞİLEBİNİN BATIŞI

MURAT KORALTÜRK

Konuyla ilgili envanter çalışmalarının gösterdiği üzere, Türkiye'de yaşanan deniz kazalarının başlıca nedenlerinden biri Karadeniz kıyılarının yakın zamanlara kadar korunaklı limanlara sahip olamayışı, bir diğeri de gemilerin yaşlı oluşudur. Bu iki etkenin deniz kazalarında oynadığı rolü görmek için çeşitli örnekler arasından biri, yani Adana'nın batışı bu yazıda ele alınmaktadır.

Richard
Llewellyn Rees.

ADANA'NIN BATIŞI

Denizcilerin takvimine göre ocak ayında toplam on gün fırtınalı geçer.¹ Kışın genellikle karayel ve poyraz yönünden esen sert rüzgârlar Karadeniz'de büyük fırtınalara yol açar. 27 Ocak 1943'te de böyle bir yıldız karayel fırtınası patlak verdi ve deniz trafiği alt üst oldu. Zonguldak

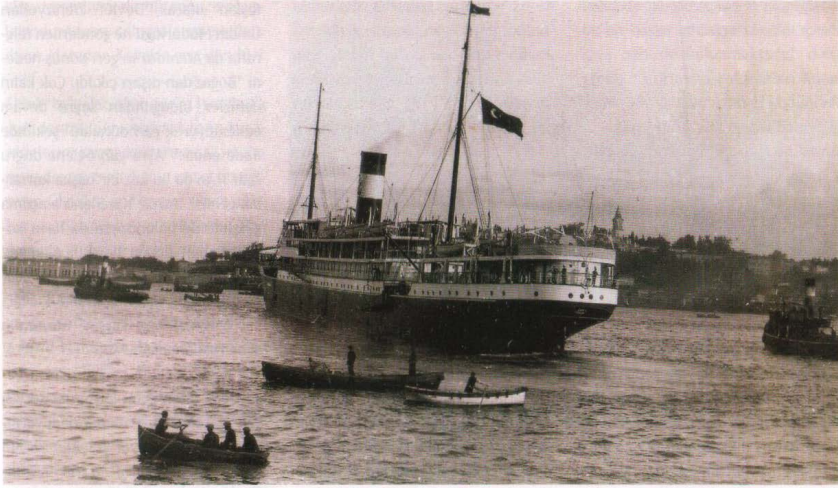
kömür havzasından ve diğer Karadeniz limanlarından İstanbul'a doğru yol almakta olan çok sayıda gemi batma tehlikesiyle yüz yüze geldi. Şirket-i Hayriye'ye ait kömür yüklü Erol şilebi fırtına şiddetlenmeden İstanbul'a varabilen nadir şanslı gemilerdendi. Bölgede güvenli liman bulma sorunu vardı. Önceki yaz gemi batıklarından temizlenerek daha etkin kullanım olanağı doğan ve bu sahil şeridinin en korunaklı limanlarının başında buluna Karadeniz Ereğlisi Limanı'na fırtına nedeniyle sığınan gemiler arasında Erzurum, Karadeniz, Kadeş yolcu gemilerinin yanı sıra Doğan, Tavil, Necat, Zonguldak, Şadan, Sevim, Türkan, Zuhâl ve Emek şilepleri bulunuyordu. Fırtınaya yolda yakalanan gemiler de vardı.

Bunlardan 70 tonluk Sınal motoru Sakarya önlerinde karaya oturdu. Tunç şilebi geri dönerek Karadeniz Ereğlisi Limanı'na sığındı. Karadeniz postasından İstanbul'a geri dönen Ege yolcu gemisi ve Zonguldak'tan yükledikleri kömürle İstanbul'a doğru yol almakta olan Platin ve Adana şilepleri ise fırtınanın ortasında kaldı.² Bu gemiler yolları üzerinde sığınacak liman bulamadıklarından, fırtınanın kendilerini kıyıya sürüklemesine karşı koymak için kıyıya travers, yani düşük süratle açıktan yol aldı.³

Saat 10.15'te Sakarya üzerinde bulunan Ege'den gönderilen telgraftan fırtınanın şiddetinin 8 kuvvetini bulunduğu anlaşıldı.⁴ Bir süre sonra yine Ege'den ulaşan bir diğer telgrafla fir-

Soldan
sağa Müllet,
Dumlupınar
ve Adana
vapurları.

Ege vapuru.

tının şiddetinin 9 kuvvetine ulaştığı bildirildi ve sulu kar yağışı haberi geldi.⁶ Akşama doğru gelen bir başka telgrafla ise fırtınanın şiddetinden dolayı İstanbul Boğazı'na girmenin mümkün olmadığı, Şile ile Karaburun arasında ağır yol travers seyredildiği bilgisi İstanbul'da bulunan Devlet Denizyolları Umum Müdürlüğü'ne ulaştı.⁷ Fırtınanın şiddetini göstermesi açısından Ege'nin deneyimli süvarisi Kaptan Süreyya Gürsu'nun dalgaların buyunun birçok yerde 9 metreyi bulduğuna ve sakin yerlerde ise 7 metrenin altına inmesine dair ifadesi önem taşır.⁸

Ege kadar büyük olmayan ve dayanıksız olduğu anlaşılan Platin'in ve Adana'nın şiddetini artıran fırtınanın etkisiyle dümen zincirleri koptu.⁹ 14.35'te Adana'dan alınan telsiz mesajında "Saat 14.00'de 41,35 arz 29,35 tulde dümen zincirimiz kesildi ve bir tayfayı deniz aldı tehlikedeyiz" deniyordu.¹⁰ Bir gemi için dümen zincirinin kopması başı boş bir şekilde denizde seyretmek anlamına gelir. Gazetelerde çıkan haberlere göre de zincirle birlikte denize düşen bu tayfa, kopan zinciri tamir etmeye çalışan ancak dalgalara yenik düşen geminin serdümcisidir.¹¹

Aynı gün saat 16.10'da Adana'dan ulaşan bir diğer telsiz mesajından fırtınanın şiddetinden dümen zin-

cirini takmanın mümkün olmadığı, geminin yıldız karayel yönünde baş tuttuğu yani rotasını koruduğu haberi geldi.¹² 19.45'te alınan telsiz mesajında ise "Gemide dümen kullanılamadığı için gemi kendi kendine karayele seyrediyor. Kar tipisi ve fırtına olanca şiddetiyle devam ediyor. Mevkimiz tahminen 29,28 tul, 41,38 arzdır" bilgisi ulaştı.¹³

Fırtına nedeniyle dümen zinciri kopan diğer gemi Platin'de ise onarım çalışması 28 Ocak Çarşamba sabahına doğru başarılı sonuç verdi ve gemi İstanbul'a doğru yoluna devam etti. Yaklaşık bu saatlerde, yani sabaha karşı saat 04.38'de Adana'dan gönderilen son mesajla "41,35 arz 29,35 XL gemi çok su ediyor batıyoruz" haberi ulaştı.¹⁴ İstanbul'a gönderilen bu mesajın bir benzeri, yakınlarda olduğu anlaşılan Ege'ye de gönderildi. Süreyya Gürsu'nun daha sonra gazetelerde de yer alan ve Adana'dan alınan son mesaj olarak ifade ettiği mesajda "Sular gemiye hücum ediyor. Gemi batmak üzere, Dümen tamamen kullanılamaz bir halde. Gemi yarı yarıya suya gömüldü. Batıyoruz. İmdat" deniyordu.¹⁵

ARAMA-KURTARMA ÇALIŞMALARI

Batmadan önce Adana'dan gelen ve acil yardım çağrısı içeren bu mesajın ardından arama kurtarma çalış-

maları başladı. Bölgede bulunan ve 04.45'te Adana'dan yardım çağrısı alan Ege, çağrıda bildirilen ve 14 mil ötesinde yer alan mevkiye doğru yöneldi.¹⁶ Hava koşulları gittikçe kötüleşmekteydi. Süreyya Gürsu'nun ifadesine göre, tipiden 10 metre ilerisini görmek mümkün değildi.¹⁷ Ege, fırtınanın şiddetinden bu mevkiye, yani Adana'nın telsiz mesajıyla bildirdiği son mevkiye ancak üç buçuk mil hız yaparak, dört saati aşan bir sürede, 08.45'te varabilmişse de burada Adana'nın ve kazazedelerin izine rastlanamadı.¹⁸ Ege'nin ambarlarını aramayı daha uzun süre devam ettirecek kadar kömür bulunmamak tay-

(Adana) şilebli Şile açıklarında battı

(Ege) vapuru, bir tahliye gemisi ve bir tayyare şilebin imdadına koştular, fakat bu araştırmalar neticesiz kaldı

Karadenizdeki şiddetli fırtınaya kurban giden şileple 18 kişi bulunuyordu, gemi Zonguldak'tan İstanbul'a kömür getirmekte idi

(Adana) gibi kazaya uğrayan (Platin) şilebi kurtuldu

Bu kez imdadımıza geçen (Ege) mürettebatı neler başarmıştır?

Karadenizdeki şiddetli fırtınadan bu kez imdadımıza geçen (Ege) mürettebatı neler başarmıştır? Bu şilebin imdadına geçen (Ege) mürettebatı neler başarmıştır? Bu şilebin imdadına geçen (Ege) mürettebatı neler başarmıştır?

Fırtınada kazaya uğrayan Adana (Adana), karayele düşen Platin (Platin)

di. Bu durum, Ege daha kaza mahalline sevk edilirken Devlet Denizyolları Umum Müdürlüğü'nden gönderilen bir telgrafta yer alan "Kömür vaziyetinizi nazarı dikkate alarak ona göre hareketinizi tanzim ediniz" uyarısından da anlaşılmaktadır.¹⁹ Ayrıca Süreyya Gürsu, kazaya dair kaleme aldığı raporda arama çalışmasının sonuçsuz kalmasından sonra gemisinin rotasını yine İstanbul'a çevirmesini hem kömürün azlığına hem de kötü hava koşullarının sürmekte olmasına bağlar.²⁰

Adana'nın tehlike altında olduğu anlaşıldıktan kısa bir süre sonra; yakınında seyrettiği bilinen Ege'nin yanı sıra İstanbul Mıntıka Liman Reisliği tarafından Devlet Denizyolları Umum Müdürlüğü ve Gemi Kurtarma Servisi nezdinde Alemdar kurtarma gemisinin kaza bölgesine gönderilmesi için girişimlerde bulunuldu.²¹ Olay günü tahliye gemisi Alemdar'ın Karadeniz'e çıkması için hazırlık

yapması talimatı verildi. Akşamüzeri havanın düzelmesi üzerine gemi kurtarma uzmanı Richard Llewelyn Rees'in²² de içinde bulunduğu Alemdar 17.30'da Salıpazarı'ndan demir aldı; ancak yeniden bastırılan tipi nedeniyle Ortaköy'e kadar gelebildi ve burada demirmek zorunda kaldı. Havanın biraz düzelmesi üzerine 28 Ocak 1943 günü sabaha karşı 04.30'da Karadeniz'e açılmak için hareket ettiyse de bu kez Büyükdere'ye kadar gidebildi. Boğaz'daki mania ağlarının geçmek için gemiye kılavuz alındı. Şamandıraların yerlerinin değiştirilmesinden kaynaklanan karışıklık nedeniyle Alemdar'ın Karadeniz'e açılması hayli zaman aldı. Rumelifeneri önüne gelindiğinde ise hava koşullarının Karadeniz'e çıkmaya elverişli olmadığı anlaşıldı. Bu durumu Rees "Eğer bu koşullar altında Alemdar yoluna devam etmiş olsaydı geriye dönmek mümkün olamayacaktı" diye ifade eder.²³ Bunun üzerine gemi Büyükdere'ye geri döndü. Konuya

ilişkin olarak Devlet Denizyolları Umum Müdürlüğü'ne gönderilen telgrafta da Alemdar'ın geri dönüşü nedeniyle "Boğaz'dan dışarı çıkıldı. Çok kalın denizler olduğundan seyre devam edilemeyerek geri döndü" şeklinde ifade edilir.²⁴ Aynı gün öğlene doğru saat 11.30'da bu kez bir başka kurtarma gemisi, Saros, Karadeniz'e açılma girişiminde bulunduysa da hava koşullarından dolayı başarılı olmadı. Büyükdere'den kalkan bir deniz uçağının havadan yaptığı arama kurtarma çalışmalarına karşın Adana'nın izine rastlanmadı.²⁵

30 Ocak günü gemi kurtarma servisi şefi Nasuhi Özok, Alemdar süvariliğine gönderdiği yazıyla Alemdar'ın Karadeniz'e çıkması, Adana tarafından bildirilen son mevkiye gitmesi, bu mevki merkez olmak üzere 10 mil çapında bir alanda arama yapması ve bir şeye rastlalmazsa dahi geri dönüş için işletmeden talimat beklemesi gerektiğini, seyir ve arama faaliyetinden idareyi sık sık haberdar etmesini bildirdi.²⁶ Alemdar 30 Ocak'ta Karadeniz'e çıkma teşebbüsünde bulundu. Öğleden sonra 16.30'da Salıpazarı'ndan hareket etti, havanın karaması üzerine Boğaz'a geri döndü ve gecelemek üzere Büyük Liman'da demirledi.²⁷ Ertesi gün yani 31 Ocak Pazar sabah 08.00'de hareket edip²⁸ öğlen 12.30 gibi Adana'nın telsizle bildirdiği son mevkie vardığında da Adana'ya dair hiçbir ize rastlanmadı.²⁹ Hemen ardından bu mevki merkez olmak üzere 10 mil çapında bir

Kadeş vapuru.

alan tarandıysa da bir sonuca ulaşamadı. Arama çalışmalarını sonlandıran *Alemdar*, Kavak'a geri döndü.³⁰

Eldeki belgeler *Alemdar*'ın İstanbul'a geri dönüşünden sonra Adana kazazedelerini arama kurtarma çalışmalarının devam etmediğine işaret etmektedir. Olaydan on beş gün sonra 9 Şubat 1943 Salı günü 17.45'te İstanbul'dan Bartın'a gitmekte olan *Kadeş* gemisinin süvarisi Kaptan Hüsamettin Nişancı, Cide'nin 3 mil açığında batık bir kayık gördü. Yaklaşıldığında kayığın Adana vapuruna ait iki numaralı can kurtarma filikası olduğu ve içinde birbirine sarılmış vaziyette on ceset bulunduğu anlaşıldı. Cesetler gemiye alındı ve geminin sıhhat memurunun muayenesiyle hiçbirinin hayatta olmadığı teyit edildi. En yakın yerleşim yeri olan Cide'de cesetleri yetkililere teslim etmek isteyen kaptan, gemisinin rotasını Cide'ye yöneltti. Saat 19.00'da Cide'ye varan gemiye kimlik tespiti için savcı geldi. On cesetten kimlikleri tespit edilebilen altısının Hacıoğullarından İbrahim oğlu Yunus Çoruhlu, Rizeli Maksutoğlu Ömer Özbek, Rize'nin Ada Camii Köyü'nden Ahmet oğlu Mustafa Çerkezoğullarından, Rize'nin Pazar Köyü'nden Rıdvan oğlu Rıza Yazıcı (ikinci makinist), Hüsnü Güneş (makine lostromosu) ve Of lu İbrahim oğlu Mustafa Şeker olduğu anlaşıldı. Ardından naaşlar Cide'ye çıkarıldı.³¹

Söz konusu altı kişi, kimlikleri tespit edilemeyen dört kişiyle birlikte Cide'de toprağa verildi. Bu arada olayı incelemesi için Mınakalat Vekâleti'nin düzenlediği dosyayı İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'na gönderdiği haberi basında yer aldı.³² Adana gemisinin batması kısa bir süre daha basında konu oldu. Basında, olaya el koyan Cide Cumhuriyet Savcılığı'nın özellikle Adana'nın tahliyesi araçlarının yeterli olup olmadığının üzerinde durduğu aktarıldı, 2 numaralı filikada bulunan cesetlerin hiçbirinin üzerinde can yeleğinin bulunmamasına ve filikanın durumunun iyi görünmemesine dikkat çekildi.³³ Kısaca da olsa üzerinde durulan bir diğer nokta da, gemiyi kurtarmak için yeterince hızlı davranılmadığı

iddiasıydı. Olaydan günlerce sonra bir kayık içinde cesetlerin bulunmuş olması bu konuda daha yüksek sesle eleştirilerin dile getirilmesine neden olmuş gibi görünmektedir. Bir gazetede buna dair "Hadisat şunu gösteriyor ki; vaktinde tahliyesi vassıtası gönderilseydi muhakkak ki bu on vatandaşımız kurtarılacaktı. Kim bilir

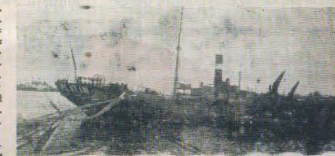
belki de geride kalan 8 mürettebat da bir başka tahliye sandalı içinde hâlâ denizde bulunmaktadırlar" deniyordu.³⁴ Kurtarma çalışmaları konusunda yavaş davranıldığı yönündeki iddiaları Mınakalat Vekili Fahri En-gin kabul etmiyor, hava koşullarının sertliğine karşın arama çalışmalarına girildiğini, ancak hava koşullarının

Kabotaj Kanunu ile yabancıların rekabetinden korunarak sermaye birikimi oluşturulmaya çalışılan denizcilik sektöründe, savaştan önce de ticaret filosunun yaşlı gemilerden oluştuğu, savaşın bu durumun sürmesi hatta derinleşmesi için makul bir zemin hazırladığı, böylece Adana gibi yaşlı gemilerin çalıştırılmasının daha da mazur görüldüğü söylenebilir.

"Adana,, şilebi faciası Dün de araştırma yapıldı, fakat geminin battığı yer dahi bulunamadı Faciaa şilebin fırtına çıkınca Ereğli limanına sığınmamasının sebep olduğu anlaşıyor Facia esnasında alınan telsizler

Havazdan görünür koca milin...
ameli 1550 ton kömür ge-
birnekte iken müthiş bir yıldız
kaybolmuş Adana şilebinin aralı-
mızına devam edilmektedir. Bu-
nu temin için vapurun battığı sa-
nılan sahillerde araştırmalar
yapıldığı gibi dün de gemiyi ve
hic olmazsa ona ait bir iz bu-
lunmak umidiyle seri bir bot ha-
dise mahalline gitti.

Diğer taraftan ancak Persem-

Fırtınada (Adana) gibi dümeni kırılan, fakat bura ruğnen tehlikeyi savuşturur olan şilebi limanında

Facia kurbanlarından, süvari Yahya Türel, Başçorlu İlyasçiyi Sürmene, serüven Niyazi Pırlant

be esnası hadise mahalline gün-
derken «Alemdar» ile «Sarıca»
şilebi'ne gönderildi de bir saat-
elde edemiyerek dönmüşlerdir.
Akademiye salınamadığı göre feci
hadise şöyle cereyan etmiştir:
«Adana» şilebi Havazdan kö-
mür yükleriyle 26 Birincilimün

Facia kurbanlarından 3 tane: Mustafa Te-
mizel, Sultan Halimo, Hüsnü Güneş

Salı günü sahabi limanımıza müteveccelen hara-
ket etmiştir. Fakat biraz sonra
hava fena hale
boran ve sa-
vazda 15 metre
süratle ezen bir
yıldız karayel fir-
tınası başlamış-
tır. Bunun üze-
rine birçok gemi-
mizet, Sultan Halimo, Hüsnü Güneş
limanımızda korundu. Kalan-
lar «Adana» ise yoluna devamla-
rı için «Adana» fakat şilebi limanından
Bokazan geçeceği ümid etmiş-
tir. Fakat bu ümid tahakkük et-
memiş, kudurmuş dalgalarda bir
sanda geminin talimini düştür-
müştür. Bokazan gemiyi de
mı bunun üzerine şilebi'miz
telsiz telgrafı göndermiştir:
«Saat 17.30, mevki 41.35 arz,
21.35 tül. Hava yıldıza bındırdı.

Yıldız
şilebi
«Adana»
limanından
yoluna devamla-
rı için «Adana»
fakat şilebi limanından
Bokazan geçeceği
ümid etmiş-
tir. Fakat bu ümid
tahakkük et-
memiş, kudurmuş
dalgalarda bir
sanda geminin
talimini düştür-
müştür. Bokazan
gemiyi de
mı bunun üzerine
şilebi'miz
telsiz telgrafı
göndermiştir:
«Saat 17.30, mevki
41.35 arz,
21.35 tül. Hava
yıldıza bındırdı.

bu çalışmaları da tehlikeye sokacak hale geldiğinden mecburen durduğunu söylüyordu.³⁵

BİR FELAKETİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Battığında 73 yaşında bir gemi olan Adana'nın yaşına karşın çalıştır-

sine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu, kazadan sonra resmi makamların yazdığı bir rapordaki bilgilerden hareketle söylenebilir. Söz konusu raporda Adana'nın 1939'da son sahibi tarafından satın alındıktan sonra "esaslı bir surette" onarım gördüğü ifade edilir. Buradaki "esaslı" esnek bir sözcüktür; bundan geminin ye-

karine temizliği için İstinye'de havuzlanmıştı. Bu sırada tekne, makine ve kazanları muayene edilmişti. 3 Ocak 1943'te seyir tecrübesi yapıldı ve 11 knot hız yapabildiği tespit edildi. Çalışır durumda bir telsizi olup, 18 kişilik mürettebatı için 42 kişi kapasiteli 2 tahlisiye filikası, 1 servis filikası, 1 büyük sal, 9 simit ve 23 tahlisiye yeleği bulunuyordu. Etibank için Zonguldak'tan İstanbul'a savaş yıllarında daha da önem kazanmış olduğu anlaşılan kömür taşımaktaydı. Gemi 60 bin, mürettebat ise 16 bin liraya sigortalanmıştı.³⁷

Yaşlı bir gemi olan Adana, çoğu yaşlı gemilerden oluşan bir filonun parçasıydı. Savaş yıllarında Zonguldak Kömürü Havzası'ndan Türkiye limanlarına kömür taşımak için ticaret filosunun yaklaşık dörtte üçünden yararlanılıyordu.³⁸ Bu gemiler 50-150, 150-560 ve 561-7100 ton arasında kömür taşıma kapasitesi değişen bir filoyu oluştuyordu. Filoda 50-150 ton arası kaç tekne bulunduğunu ve toplam tonajlarının ne kadar olduğu bilinmemektedir. Ancak örneğin 1942'de 150-560 ton arası tonajları değişen 52 gemiden oluşan toplam tonajı 13.798 olan ve 561-7100 tonluk 47 gemiden oluşan toplam tonajı 133.437 olan motor ve gemilerle Havza'dan Türkiye'nin çeşitli limanlarına kömür taşımaktaydı. Genel olarak yaşlı bir filoydu; yaşları tespit edilebilen 561-7100 tonluk gemilerden oluşuyordu ve bu gemilerin hiçbirisi 10 yaşından genç olmayıp, yaş ortalaması 46,6'ydı. 47 gemiden 34'ü yani filonun %72,3'ü 40 yaş ve üstündeydi. 47 şilebin 3'ü kamuya, geri kalan 44'ü ise kişi ve şirketlere aitti. Kamuya ait 3 şilep filonu hemen hemen en büyük gemileriydi ve toplam taşıma kapasitesinin %14,22'sini oluşturmaktaydı. (bkz. Şekil 1)

Adana yaşlı bir gemi olmasaydı da aynı akbete uğrayabilirdi; ancak yaş faktörünün seferlerini daha riskli hale getirdiği bir başka gerçektir. Yaşına karşın çalıştırılmasını savaş yıllarında yaşanan sıkışıklıkla açıklamak, dolaylı da olsa Adana'nın batışını bir talihsizlik olarak yorum-

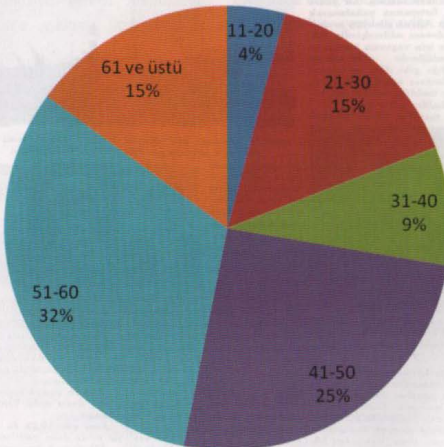
Bir gazetede "Hadisat şunu gösteriyor ki, vaktinde tahlisiye vasıtası gönderilseydi muhakkak ki bu on vatandaşımız kurtarılacaktı. Kim bilir belki de geride kalan 8 mürettebat da bir başka tahlisiye sandalı içinde hâlâ denizde bulunmaktadır" deniyordu.

lıyor olmasının nedenleri üzerinde durmak gerekir. Hemen şunu ifade etmekte yarar vardır; bir geminin çalışıp çalışmaması yalnızca yaşıyla ilgili değildir. Bugün bir gemi genç de olsa denize uygun bulunmayabilir; keza gerekli koşullara sahip bir gemi ileri yaşına karşın denize uygunluk belgesine sahip olduğu sürece çalışabilir. Ancak bir geminin yaşı, bütün onarım ve bakım çalışmalarına karşın denize uygunluğu önünde birçok engelleri beraberinde getiren bir faktördür. Buradan bakıldığında Adana'nın çalıştığı dönemde o günün kriterlerine göre bir anlamda denize uygunluk belge-

nilenebilen her aksamının yenilediği veya gemi sahibinin ihtiyaçları doğrultusunda bir onarım gerçekleştirildiği anlamı da çıkartılabilir. Adana'da ikincisinin gerçekleştiğine dair işaretler vardır. Tipi karışık, yani yolcu ve yük taşıyan bir gemi olarak tanımlanan Adana, son sahibi tarafından daha çok yük taşıyacak şekilde onarımdan geçirilmişti, yani kömür taşıyacak bir şilebe dönüştürülmüştü.³⁹ Aynı raporda verilen bilgiye göre, bu onarımdan sonra dört senelik klas muayenesinden de geçmiş ve dört sene seyrüsefere elverişli olduğuna dair bir belge almıştı. Kazadan kısa bir süre önce

Şekil 1
Kömür
filosu "561-
7100 Tonluk
Gemiler" in yaş
gruplarına göre
yüzde olarak
dağılımı

³⁵Maden Kämünü
Nakleden Başlica
Türk Limanları
Arasında Yapılacak
Nakliyatı hakkında
Karamame", Resmi
Gazete, sayı 5996,
30 Nisan 1942, s.
2783-2785; tekl.
verilenler hareketle
hesaplanmıştır.

lamak anlamına gelebilir. Bu kaderci yaklaşım yerine Kabotaj Kanunu ile yabancıların rekabetinden korunarak sermaye birikimi oluşturulmaya çalışılan denizcilik sektöründe, savaşın önce de ticaret filosunun yaşı-
lı gemilerden oluştuğu, savaşın bu

durumun sürmesi hatta derinleşmesi için makul bir zemin hazırladığı, böylece Adana gibi yaşlı gemilerin çalıştırılmasının daha da mazur görüldüğü söylenebilir. Başka bir ifadeyle, Adana'nın hazin sonunu savaşın neden olduğu zorunluluklarla açık-

lamanın yanı sıra, bu olayın erken Cumhuriyet yıllarında denizcilik sektöründe kurulmaya çalışılan birikim modelinin dolaylı bir sonucu olduğu da ileri sürülebilir.³⁹

MURAT KORALTÜRK
MARMARA ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

- 1 Bu araştırma ve kapsamında bir başka geminin batışına dair bir çalışma için bkz. Murat Koraltürk, "Hisar Vapurü Faciası ve Kabotaj Yeniden Düşünmek", *Toplumsal Tarih* 260 (Ağustos 2015): 32-39.
- 2 Amatör Denizci Elkitabı, haz. Sezar Atmaca, 8. basım (İstanbul: Amatör Denizcilik Federasyonu Yay., 2008), s. 154.
- 3 "Karadeniz'de bir geminin batışı", *Yeni Sabah*, sayı 1683, 29 İkincikanun/1943, s. 1. 3. "Adana şilebi Şile açıklarında batır", *Son Posta*, sayı 4480, 29 İkincikanun/Ocak 1943, s. 1-2.
- 4 Liverpool yakınlarında Birkenhead'de bulunan Laird Bros Tersanesi'nde, merkezi Liverpool'da bulunan Liverpool-Marahan Steamship Co. için inşa edilen ve 13 Ekim 1870'te denize indirilen yük ve yoku gemisinin ilk adı *Brunswick*'tir. 1158 tonluk, 78,6 metre boyunda ve 9,1 metre genişliğinde olan gemi uzun yıllar İngiliz bayrağı altında Glasgow limanına kayıtlı olarak çalıştı. 1895'te Mossie's Steamship Co. tarafından satın alındı ve *Stromboli* olarak adlandırıldı. 1905'te Cie Hellenique de Nav a Vapeur "La Phoenice" tarafından satın alınıp Yunan bandrasına geçti, Selanik limanına kayıt oldu ve adı *Maqdo* olarak değiştirildi. 1907'de yeni sahibi Entreprie d'Armentet et de Nav a Vapeur La Phoenice oldu ve Belçika bandrasına altında Antwerp Limanı'na bağlı çalışmaya devam etti. 1910'da Belçika bayrağı altında ve yine Antwerp Limanı'na bağlı olarak çalışmaya ve kayıtlara göre yeni sahibi SA Belge d'Armentet et de Nav a Vapeur La Phoenice'dir. 1920'de yine el değiştiren gemi yeni sahibi Elzezer Guilfray ile Fransız bandrasına geçti ve Castellonzo Limanı'na bağlandı, adı da *Manon* olarak değiştirildi. 1922'de hâlâ Fransız bandrasındaydı, yeni sahibi tarafından *Eltane* olarak adlandırıldı ve İstanbul Limanı'na bağlandı. Gemi ilk kez 1924'te Türk bandrasına geçti. İstanbul Limanı'na bağlı olup sahibi Naim Bey ve Sürekaşı Vapur İdaresi'yd. Önce Betsama, hemen ardından batana kadar taşıyacağı Adana adını aldı. Kayıtlara göre 1938'de Türkiye İş Bankası'nın mülkiyetindeydi. 1939'da ise son sahibi olan Fahmi Sadıkzade'ye satıldı. Bkz. <http://www.miramarsindex.org.nz/ship/show?nameid=1961566shipid.195990> <http://www.miramarsindex.org.nz/ship/1961566shipid.195990> <http://www.plmsoldatdata.org/pdf/ile.php?name=42b0aa.pdf> <http://www.nautika.gr/forum/archive/index.php?t-8056>
- 4 F.H. Reisi Hayri Onur ve İstanbul Mıntıka Liman Reisi Vekili Tevlik Talayer'in Adana vapuru kazası hakkında kaleme aldıkları ve Mınakalat Vekâleti Yüksek Makamı'na gönderdikleri 1 Şubat 1943 tarihli rapor. "Travers yapmak: Bir geminin limandan traverse çıkması, ya da açık denizde tutulduğu fırtınada hırpalamaya başlığı beirmesi durumunda, dalgalara olaşa alıp yul keserek olduğu yerde oyalanması", bkz. Metin Karayazgan, *Denizci Sözlüğü (Gemiçi Dilü Deyimler-Terimler)*, 1981, s. 124.
- 5 27 Ocak 1943'te Ege'den Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 2635 numaralı telsiz telgraf. 8 kuvvetinin genel tanımı "fırına"dr. Bkz. Atmaca, a.g.e., s. 142.
- 6 27 Ocak 1943'te Ege'den Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen

- 2655 numaralı telsiz telgraf. 9 kuvvetinin genel tanımı "kuvveti fırına"dr. Aynı yerde.
- 28 Ocak 1943'te Ege'den Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 2645 numaralı telsiz telgraf.
- 8 "Adana vapurunun batma faciası", *Yeni Sabah*, sayı 1685, 30 İkincikanun/Ocak 1943, s. 1-3.
- 9 "Dümen zinciri: Dümen donanımı üzerinde bulunan zincir. Dümen keçisi ile yeke arasında bulunan zincir. Yekeyi çeeken zincir", Bkz. Refik Akdoğan, *Türkisch-English with Turkish Explanations Encyclopedic Maritime Dictionary*, s. 99. www.refikdogan.com/Kitaplar/Turkce-Ingilizce.pdf. Erişim tarihi: 22 Aralık 2014.
- 27 Ocak 1943'te saat 14 35'te Adana'dan alınan telsiz sureti. Adana'nın tahmini battığı yer 47 50 dakika ile 40 15 dakika kuzey, 42 00 dakika ile 27 00 dakika doğu olarak ifade edilir. Bkz. www.wrecksite.eu/charDetails.asp?1485. Erişim tarihi: 3 Kasım 2014, saat 17 05.
- 11 "Karadeniz'de cereyan eden facia", *Yeni Sabah*, sayı 1684, 30 İkincikanun/Ocak 1943, s. 1-2.
- 27 Ocak 1943'te saat 16 10'da Adana'dan alınan telsiz sureti. "Baş tutmak: Rotada kalmak, rotayı korumak", bkz. Karayazgan, a.g.e., s. 14.
- 13 27 Ocak 1943'te saat 19 45'te Adana'dan alınan telsiz sureti.
- 28 Ocak 1943'te saat 05 45'te Adana'dan alınan telsiz sureti. Gazetelerde habere Adana'nın Boğaz'dan 24 mil. Şile'den 35 mil kadar açıkta bulunduğu belirtilir. Bkz. "Karadeniz'de bir geminin batışı", *Yeni Sabah*, sayı 1683.
- 15 "Karadeniz'de cereyan eden facia", *Yeni Sabah*, sayı 1684.
- 16 28 Ocak 1943'te Ege'den Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 2728 numaralı telsiz telgraf.
- 17 "Karadeniz'de cereyan eden facia", *Yeni Sabah*, sayı 1684.
- 28 Ocak 1943'te Ege'den Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 2739 numaralı telsiz telgraf.
- 19 28 Ocak 1943'te Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'nden Ege'ye gönderilen telsiz telgraf.
- 20 Süreyya Gürsü'nün Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderdiği 29 Ocak 1943 tarihli rapor.
- 21 Nasuhi Özkök'ün Mınakalat Vekâleti Yüksek Makamı'na gönderdiği 3 Şubat 1943 tarihli rapor. 28 Ocak 1943'te Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'nden Alemdar'a gönderilen telsiz telgraf.
- 22 Kaptan Rees, 1892'de İngiltere'de dünyaya geldi. 1939-1966 yılları arasında gemi kurtarma uzmanı olarak Türkiye'de çalıştı, 13 Nisan 1966'da vefat etti.
- 23 Rees'in Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderdiği 3 Şubat 1943 tarihli rapor.
- 24 28 Ocak 1943'te Alemdar'dan Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 2731 numaralı telgraf.
- 25 Nasuhi Özkök'ün Mınakalat Vekâleti Yüksek Makamı'na gönderdiği 3 Şubat 1943 tarihli rapor. Rees'in Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderdiği 3 Şubat 1943 tarihli rapor.
- 26 Nasuhi Özkök'ün Alemdar süvariliğine gönderdiği 30 Ocak 1943 tarihli yazı.
- 27 30 Ocak 1943'te Alemdar'dan Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne

- gönderilen 2967 ve 2968 numaralı telgraflar.
- 28 Nasuhi Özkök'ün Alemdar süvariliğine gönderdiği 30 Ocak 1943 tarihli yazı. 31 Ocak 1943'te Alemdar'dan Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 2957 numaralı telgraf.
- 29 Nasuhi Özkök'ün Mınakalat Vek. İleri Yüksek Makamı'na gönderdiği 3 Şubat 1943 tarihli rapor. Rees'in Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderdiği 3 Şubat 1943 tarihli rapor. Alemdar kurtarma gemisi Mervas M. Soyfasan Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderdiği 1 Şubat 1943 tarihli rapor. 31 Ocak 1943'te Alemdar'dan Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 3816 numaralı telgraf.
- 30 31 Ocak 1943'te Alemdar'dan Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 3820 numaralı telgraf.
- 9 Şubat 1943 tarihli zabt varakası. 9 Şubat 1943'te Kadeş'ten Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 3965 numaralı telgraf. "Facia içinde facia", *Yeni Sabah*, sayı 1696, 11 Şubat 1942, s. 1-2. "Adana vapuru kurbanlarından 10'unun cesedi bulundu", *Son Posta*, sayı 4493, 4 Şubat 1943, s. 2.
- 10 Şubat 1943'te Kadeş'ten Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 3966 numaralı telgraf. Gazetelerde bazı isimlerin yazılışlarında farklılıklar olmakla birlikte Adana'nın mürettebatı şu isimlerden oluşur: Kaptan: Yahya Türel/Türel, İkinci Kaptan: Halil Ören/Ören, Baş Çarkçı: Hüseyin Sümersan/Sümerson, İkinci Çarkçı: (Ali) Rıza Savaş/Vazıcı, Telsizci: Halit İkdoğan, Güverte Lostromosu: Sultan Malko/Mono, Makine Lostromosu: Hüsnü/Hasan Güneş, Sürdümen: Yunus Yılmaz, Gemiciler: Niyazi Pirlanti, Ömer Solak, Ahmet Kankur/Kanbur, Hakkı Çeliker, Yağcı: Mustafa Temizel, Ateşçiler: Rifat Yıldız, İsmail Kılıç, Ahmet Karga/Karınca, Mustafa Kızıltan ve Ahmet Güneş/ Güneşten. Bkz. "Karadeniz'de cereyan eden facia", *Yeni Sabah*, sayı 1684. "Adana şilebi faciası", *Son Posta*, sayı 4481, 30 İkincikanun/Ocak 1943, s. 1-3.
- 12 "Adana faciası", *Yeni Sabah*, sayı 1698, 13 Şubat 1943, s. 2. "Adana vapuru faciası", *Son Posta*, sayı 4495, 13 Şubat 1943, s. 1-3.
- 13 "Adana faciası", *Yeni Sabah*, sayı 1701, 16 Şubat 1943, s. 2.
- 14 "Facia içinde facia", *Yeni Sabah*, sayı 1686, 11 Şubat 1943, s. 1-3.
- 15 Muzaffer Ertene, "Mınakalat Vekâli'nin gazeteye beyanları", *Yeni Sabah*, sayı 1692, 7 Şubat 1943, s. 1-3.
- 16 "Karadeniz'de bir geminin batışı", *Yeni Sabah*, sayı 1683.
- 17 F.H. Reisi Hayri Onur'un ve İstanbul Mıntıka Liman Reisi Vekili Tevlik Talayer'in Adana vapuru kazası hakkında kaleme aldıkları ve Mınakalat Vekâleti Yüksek Makamı'na gönderdikleri 1 Şubat 1943 tarihli rapor. Geminin sahibi Sadıkzade Orhan Fahmi, kazadan sonra sigorta konusuna değinken "Hemen hemen hiçbir gemide olmadığım halde sefere çıkarken gemicilerimi sigorta ettirmemiz hi olmazsa ailelerimize ufak bir maddi yardım olacaktır" demektedir. Bkz. Kcmal Deniz, "İhsan ve Adana Faciaları", Deniz, sayı 92, Şubat 1943, s. 10.
- 18 *TİMMACZ*, Devre VI. c. 27, 12 Ağustos 1942, s. 62.
- 19 Bu konu için bkz. Koraltürk, a.g.m.

mekânsal çözümlemesiyle birlikte, yangının bugüne kadar bilinen sınırlarla örtüşmediği görülmüştür. Bu türden bir çözümlemede, topografya gibi doğal öğeler ile surlar, setler, binalar gibi kâğıt yapı öğeleri, sınır belirleyicileri olarak öne çıkar. Araştırmada özgün belgelerle birlikte bu öğelerin sorgulanması sonucunda yangının gerçek sınırlarına ulaşılmıştır. Okumakta olduğunuz yazı, 1865 yılının ağustos ayında şehir merkezini tahrip eden büyük yangının bugüne kadar bilinen sınırlarını yeniden ele alacaktır.

BİZANS DÖNEMİ

Suriçi'nin yapılmasında çoğunlukla ahşap malzeme kullanılmış, bu durum sürekli olarak yangınlara yol açmıştır. Bu nedenle, geçtiğimiz yüzyıla kadar çeşitli nedenlerle çıkan yangınlar, yoğun şehir dokusuna sahip bölgelerde topografya ve mevsim rüzgârının etkisiyle kısa sürede büyüyerek sakinlerinin kâbusu olagelmıştır. Özellikle merkezi bölgede aynı güzergâhı tahrip eden yangınlar bir şekilde şehrin kaderini de belirlemiştir. Şehir merkezini tahrip edenlerden biri olan 469 senesindeki büyük yangın için Mamboury şöyle der: "Şehir 'denizden denize' muhterik olmuş ve öyle bir felaket hiçbir zaman görülmemiş-

ti. İmparator Aya Mamas fîrar etmişti."³ Bu yangın gibi Konstantinopolis'e zarar veren büyük yangınlardan biri de 1203 senesinde Latinlerin çıkardığı yangındır. Şehrin ele geçirilmesinde etkin olan bu yangının zarar verdiği alanı Mamboury yine "denizden denize"⁴ olarak tanımlar.

IV. Haçlı Seferi'nden önce, üç büyük yangın, yaklaşık 1.416 hektarlık Konstantinopolis'in, toplam 243 hektar olmak üzere, 1/8'ini tahrip etmiş; 1203 yılının ilk yangını, Petrion Kapısı ve Blakhernai Sarayı (Tekfur Sarayı) arasındaki bölgeye (Balat-Fener), 1204 yılının yangını ise Petrion Kapısı'nın doğusunda Perama'ya kadar uzanan bölgeye (Unkapanı-Zindankapı) zarar vermiştir. Üç büyük yangın içinde en büyük alanı (82 hektar) yakan ikincisiyse, 19-20 Ağustos 1203 tarihlerinde liman bölgesi Perama (Zindankapı) ve Sofya Limanı (Kadırga) arasındaki düşey alana yayılmıştır.⁵ Niketas Honiades'in yıllıklarında aktardığı bilgilere göre 19 Ağustos'ta Latinler, Haliç'i botlarla geçerek sahildeki camiye inmişlerdir.⁶ Bu yangında ilk ateşlenen bina, halk arasında "Mitaton" olarak anılan "Agarenes" isimli denize doğru eğimli bir yerde olduğu tarif edilen ve büyük ihtimalle sinagogdan dönüştürülen camidir.⁷ Yıllıklara göre şehir

surları dışında olduğu öne sürülen caminin⁸ dışarıdan savunmasız görüldüğü açıktır. Bu bilgilerle birlikte, yapının Yeni Valide Camisi'nin yakınında bir yerde konumlandığı anlaşılmaktadır. Konstantinopolis'in sahilinde, Perama ve Piza bölgesi (Bahçekapı-Sirkeci) arasındaki ismi geçen ibadethane çıkartılan ve rüzgârın etkisiyle güneye doğru tırmanarak şehrin en önemli eksenini Mese'ye doğru yayılan yangın, doğuda Ayasofya ve Khalkoprateia kiliseleri sınırına, güneydoğuda Hipodrom'a, devamında Küçük Ayasofya, güneybatıda Theodosius Limanı (Yenikapı), Mirelaion Kilisesi'ne (Bodrum Mesih Paşa Camisi), batıda Forum Tauri'ye (Beyazıt Meydanı) dayanmıştır. Yangın sınırları içinde kalan bölge, saray yapıları, kilise ve manastırların yanında, ticari etkinlikleri de barındıran yoğun bir şehir dokusuna sahipti (Harita 1).

HOCAPAŞA HARİK-İ KEBİRİ

19. yüzyılın ilk çeyreğinde, bu kez Osmanlı hâkimiyetindeki şehirde, 27 Zilhicce 1241 [2 Ağustos 1826] tarihinde, yaklaşık olarak aynı alan bir kez daha büyük bir yangın sonucunda zarar görür. 1826 yangını değerinde olduğu gibi aynı bölgede çıkacak,

L'illustration'un 28 Ekim 1865 tarih ve 1183 numaralı sayısında 277. sayfada Hocapaşa yangınına ait bir gravür.

Harita 1
Konstantinopolis
yangını alanı

Harita 1
1203-1204
yıllarında Suriçli
yangınları.

Kaynak: Thomas Madden "The Fires of The Fourth Crusade in Constantinople, 1203-1204 (A Damage Assessment)" Byzantinische Zeitschrift 84-85 (1991-1992): 93

Harita 2
1848 tarihli
haritada yangın
mahalleleri.

lumbacı Ocağı 1827'de yeniden kurulmuş olmasına rağmen 1865'te çıkan ve neredeyse aynı alana yayılan yangından sonra bu açıklama yeniden gözden geçirilmelidir. Anlaşılan ağustos ayındaki kuzey rüzgârı, yangını İstanbul topografyası üzerinde en yüksek seviyeye, Divanyolu'na taşıyacak kadar kuvvetlidir. Nitekim 469, 1203, 1826 ve son olarak Hoca-paşa Harik-i Kebiri olarak da bilinen 15 Rebiyü'lâhır 1282/25 Ağustos 1281 [6 Eylül 1865] tarihlerindeki yangınların tümü ağustos ayında çıkmıştır. Ağustos rüzgârının önüne kattığı yangın, topografyaya bağlı olarak gelişen organik yerleşim yapısı ve bu yapı üzerine serpilmiş kâğır kamu binalarını aşarak ya da binaların eşliğinde durarak kuzeyden güneye, yüzyıllar içinde defalarca şehri aynı eksende kat etmiştir. Tarihi yarımada-nın merkezinde çıkan yangınlar içinde, Zeynep Çelik'in çalışmasında işaret ettiği alana yayıldığınu

varsaydığı¹⁰ 1865 tarihli sonuncusu, dönemin gazetelerinden *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te tarif edildiği şekliyle Elvanzâde Mahallesi'nde çıkmış, Çifte Saraylar'a, oradan Çemberlitaş ve Tavukpazarı'nda şarap satan dükkanlara yayılmış, devamında Nuruosmaniye civarını yakıp Sedefçiler'de sönmüştür.

Çemberlitaş'ı saran ateş bir taraftan Gedikpaşa Hamamı'na, oradan Kumkapı'ya ve Nişancılar'a, bir taraftan Fazlıpaşa-Peykhane tarafından ve Divanyolu'ndan Acı Hamam'a, devamında At Meydanı'na gelmiş, oradan Nahlbend Mahallesi'ne devam ederek Dikimhane ve Mehterhane'ye, Mehmet Paşa'ya (Sokollu) ulaşmıştır.¹¹ Dönemin diğer gazetelerinde de benzer haberler görülür. Bu yazıda *Ruzname-i Ceride-i Havadis* gazetesindeki ilan, mahal isimleri bakımından, diğerlerine göre daha açıklayıcı olduğundan örnek olarak seçilmiştir.

YANGININ SINIRLARI

Yukarıda tarif edilen alan, henüz büyük Hoca-paşa yangın sınırlarını belirtmez; zira bir ay içinde başka bir yangın haberi daha duyurulur. Bu kez Gedikpaşa'da çıkan bir ateş, rüzgârın etkisiyle büyüyerek bir taraftan

Beyazıt'ta Reşid Paşa Türbesi karşısındaki Sarrafım Kiraathanesi'ne, diğer taraftan Bayezid Eminbey Mahallesi Şerif Abdülmuttalib Paşa Konağı'na kadar önceki yangının ulaşmadığı alana yayılmıştır. Osman Nuri Ergin, ikinci yangının öncekinden dört gün sonra çıktığını söylese¹² de, dönemin gazetelerinden *Tasvir-i Eşkâr*'ın verdiği habere¹³ göre bu bilgi tartışma götürür. Ayrıca *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*'nin yazarı, birinci yangın tarihi konusunda da yanlış bilgi vermiştir.¹⁴ Yangın yaklaşık yirmi saat içinde Hoca-paşa-Elvanzâde Mahallesi'nden Divanyolu'na, devamında birkaç koldan ilerleyerek Sultanahmet arkasına, oradan Çiftelginler'e ulaşmış ve son bulmuştur. Bir ay içinde bu kez Gedikpaşa'da çıkan diğer bir ateş, Reşit Paşa Türbesi'nin karşısında Divanyolu ile Kadirga-Kumkapı arasında kalan büyük bölüme yangın alanını büyütmüş olmalıdır.

Bu bilgilere rağmen, 1865 yangınının sınırları üzerine sadece tahminde bulunulabilir. Örneğin, Hoca-paşa yangın mahallinde 3860 dönüm, yani 6.171.000 arşın yer olduğu tahmin edilmiştir.¹⁵ Ancak yangından sonra hazırlanan bir raporda, Hoca-paşa yangınında toplam 27 mahallede 1.879 hane, 751 dükkân, 13 han, 7 hamam, 22 cami, 3 tekke, 18 mektep, 7 medrese, 3 kilise, 2 imaret, 5 karakolhane, 37 çeşme ve 4 sebilin zarar gördüğü belirtilmiştir. Gedikpaşa'da yangın 57 hane, 41 dükkân ilave edilince toplam 2.849 bina yanmıştır.¹⁶ Ne var ki yangınla ilgili bir arşiv belgesi mahalle sayısını yirmi sekiz,¹⁷ bir diğeri de bina adedini 2.879 olarak verir.¹⁸ Böylelikle birinci belgeye göre, Hoca-paşa yangını içinde kalan mahallelerin biliniyor olması sınırları okumayı da mümkün kılacaktır. Ayrıca yangından sonra tutulan kayıtlar mahallelerde mevcut mülkler ve sahiplerinin listesini de verir (Tablo 1). İsmi geçen mahalleler yangının yayıldığı güzergâh doğrultusunda numaralandırılmıştır (Harita 2).¹⁹

Haritaya (1) göre, 1 numaralı temsil edilen Elvanzâde Mahallesi'nde çı-

kan yangını, hanlar bölgesini batısına alarak Babiâli'yi dışarıda bırakacak şekilde Atık Ali Paşa ve Divanyolu'na varır. 17 numarayla temsil edilen Helvacıbaşı İskender Ağa Mahallesi, 27 numarayla temsil edilen Tavaşi Süleyman Ağa Mahallesi ve 23 numarayla temsil edilen Beyazıt Emin Bey Mahallesi yangının sınır mahallelerindendir.

Öte yandan sınırı belirleyen dönemin binaları, kuzeyde Emir Mescidi, batıda Muhsinoğlu Hamamı, Nafia Dairesi, Rüstem Paşa Medresesi, Mahmut Paşa Medresesi, Nuruosmaniye Camisi, Çadırcı Hanı ve Sinan Paşa Medresesi; doğuda Cezayirli Ahmet Paşa Camisi, Babiâli, Zap-tiye ve Şehremaneti Dairesi, Hacı Beşir Ağa Medresesi, Şengül Hamamı, Eski Ticarethane Dairesi ve Acı Hamamı'dır. Güneyde yer alan Vezir Hanı ve Sultan Mahmud türbesi de yangın sınırının dışında kalmıştır. Topografyanın izinde devam ederek, kuzeybatıda hanlar bölgesine dayanan yangın, doğuda saray surları, güneye doğru yüksek kota sahip Divanyolu'na, oradan güneydoğuda At Meydanı ve Sultanahmet'in arka tarafına sıçrayarak, Küçük Ayasofya ve Çatladıkapi, güneybatıda Ermeni Patrikhanesi'nden Beyazıt Camisi'ne uzanan zahiri eksende durmuş, güneyde Kadirga Limanı (Sofya Limanı) sığma'sı tarafından yutulurken denizde son bulmuştur. Yangını kâğır konaklar, hanlar ve kamu binaları, eski liman bölgesindeki bostan alanı ve sarayın sur duvarları sınırlamıştır.

SONUÇ

Bugüne kadar bilinen Hocaapaşa yangını sınırları özgün belgeler doğrultusunda yeniden ele alınmış olup, bu yeni bulgu alanın mekânsal çözümlemesinde yol gösterici olmuştur. Yüzyıllar boyu yangının yok ettiği şehir dokusu her defasında yeniden üretilmiştir. Bu tavrı değişime zorlayacak yangınlar sıraya konsa, birinci derecede önem taşıyan, Osmanlı'nın son döneminde şehrin merkezinde oldukça büyük bir alanı tahrip eden ve bu yüzden "harik-ı kebir" olarak isimlendirilen, 1865 tarihli Hoca-

apaşa yangınıdır. Geçmiş dönemlerde çıkan yangınlarla karşılaştırılan sınır-mekân ilişkisine göre Hocaapaşa yangın sınırlarının öncekilerden henüz farklılık taşımadığı görülür (Harita 3).²⁰ Ne var ki 1865 yangını bu tarihten sonra, öncekilerden farklı olarak, mekânı değiştirecek bir güç olarak belirterek yeni yapısal eşik

miştir. Başka bir deyişle, 1865 tarihli Hocaapaşa yangın alanı iktidarın bir anlamda gözetleme ve denetleme sahasıdır. Bu bölge, şehrin idari binalarını, çarşısını ve devlet büyüklerinin konaklarını içerir.

Felaket sonrası kaybedilenlerin süratle yerine konması için gösterilen

İstanbul'da çıkan büyük yangınlar içinde Hocaapaşa yangınının yeri ayrıcalıklıdır; zira 1848 yılından sonra hazırlanan nizamnamelerle, şehir merkezinde özellikle bu yangının yarattığı tahribatı ortadan kaldırmaya çalışan iktidar, görünen fiziksel mekânın yanında, görünmeyen toplumsal düzeni, yeni kurallar ve kurumlarla birlikte şehirliye dikte etmiştir.

ve sınırlar üretmiştir. Bu nedenle, İstanbul'da çıkan büyük yangınlar içinde Hocaapaşa yangınının yeri ayrıcalıklıdır. Zira 1848 yılından sonra hazırlanan nizamnamelerle, şehir merkezinde özellikle bu yangının yarattığı tahribatı ortadan kaldırmaya çalışan iktidar, görünen fiziksel mekânın yanında görünmeyen toplumsal düzeni, yeni kurallar ve kurumlarla birlikte şehirliye dikte et-

çabalar, yapılan düzenlemeler, yarıdımalar, getirilen yasaklar gibi ardından üretilenlerin sıradan bir yangının küllerini temizlemenin ötesinde anlam taşıdığı Hocaapaşa yangını, iktidarın Tanzimat simgelerinden olmayı hak eder. Anlaşılan, yangının vesile olduğu mutluluktan en çok pay alan da iktidardır.

SİBEL GÜRSER SÖĞÜT
MİMAR SİNAN ÜNİVERSİTESİ

Harita 3
Hocaapaşa
yangın alanı.

Tablo 1
Hocapaşa
yangını
içinde kalan
mahallelerde
tutulan kayıt.

HOCAPAŞA YANGINI YERİNDE KAYITLARI TUTULAN MEVCUT MÜLKLER VE MUTASARRIFLARI*			
SEMTİ	SIRASI	MAHALLESİ	MEVCUT MAHSULAT
HOCAPAŞA	1	ELVANZADE	• bir báb menzil. rub hissesi kahveci Mustafa Ağa • bir báb arsa. rub hissesi gümrük hademesi Halil Ağa kerimesi Aliye Hanım • arsa. nısf hissesi Fatma el-Zehra Hanım • bir báb menzil. nısf hissesi muhtar Mehmet Ağa zevcesi Kâmile Hanım • bir báb menzil arsası. nısf hissesi bedestani Hacı Mehmet Ağa'nın kayınavlidesi Ayşe Hanım mahsulünden
	2	DÂYE HÂTÜN	• nısf hisse konak arsası: Ali Bey mahsulünden
	3	EMİR	• bir báb menzil: Binbaşı Osman Tevlik Efendi fevt olup dört nefer evladına bedel-i intikal iki neferi Hatice ve Emine • bir báb menzil: nısf hissesi hamlaççı Selim Ağa zevcesi Halime Hanım mahsulünden
	4	HOCAPAŞA	• sebil pişegâhında menzil. rub hissesi Vahid Çavuş • bir báb menzil. nısf hissesi Báb-ı Ali Hanırcıye Odası deftercisi Mehmet Halil Efendi fevt olup iki nefer evladına bedel-i intikal Fatma Kamer • bir báb menzil. nısf hissesi Şenle Kadın • Kadir Efendi menzili tahtında bir báb berber gediği işçi Mustafa Ağa • şekerçi dükkânı ittisâlinde sülüs hisse berber dükkânı arsası: Halil Ağa kerimesi • bir báb kafesi dükkânı arsası: Kuruçesme muhtarı Mustafa Ağa mahsulünden
	5	KARAKEDI	• bir báb berber dükkânı mülkü arsası: Zabire Hanım'ın mahdumu Edhem Bey • nısf menzil arsası. Şehremancı kavvaslarından Mustafa Ağa • Küçük Ağa Hamamının hatb mahallî. Ayşe Hatun • nısf hisse menzil arsası: Báb-ı Ali kavvaslarından Macar Yusuf Ağa bir báb menzil arsası: Hacı Ömer Ağa • nısf hisse menzil arsası: kâğıdçı Mustafa Efendi zevcesi Ayşe Hanım nısf hisse menzil arsası: Rıza Paşa (?) Hasan Ağa zevcesi Rukniye Hanım • nısf hisse menzil arsası: Yusuf Paşa imamı Ahmet Efendi • Rub hisse menzil arsası: hamallar kethüdası Ahmet Ağa • iki k't'a 450 zira arsa. nısf hissesi Mirahor Hasan Ağa'nın zevcesi Rukiye Hanım mahsulünden.
	6	İMAM ALİ	• rub hisse menzil arsası: Cemile Hanım • nısf menzil arsası: zeytinçi Mehmet Ağa • rub menzil arsası: çadırçı Abdî Ağa • bir k't'a arsa? bir miktar arsa: Emine Hanım mahsulünden
KAPALI FIRIN	7	CEZERİ KASIM PAŞA	• çeşme ittisâlinde kesici mısarmacı gediği 32 şehminden yedi şehmi Remzi (?) • rub hisse menzil arsası: Hamide Hanım • bir báb menzilin nısf hissesi Zeynep Hanım • Yeni Mahalle çıkazında 59 numarada nısf menzil arsası: manav Abdullah Ağa • Çağaloğlu Hamamı sokağında bir báb mahzen ve bir báb menzil arsası: rub hissesi Şefik Paşa davetdarı İsmail Efendi zevcesi hanım • bir báb arsanın sülüs hisse menzil arsası: zabıta imamı Haliz Mehmet İsmet Efendi • bir báb menzil arsası: nısf hissesi Zeliha Seriye Hanım mahsulünden
TAVUK PAZARI	8	MOLLA FENARİ	• bir k't'a arsa: Tokadı? Ahmet Ağa • bir báb menzil arsası: rub hissesi Mehmet Maruf Efendi • bir báb menzil arsası: nısf hissesi (?) Hanım mahsulünden
	9	ATIK ALİ PAŞA	• Esir pazarı derûnunda otuz seneden beri baba sahip bir báb oda. Elçi Ham kurbünde nısf hisse menzil arsası: Mısırlı Hanım menhemenin kethüda kadını Eşref Hanım • Tavuk pazarı'nda berber dükkânı ve arasında bir báb sucu dükkânı: İsmail Efendi • Yaşlıkcı Hanı derûnunda dokuzuncu bir báb oda. Mustafa Ağa Han-ı mezkûr derûnunda bir báb Şerbethane mülkünün altı hissederi bir hissesi. Şakir Efendi mahdumu Ali Bey • Esir pazarı derûnunda bir báb oda: Cemaliye Hanım • Çemberlitaş'ta bir báb (çörekçi fırını): rub hissesi Abdülkâfi Ağa • bir báb konak arsası: rub hissesi Pertev Paşa kerimesi Muhsine Hanım mahsulünden
ÇEMBERLITAŞ	10	HOCA FERHAD	• Fazlı Paşa arsası derûnunda mukaddeme boyacı kârhanesi: elyevm ariyeci dükkânının hissesi (?)
SULTANAHMET	11	FIRUZAĞA	• bir báb arsa: rub hissesi Cavit Halil Ağa zevcesi Hasibe (?) Hanım • bir báb menzil arsası: nısf hissesi Yorgancı Mehmet Halil Ağa mahsulünden
	12	ÜÇLER	• imaret kapısı ittisâlinde bir báb değirmen arsasının mülkü: nısfı Ayşe Hanım • imaret kapısı ittisâlinde bir báb kebir arsa: rub hissesi Samime Hanım • su terazisi ittisâlinde bir báb arsa: nısf hissesi Ayşe Hanım değirmen pişegâhında bir báb Duhan dükkânı ve fırın kapusu mahallî: Emine ve Rikkat • bir báb arsa: nısf hissesi Odacı İbrahim Ağa'nın mahdumu İlüseyin Ağa • bir báb menzil arsa: rub hissesi El-Seyyid Ahmet Necip Efendi • bir báb arsa: Direkçi Paşa Hüseyin Ağa'nın zevcesi Emine Hanım mahsulünden
	13	DERUNİ İMARET	• bir báb konak arası: tek (?) hissesi Hayriye Hanım
PEYKHANE	14	UZUN ŞÜCAEDDİN	• Fızlı Paşa Saray arsası derûnunda boyacılar karşısında. mukaddeme değirmen elyevm ekmekçi fırını arsası: hamis hissesi Artın • Mahal-i mezkûrda Boyahane derûnunda iki báb oda arsası: Boyacılar kethüdası Sarı El-hac Hüseyin Ağa mahsulünden
BOSTAN-I KULE (KULE BOSTANI)	15	SINAN AĞA	• bir báb arsa: dört hisse itibarıyla bir buçuk hissesi: İşçi Mustafa Ağa zevcesi Afet Hanım • bir báb arsa: nısf hissesi Yorgancı Mehmet Ağa mahsulünden

PEYKHANE	16	DIZDARIYE	* bir bab menzili: Tatar (?) Mehmet Ağa mahsulünden
SULTANAHMET	17	HELVACIŞA İSKENDER AĞA	* bir bab arsa: rub hissesi Vekil-i harc Osman Ağa'nın kerimesi Emine Hanım mahsulünden
KADIRGA LIMANI	18	BOSTANI ALI	* bir bab menzili arsası: nisf-i hammamı Abdullah Ağa'nın (?) Mehmet Tevlik Efendi * bir bab menzili arsası: nisf-i dülbendci Agop zevcesi Deruhi (?) * Dülbendci Han derununda bir bab odanın nisf-i Agop yakınlarına ait oda * bir bab arsa: Kurekçi Artin * bir bab arsa: beş hisse itibarıyla bir hissesi Bedros mahsulünden
PEYKHANE	19	TAHTA MİNARE	* bir bab menzili arsası: nisf-i Fatma Lütfiye Hanım * Tahta Minare Mescidi ittisalinde bir rub menzili arsası: Maliye Hazinesi'nde arz (?) odasında Mehmet Bey mahsulünden
GEDİKPAŞA	20	EMİN SİNAN	* Karababa Sokağı'nda bir bab menzili arsa: nisf hissesi hakkak Resa Efendi'nin zevcesi Hamide Hanım * Karababa Sokağı'nda rub hisse menzili arsası: Sümeyye Hanım bir bab menzili arsası: nisf-i Muhtittin Hasan Efendi zevcesi Hatice Hanım * bir bab menzili arsası: Cemile Hanım * bir bab menzili arsası: nisf-i Süleyman Efendi * bir bab arsa: nisf hissesi Abdullah Ağa'nın kerimesi Fatma Rukiye Hanım mahsulünden
GEDİKPAŞA	21	DİVANI ALI	* bir bab menzili arsasına mahsul arsa: nisf hissesi Süleyman * bir bab arsa: Tarakçı Mehmed Ağa * bir bab bakkal dükkânı arsası: nisf-i (furuhi) (?) * bir bab arsa: sülüs hissesi esirci Hasan Ağa mahdumu * bir bab arsa: nisf-i plikçi Ali Ağa'nın zevcesi Hatice Hanım mahsulünden
IRGATPAZARI	22	KALİCECİ HASAN	* bir bab menzili arsası: sülüs hissesi Balatlı Saadetin Ağa kerimeleri Zağfire ve Nazire * Makaracılar Çarşısında rub hisse Kara Kuyumcu dükkânı arsası: Emine Hanım mahsulünden
BAYEZİD	23	EMİN BEY	* bir bab menzili arsası: nisf-i Ayşe Hanım * bir bab menzili arsası: nisf-i imameci Lütfi Ağa * Okçular başında bir bab dükkânı arsası: nisf-i okçu Mehmet Ağa mahdumu mahsulünden
ÇEMBERLİTAŞ	24	HOCA RÜSTEM	* Fazılpaşa Sarayı arsası derununda bir bab Boyacı gedgi: altı hisse itibarıyla bir hissesi Emin Ağa * bir bab arsa: nisf hissesi Kahveci Mehmet Ağa * Kapusu (?) sokağı'nda bir bab menzili arsası: nisf-i Garabet Efendi * Fazılpaşa Sarayı arsası derununda iki bab bekar odası: Halil Saffettin Efendi * Mahal-i mezkûrda çamaşırçı: Hacı Halil Ağa * bir bab kebir konak arsası: üç rub hissesi Ahmed Bey ve Esma Hanım mahsulünden
GEDİKPAŞA	25	ÇADIRCI AHMET	* bir bab menzili arsası: üç rubu Tekfurdağı (?) * bir bab menzili arsası: altı hissedenden bir hissesi Mikail * bir bab kolluk: sekiz hissedenden bir hissesi (furuhi) Evahim * bir bab sağır arsa: Dökmeci Halil Ağa * Müslim Meyhanesi ittisalinde bir bab menzili arsası: rubu İstefan * Merdivenli kilise ittisalinde nisf hisse menzili arsası: plikçi Todori bir bab menzili ve tahtında kolluk arsası: rubu Asadur * Karabacak Şerbetanesi-Dibekli (?) Arif Şerbetanesi: on iki hissedenden bir hissesi El-Hacı Mehmet Nuri Efendi * bir bab menzili arsası: Kahveci Varanet * bir bab menzili: nisf hissesi bakırca Ahmet Ağa * Dülbendci Han ve üstünde bir bab oda: nisf-i berber Asadur * Kiliye karşısında bir bab menzili arsası: nisf-i Yusufaki * bir bab menzili arsası: Arayıcı zade Seyid Mehmed Efendi * Müslim mahallesinde Arayıcı Sokağı başında bakkal dükkânı: ittisalinde bir bab menzili arsası ile (?) Agop * Arayıcı Sokağı'nda Mehmet Efendi'nin menzili: Balı Paşa Yokuşu'nda ikinci Kafesçi Sokağı'nda nisf hisse menzili arsası (?) Ahmet Ağa'nın zevcesi Hacı Hanım * Yusufaki arsası pişegâhında bir bab arsa: sülüsü Artin * bir bab arsanın beş hissedenden bir hissesi Bedros * bir bab arsa: Berber Ohannes zevcesi Kuzine (?) * bir bab arsa: Süleyman Efendi mahsulünden
KUMKAPI HARICI	26	KÜRKÇÜBAŞI	* bir bab menzili arsası: Sahaf İsmail Efendi ile zevcesi Nalaye nisf hisse yağhane mülkü: Hüsnü Ağa * çeşme ittisalinde taşı dükkânı mülkü: el-Hacı-Mustafa Efendi bir bab arsa: Aşıklar kethüdası Mustafa Ağa * bir bab menzili arsası: Anastas (?) * iki bab arsa: rub hissesi nisf-i kayıkhanesi arsası Hacı İsa * bir bab arsa: sülüs hissesi seyyid el-hac Mikail Alaaddin * nisf hisse menzili arsası: taşı: Paskal * sülüs hisse menzili arsası: ahçı: Manoli * Alçıhane Sokağı'nda iki bab menzili arsası: rub hissesi Hatice Hanım * nisf hisse menzili ve tahtında konak arsası: Evakim * bir bab minav dükkânı arsası: rub hissesi Ömmü Gülsüm mahsulünden
PAŞA HAMAM	27	TAVAŞI SÜLEYMAN AĞA	* bir bab menzili arsa: rubu Şerife Adile Hanım * bir bab menzili arsası: rub hissesi nalband Ali Ağa'nın kerimesi Halime Hanım * bir bab menzili arsası: rub hissesi Ali Rıza Efendi * ittisalinde bir bab arsa: Ali Rıza Efendi * arsa-i mezkûr ittisalinde diğer bir küt' arsa: rub hissesi Rıza Efendi * nisf menzili arsası: fesci Mehmet Efendi * nisf menzili arsası: kalafatçı Seyid Ağa mahdumu Sami ve Hediye bir bab menzili ve tahtında bakkal eyleym arsa: bakkal Nikola mahsulünden
	28	İBRAHİM PAŞA	* İbrahim Paşa Camii karşısında bir bab kürkçü dükkânı mülkü: Hacı Mustafa Ağa * bir bab sağır arsa: Hatice Hanım * bir bab menzili arsası ve pişegâhında bahçe mahallinin rubu: Huriye Hanım * İncir dibi namılı mahalde bir bab menzili arsası: nisf-i yorgani Tevlik Ağa * bir bab arsa: nisf-i çiçekçi Hacı Haçadur * bir bab menzili arsası: nisf-i dökmeci Nişan mahsulünden

DİPNOTLAR

- Bu yazı MGSÖ Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde. Haziran 2015'te tamamlanmış olan "Tarihi Yarımada'da Hocaapa Yangın Alanının Mekânsal Dönüşümü" isimli doktora tezinin bir bölümünden alıntı yapılarak kurgulanmıştır.
- 1 Zeynep Çelik, 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti-Değişen İstanbul (İstanbul, 1986), s. 41
 - 2 Osman Nuri Ergin, Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, c. 3, s. 1222. Yazara göre, yangın İstanbul için felaket yerine saadet getirmiştir, çünkü yangından sonra İslahat-ı Türk Komisyonu oluşturulmuş ve bu komisyon yürütücülüğünde şehir çoğu semti kaymet kazanmıştır.]
 - 3 Ernest Mamboury, İstanbul Rehberi Seyyahın (İstanbul, 1920), s. 550.
 - 4 Age, s. 550.
 - 5 Thomas Madden, "The Fires of The Fourth Crusade in Constantinople 1203-1204. A Demage Assessment", Byzantinische Zeitschrift 84-85 (1992), 72-93.
 - 6 Hany Magoulas (çev.), O City Of Byzantium Annals Of Nikeata Choniata, 1984, s. 302.
 - 7 Madden, age, s. 74-76.
 - 8 Magoulas (çev.), age, s. 303.
 - 9 Mustafa a Cesar, Osmanlı Devrinde İstanbul'da Tahribatı Japon Yönlüğü ve Tabii Afetler, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemelerinden Ayrı Basım (İstanbul, 1963), s. 46.
 - 10 Çelik, age, s. 47.

- 11 Ruzname-i Ceride-i Havadis, sayı 249, 5 Cumazıyelevvel 1282 [26 Eylül 1865].
- 12 Ergin, age, s. 1225.
- 13 Tasvir-i Eşkâr, sayı 336, 16 Cemazıyelevvel 1282 [7 Ekim 1865].
- 14 Osman Nuri Ergin'in verdiği birinci yangın tarihi üzerine. Ergin (age, s. 1224) Tokum-i Vekdi'den alıntı yaparak, büyük Hocaapa yangınının tarihini aynı altısı olarak (çarşamba günü) verir. Oysa gazetedeki "on altı" rakamını yanlışlıkla "altı" olarak aktarmıştır. Bu konuda Zeynep Çelik (age, s. 41-67) ve Uğur Tanyeli ("Düşlenmiş Rasyonalite Olarak Kent: Türkiye'de Planlama ve Çifte Bilinçlilik", İlhan Tekeli'ye Armağan Yazıları, [İstanbul, 2004], s. 505) büyük ihtimalle, çalışmalarında Osman Nuri Ergin'in bilgilerine dayanarak farklı miladi tarihleri kabul etmişlerdir. (Üstelik, Osman Nuri Ergin'in yangınlar listesinde verdiği doğru tarih 15 Ağustos 1281] de gözden kaçırılmış benzer.) Ne var ki makaleye konu olan Hocaapa yangını üzerine yapılan araştırmada, ismi geçen gazete okunmuş ve bilginin yanlışlığı görülmüştür. Öte yandan bu konuda yapılan bir diğer çalışmada Necdet Hayta, yangın tarihini doğru olarak aktarır ("Dönemin Gazetelerine göre 1865 İstanbul-Hocaapa Yangını [Harik-i Kebir]", MUSE Çadrcı'ya Armağan Yazıları [Ankara, 2011], s. 179-186). Zira kendisi kaynak olarak dönemin diğer gazetesine başvurarak, yangın tarihini 15 Rebiyüülhâz 1282 [7 Eylül 1865] olarak verir

- (burada miladi tarihte bir günlük yanıtıma payı dikkate alınmalıdır); kaldı ki İAK'nın arşivinde bulunan Özgün yangın haritası da 15 Rebiyüülhâz 1282/5 Ağustos 1281 olarak, bu yangın tarihini doğrular (İAK, 352.961.MEH/HRT-GEC-001433-HRT-GEC-000981 numaralı haritalar).
- 15 Tasvir-i Eşkâr, sayı 246, 17 Rebiyüülhâz 1282/5 Eylül 1865.
 - 16 Tokum-i Vekdiyi, sayı 822, 5 Recep 1282 [24 Kasım 1865].
 - 17 BOA.ML.VRD.D.d.2886.
 - 18 B.O.A./DH.540/37561.
 - 19 Darü'l-Sultânî-Plan of Constantinople, 1264 (1848), yaklaşık 1/11.000 ölçekli (British Library Map Room, MAPS 18.4.57); ayrıca İstanbul Atatürk Kütüphanesi'de taranmış kopyası mevcuttur. Yangında zarar gören mahallelerinin konumu bu harita üzerine yaklaşık olarak işaret edilmiştir. Mahalleler yaklaşık sınırlarıyla işaretlenerek, dönemin gazetesinde tarif edilen yangının çıktığı yerden itibaren yayıldığı güzergâh gösterleştirilmiştir (S. Gürses).
 - 20 Hocaapa yangın alanı ve sınırları, elde edilen yem veriler doğrultusunda, yangın alanı içinde yer alan mahallelerin yaklaşık sınırlarından yola çıkılarak 1848 tarihli harita üzerinde işaret edilmiştir (S. Gürses).
 - 21 Mutasarrıf: Tasarruf hakkına sahip kimse.
 - 22 Mahallelerin yangının yayıldığı güzergâh doğrultusundaki sıraları.

NOSTALJİNİN ÖTESİNDE "KAYBEDİLMİŞ MEMLEKETLER"

OSMANLI İMPARATORLUĞ'NDAKİ RUMLARIN TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL BİR TARİHİ 19. YÜZYIL ORTASINDAN 20. YÜZYIL BAŞINA

"Kaybedilmiş memleketler" tabiri Yunanistan'da çok sık kullanılır. Bu tabir, 1919-22 arasındaki Yunan-Türk savaşı ve Lozan Antlaşması'nın sonucu olarak memleketlerini terk etmeye zorlanan Osmanlı Hıristiyanı göçmenlerin özgün kökenlerine atıfta bulunur.

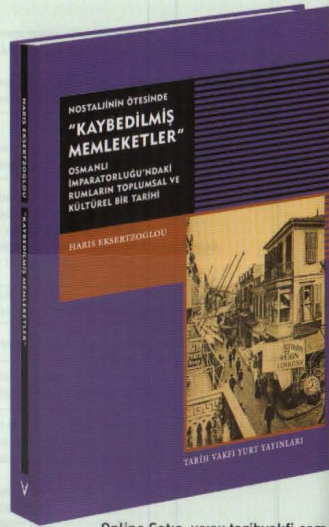
İlk bakışta bu tabirin anlamı gayet açık gibidir, fakat aynı zamanda belirsizliklerle yüklüdür, zira travmalarla ve çeşitli güçlüklerle dolu olan bu memleketlerin hatırası, göçmenlerin kimliği ve Yunan toplumu-nun eşit bir parçası olma arzularıyla doğrudan ilintili hassas bir durumun ispatıdır.

[...] Ne var ki, bu kitabın amacı Küçük Asya'nın hafıza kültürünü araştırmak değil.

Daha ziyade, genel kamuoyu dahil olmak üzere, Osmanlı toplumunun bünyesi dahilinde bulunan, dışlanmış tabi tutulmayan, kendine yetekli olan bu grupların kültürel ve toplumsal tarihi üzerinde daha derinlemesine bir kazı araştırmasına girişmek üzere Yunan Osmanlılar, Romioi ile ilgilenelelere bir çağrı niteliğinde olduğu söylenebilir.

Hayrüseverlik ve yoksulluk, tüketim ve toplumsal cinsiyet ilişkileri, bu kitabı tamama ermiş bir çalışma olarak bir arada tutan alanlar. Kitabın Türkiye'de okuyucular için yararlı olacağını umuyorum.

H. Ekstertzoglu

Online Satış: www.tarihvakfi.com

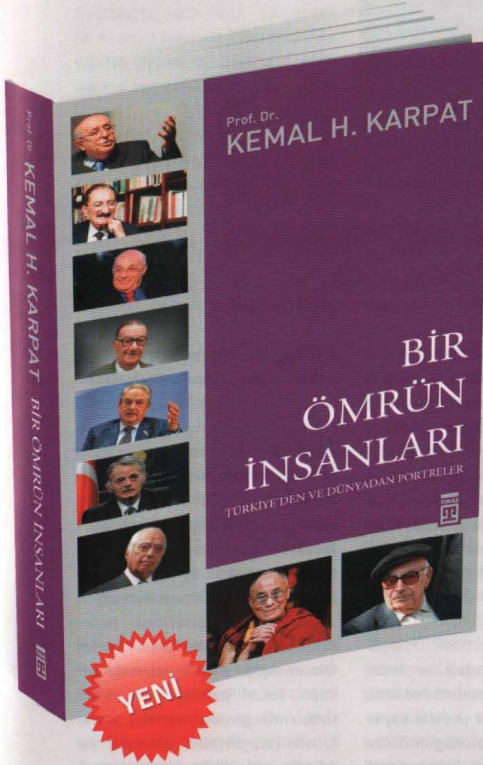
Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

BİR ÖMRÜN İNSANLARI

TÜRKİYE'DEN VE DÜNYADAN PORTRER...

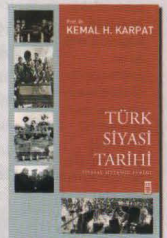
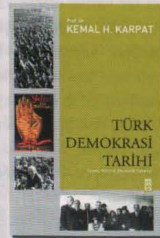
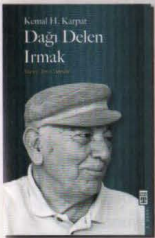

Süleyman Demirel'den Bülent Ecevit'e, Rauf Denктаş'tan Dalay Lama'ya, Jimmy Carter'dan George Soros'a kadar birçok siyasetçi...

Halil İnalcık'tan Bernard Lewis'ye, Arnold J. Zurcher'den İhsan Doğramacı'ya, Ethem Tenişev'den Alexandre Bennigsen'e kadar birçok ilim adamı...

Yaşar Kemal, Orhan Kemal ve Kemal Tahir'den Halit Refiğ'e, Hulki Saner'den Kemal Sülker'e kadar birçok sanatkar ve yazar...

20 ülkede yayımlanmış birçok eseriyle Türkiye'nin ve dünyanın en önemli tarihçilerinden biri olan Kemal H. Karpata, *Bir Ömrün İnsanları* adını verdiği bu kitabında bir asra yaklaşan hayatını olumlu/olumsuz etkileyerek belki de kendisini dünya çapında bir tarihçi yapan kişileri anlatıyor.

/timas.com.tr

/timastarih

/timasyayinrubu

Timas
tarih

Tarih bu sayfalarda yaşıyor...

70. YILINDA BORALTAN KÖPRÜSÜ OLAYI

HAKKI UYAR

Günümüzde Boraltan Köprüsü olayı olarak bilinen konuyu ilk kez gündeme getiren isim DP Tekirdağ milletvekili Şevket Mocan'dı. Mocan'ın Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne iade edilen Rus mültecilere ilişkin soru önergesi Mayıs 1951'de TBMM'ye verildi. Bu önergeyi Tek Parti dönemine yönelik Demokrat Parti iktidarı dönemi boyunca dile getirilen eleştirilerin, hesap sorma isteklerinin bir parçası olarak görmek mümkündür.

Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Eylül 2012'de AKP Genel Merkezi'nde genişletilmiş grup toplantısına katıldı ve burada yaptığı konuşmada Suriye'de yaşanan olaylara ve Suriye'den Türkiye'ye sığınanlara değindi:

"Bizim geleneklerimizde misafir kut-saldır. Zamanında Osmanlı elçisi dahi sığınmacıların iadesini isteyen hükümdarlara 'Onlar bize emanettir. Onları size veremeyiz' demişlerdir. Ancak CHP'nin bugün Suriye'den sığınan mültecilere takındığı çirkin tavrı kendi tarihinden de tekrarlarmıştır. CHP'nin on yıllar boyunca üstünü örtmeye çalıştığı bu olay maalesef gerek Türk gerek Azeri tarihine acı bir hatıra olarak kazanmıştır. 1945 yılında 146 Azeri aydın Stalin zulmünden kaçıyorlar. Türkiye'ye sığınıyorlar. Azeriler öz kardeşlerinin yurduna gelip kucaklaşıyor. Stalin, Türkiye'den bu Azerilerin derhal iadesini istiyor. Sınırdaki karakola telgraf çekiliyor ve mültecilerin ia-

desi isteniyor. Karakol komutanı emri defalarca teyit ettiriyor. Ancak CHP hükümetinden emir geliyor. Durumu anlayan Azeriler lütfen bizi siz kurşuna dizin kendi bayrağımızın altında bizi öldürün diyorlar. Ancak Ankara'dan gelen emir net. Boraltan köprüsünü geçen aydınlar, elleri bağlanmış olarak infaz ediliyor. Karakol komutanının bu elim manzara sonrasında intihar ederek canına kıydığı söyleniyor."

Boraltan Köprüsü olayı ne kadar gerçek? İnternet ortamında ve konu üzerine yapılan diğer popüler yayınlarda bir hayli abartılı bilgiler dolaşmakta; ayrıca bu olay, İnönü ve CHP düşmanlığı yapmak için bir araç olarak kullanılmakta. Peki, gerçek ne?

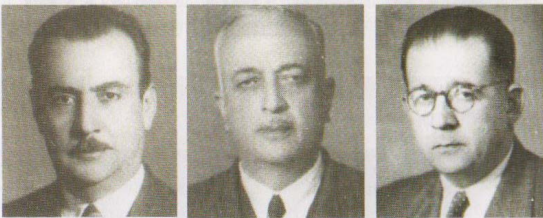
Aslında günümüz Türkiye'sinde Tek Parti dönemine dair ileri sürülen suçlamaların önemli bir bölümü Demokrat Parti yıllarında, 1950'lerde gündeme getirilmisti. Dolayısıyla günümüzdeki iddialar bir tekrar niteliği

taşımaktadır. Tarihçilerde de doğal olarak *déjà vu* hissi uyandırmaktadır.

Günümüzde Boraltan Köprüsü olayı olarak bilinen konuyu ilk kez gündeme getiren isim DP Tekirdağ milletvekili Şevket Mocan'dı. Tarih 1951... Renkli bir sima olan Mocan, bu renkli, kavgacı tavrını DP içerisinde de devam ettirmiş, Orman Kanunu'na ilişkin istediği düzenlemeler nedeniyle dönemin Tarım Bakanı Nedim Ökmen ile de sıklıkla polemige girmişti. Bakan hakkında DP Meclis Grubu'nda gensoru vermiş, sonraki süreçte partiden atılmıştı.² Bir müddet sonra CHP'ye girmiş, ancak partinin 1959 yılındaki İlk Hedefler Beyannamesi'ni beğenmeyerek DP'ye geri dönmüştü.³

Şevket Mocan'ın Sovyetler Birliği'ne iade edilen Rus mültecilere ilişkin soru önergesi Mayıs 1951'de TBMM'ye verildi.⁴ Önergenin TBMM'de gündeme geldiği tarih, 18 Temmuz 1951. Tek Parti dönemine yönelik Demokrat Parti iktidarı dönemi boyunca dile getirilen eleştirilerin, hesap sorma isteklerinin bir parçası olarak görmek mümkündür bu önergeyi. Ahmet Gürkan gibi milletvekillerinin İnönü'nün mal varlığını, Halkevlerini ve CHP'nin mal varlığını gündeme getirdikleri bu dönemde, söz konusu önerge Türkiye'nin II. Dünya

Kars'ta Türk-Sovyet sınırındaki Boraltan Köprüsü'nde Azeri mültecilerin öldürülmesi konusu 1951 yılında DP Tekirdağ milletvekili Şevket Mocan (ortada), dönemin Adalet Bakanı Rüknettin Nasuhioğlu (solda) ve dönemin Tarım Bakanı Nedim Ökmen (sağda) arasında bir tartışmaya neden olur. TBMM Albümü 1920-51.

Savaşın sonlarında Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi ve 1951 yılında da, Almanya'ya savaş haline son verilmesine ilişkin kanun tasarısının görüşülmesi sonrasında gündeme geldi.⁵ Mocan'ın önermesine dönemin Adalet Bakanı Rüknettin Nasuhioğlu yanıt verdi. Günümüzde internet üzerinde konu hakkında yapılan yayınlarda Mocan'ın iddialarına yer verilmekte, İnönü suçlanmaktadır. Oysa Nasuhioğlu'nun yanıtlarına çok da yer verilmemektedir. Dönemin TBMM Tutanak Dergisi'nde konuyla ilgili bir hayli bilgi bulunmaktadır.

Mocan'ın soru önergesi şöyleydi:

"T.B.M.M. Başkanlığı Yüksek Katına

Aşağıdaki suallarimin sözlü olarak Başbakan tarafından cevaplandırılmasını rica ederim:

1. Muhtelif tarihlerde memleketimizde siyasi mültecilik haklarına dayananak iltica etmiş (156) mültecinin 1947 senesinde, milletlerarası hukuk kaidelerine tamamen aykırı olarak Sovyet Rusya'ya teslim edildikleri doğru mudur?

2. Facia kurbanlarının sevk şeklinin de kurban gönderiminin mabudun usullerine uygun olmasından ve akıbetlerini görmesinden, teslim işinde vazifeli Yedek Subay Posta Müfettişi Reşat'ın asabi rahatsızlığa uğradığı ve sınır hastanelerinde eylevm tedavisi olduğu doğru mudur?

3. 1945'te Almanya'daki öğrencilerini getiren İsveç bandıralı vaporla (Enver Anar ve Âdem) isminde iki münevver askeri Türk mülteci gencin senelerden beri memleketimizde tavattan etmiş amca ve teyzesinin yanından alınarak (Ankara'ya gönderiyoruz) diye Komiser Muavini Ali Rıza nezaretinde Kars'ta aynı mabuda kurban sundukları vaki midir?"

Dönemin Adalet Bakanı ve Edirne milletvekili olan Nasuhioğlu, soru önergesine Dışişleri, İçişleri ve Milli Savunma bakanlıklarından aldığı bilgiler doğrultusunda yanıt verdi:

Boraltan Köprüsü.

"Muhterem arkadaşlar, sorulan hususlar hakkında Dışişleri, İçişleri ve Milli Savunma bakanlıklarından alınan bilgilere göre:

İkinci Cihan Harbinin başından itibaren memleketimize muhtelif devletler tabiiyetini haiz askeri şahıslar iltica etmiş ve bunlar bitaraf bir Devlet olmamız itibarıyla harbin sonuna intizaren Yozgad'da kurulan kampta enterne edilmişlerdir.

23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya karşı harb ilân etmemiz üzerine, müttefiklerimiz arasında yer almış bulunan Sovyet Rusya kendi tebaasından olan askeri mültecilerin iadesini istemiştir. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığınca Başbakanlığa yazılan 22.V.1945 tarihli tezkerede, Almanya ve Japonya ile harb hâline geçmemizden sonra memleketimize iltica etmiş olan müttefiklerimiz tebaasından asker olanların müttekabiliyet şartıyla iadelerinin uygun olacağı teklif edilmiştir. Keyfiyet Bakanlar Kurulunca incelenerek neticede itti haz olunan Mayıs 1945 gün ve 3/2563 sayılı kararla; 'Almanya veya Japonya veya her ikisi ile harb halinde olan devletler uyruğundan memleketimizde bulunan mültecilerin yalnız askerlik hizmetine mensup olanlarının müttekabiliyet esası çerçevesinde iade edilmeleri' tasvip edilmiştir. Bu karar mucibince ve Ankara'daki Sovyet Sefareti ile müttekabiliyet esasını tesbit eden bir nota teatisi suretiyle (237) Sovyet askeri mültecisinden (195) i ilk parti olarak 6.VIII.1945 tarihinde Tihms kapısından Sovyetlere iade edilmiştir. Fakat Sovyetlerin, Rusya'ya iltica etmiş

olan bir subayımızla iki erimiz, izlerinin bulunmadığını beyanla geri vermedikleri ve bu suretle müttekabiliyet esasını ihlâl ettikleri cihetle, müttekabisinin ve ilk partisinin sevk esnasında yolda kaçan birkaç kişinin iadesinden vaz geçilmiştir. Bundan sonra Başbakanlığın tensibiyle Dışişleri, İçişleri ve Milli Savunma bakanlıklarının temsilcilerinden kurulan komisyonca tanzim olunan rapor Bakanlar Kurulunun 1.IX.1947 tarihli toplantısında incelenerek, komisyon raporuna göre işlem yapılması uygun görülmüş ve böylece Yozgad kampının dağıtılarak yurdumuzda kalmayı arzu edenlerden Türk ırkından olanların vatandaşlığımıza alınması esas kabul edilmiştir.

Enver Anar (Enver Kaziye) ile Kadri Başaran (Adem Kardeşbeyli) adındaki Kızıldoru eski subaylarından iki kişinin de Sovyet Rusya'ya iade edilen yukarda yazılı (195) kişilik listeye dâhil bulundukları anlaşılmıştır.

Teslim işinde vazifeli yedek subay posta müfettişi Reşad'ın asabi rahatsızlığa uğradığı ve eylevm sinir hastanesinde tedavi edilmekte olduğu hakkında bilgi mevcut değildir."

Adalet Bakanı Nasuhioğlu'nun verdiği yanıttan tatmin olmayan Mocan, kürsüye gelerek Bakanı da eleştirdi:

"Muhterem arkadaşlarım, huzuru-nuza getirdiğim vakıalar geçmiş zamanda olmuş bitmiş basit hâdiseler değildir. Tahribatı bugün de devam etmekte olan tarihi mesuliyetlerdir ki, onları 9 ncu Büyük Millet Meclisinin huzuruna getirmek, tarihe

Mocan:
"Enver ve
Adem isminde
iki Azeri
münevver...
çok yakından
tanıdığımız
Konya
Milletvekili
Ziyat Beyin
kayın
biraderleridir."
Ziyat Ebuzziya.
TBMM Albümü
1920-51.

karşı bir suç olurdu; onun için getir-
dim. (Doğru sesleri) Ancak hâdiseler,
Adalet Bakanının izahları gibi cere-
yan etmemiştir. Beni en çok mütees-
sir eden nokta da budur.

Arkadaşlar, Bakanlık mesuliyetini
verdiğimiz bir arkadaş, eski devir
mesullerinin cürümlerini kapatmak
için hazırlanmış dokümanları toplı-
yarak, sanki kendisi de o devrin Ba-
kanı imiş gibi, o zamanın cürüm avu-
katlığını yapıyorlar. Çok ehemmiyetli
suallerin mücrimlerinin adeta berae-
tine talip oluyorlar. Netice itibarıyla
bu tarihi mesuliyetler kayboluyor.
İstirabım bundandır.

Hayatı tesmiyemizde çok ehemmi-
yetli suallerimiz oldu. Fakat ne yap-
alım ki, buna cevap veren arkadaşlar
tamamıyla o devrin avukatı gibi ko-
nuşarak bunların beraeti cihetine
gittiler.

Hiçbir zaman, izah ettikleri gibi, en-
terne edilmiş askerler değildir. Bir
lahza bunun üzerinde durmanızı rica
ediyorum: Bunlar askerî, enterne
edilmiş, insanlar mıdır, yoksa siya-
sî mülteci midirler? Askerî mülteci
diye, bizim bildiğimize göre, ya tay-

yaresi bozulup düşen yahut bir mü-
sademede bizim hudutların içerisine
girmeye mecbur olan askerî idarece
enterne edilmiş insanlara denir. Fa-
kat bir âkideden canını kurtarıp da
hudutlarımıza iltica eden insanlara
ancak siyasi mülteci denir. Bunların
içerisinde bizim memleketimizle hiç
alâkası olmadığı halde Fransa'da-
ki kamplardan alınıp götürülürken
Arnavutköy açıklarında gemilerden
canları pahasına denize atlayıp ba-
lıkçılarımız tarafından kurtarılaraq
bize iltica edenler de vardır. Bunlar
siyasi mülteci değil midirler?

Muhterem arkadaşım, Enver ve Adem
isminde iki Azeri münevverden bah-
settiller. Bunlar çok yakından tanıd-
ığımız Konya Milletvekili Ziyat Beyin
kayın biraderleridir. Çok evvel Rus
ordusunda subaylık etmişler, fakat
milliyetlerini unutmamışlar, o aki-
deleri kabul etmiyerek Almanya'ya
kaçmışlar, orada uzun müddet bu-
lunmuşlardır.

Sonra memleketimize gelerek hem-
şirelerinin yanına, Ziyat Beyin hare-
minin yanına sığınmışlardır. Fakat
yüz kızartacak bir hal olarak bunlar
bir gün evden alınarak, Ankara'ya
göndereceğiz diye, Komiser Ali Rıza
refakatinde hududa götürülmüşler,
aynı mahbuda kurban sunulmuşlardır.
Bu milletin tarihinde bir tek mülteci
İsveç Kralı Şarl için harb etmiş şerefli
hâdiseler çoktur; fakat siyasi mülte-
cileri bir mahbuda kurban sunar gibi
sunmaya götüren yüz kızartıcı, gö-
nül parçalayıcı, hicabaver bir hâdisa
daha yoktur. (Bravo sesleri).

İbnisuud mutavaat etmedi, mülteci-
leri vermedi, fakat bizdeki bir devrin
adamları bizim tarihimize bu lekeyi
yazdılar, mültecileri iade ettiler ar-
kadaşlar (Doğru sesleri).

Arkadaşım Konya Milletvekili Ziyat,⁶
hâdiseyi ikmal ederek bu tarihi leke-
yi, o devrin plâğı gibi tekrarlayan Ba-
kanlığın izahatı çerçevesinden çık-
acak, 9 ncu Büyük Millet Meclisinin
tarihine mufassalan geçirmek üzere,
benden sonra kendi sualiyle huzuru-
nuza gelecektir."

Mocan'ın eleştirileri üzerine Nasuh-
oğlu tekrar kürsüye gelerek şu cevabı
verdi:

"Muhterem arkadaşlarım, Tekirdağ
Milletvekilinin konuşma tarzındaki
hususiyeti bilirim. Bendenizin bu-
rada vâki olan suale cevap verirken
istined etmiş olduğum dokümanlar
şüphesiz ki bizim zamanımızdan ev-
vel cereyan eden bir devrin mevcut
dosyalarıdır. Burada eğer yüksek
huzurunuzda yapmış olduğumuz
tahkikatın neticesi böyle olmuştur,
diye bir hüküm verecek vaziyette
konuşmuş olsaydım o vakit sabık
idarenin bir avukatı gibi konuşmuş
olurdum. Fakat mesele sual müesse-
sesinin mânası dâhilinde elimizdeki
resmî dokümanların resmi ifadesi
içinde kalarak bunu söylemekti. Ni-
tekim mârûzâtımın başında şu şu şu
vekâletten almış olduğum malûmata
istinaden arz ediyorum, diye elimiz-
deki dosyaların yerini de göstermiş
bulunuyorum. Bu itibarla sual soran
zatın bu inceliğe dikkat etmesini biz-
zat kendilerinden rica ederim. Bura-
da sabık idarenin ne avukatı vardır,
ne de onun propagandasını yapan
insan vardır.

Arkadaşlar, Yüksek Meclise hiçbir
hakikat örtülerek gösterilemez. Hiç-
bir vaka ve bir hakikat örtbas edile-
rek buraya getirilemez. Niçin örtbas
edeceğiz, ne var ki örtbas edeceğiz?
Bizim icraatımız olsaydı belki onun
avukatlığını yapmak ve örtbas et-
mek ithamı olabilirdi. (Bravo sesleri)
Fakat kendi içinde bulunmadığımız
bir devrin avukatlığını yapmaya ne
lüzum ve ne de sebep vardır ki, Şev-

1946
Haziran'ında
Molotov (sağda),
Moskova
Büyükelçisi
Selim Sarper'e,
bir anlaşma
imzalanabilmesi
için Türk-
Sovyet sınırında
Sovyetler'in
lehine
değişiklikler
yapılması,
Boğazlar'ın
ortak
savunulması
gibi şartlar öne
sürer.

Churchill,
Roosevelt ve
Stalin, Yalta'da.
4-11 Şubat 1945.

ket Mocan mütemadiyen bize ihtiar ediyor? Arz ediyorum bununla iyi bir harekette bulunmadı arkadaşlar. Burada yapılan müzakereler umumi efkâr üzerinde açılmış müzakerelerdir. Eğer bu müzakereler neticesinde yeniden bir tahkikata lüzum görülürse böyle bir tahkikat yapılabilir. Fakat hiçbir vakit sual müessesesi kendi hudut ve resmiyetini aşarak başka bir şekilde ifade bulunamaz. Hakikat budur. Yine tekrar ediyorum, eğer mevzu bir tahkikat mevzuu ise o da ileride belki düşünülebilir.

Maruzatım bundan ibarettir.⁷⁷

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye, savaşın uğramadığı ender ülkelerden biriydi. Bu nedenle de sıklıkla mülteci akınına uğramaktaydı; mültecilerin önemli bir bölümü Alman işgaline uğrayan Ege adalarından geliyordu. Türkiye karasularından geçmek isteyen ve mülteci taşıyan gemileri de anmak gerekir.⁸ Türkiye giderek artan mülteciler sorununu hukuki düzenlemeler de yaparak (1941) çözmeye çalışırken,⁹ diğer taraftan özellikle Almanya ve Sovyetler

Birliği'nin husumetini çekmemeye gayret ediyordu; çünkü izlenen denge politikası, saldırıya yol açacak bir gerekçe vermemeyi amaçlıyordu. Ülkenin yönetici kadrosu —İnönü başta olmak üzere— I. Dünya Savaşı'nda yapılan hatayı tekrar etmemek ve elden geldikçe savaşın dışında kalmak niyetindeydi.

Dönemin arşiv belgeleri mülteciler konusunda bir hayli bilgi içermektedir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde savaşın son iki yılına ait

(1944-1945) belgelerin yoğunluğu dikkat çekicidir.¹⁰ Bu konuda Genelkurmay ATASE Arşivi'nde belgeler bulunmaktadır.¹¹

Türkiye, savaş yılları boyunca izlediği denge politikası gereğince izlediği tarafsızlık politikasına son vererek —Yalta Konferansı'nın ardından— 23 Şubat 1945 tarihinde ABD-İngiltere-Sovyetler Birliği blokundan yana tavır aldı; Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Bu, elbette sonuna gelinen bir savaş için sembolik bir davranıştı

"Muhterem arkadaşlarım, huzurunuzda getirdiğim vakıalar geçmiş zamanda olmuş bitmiş basit hâdiseler değildir. Tahribatı bugün de devam etmekte olan tarihi mesuliyetlerdir ki, onları 9 ncü Büyük Millet Meclisinin huzuruna getirmemek, tarihe karşı bir suç olurdu; onun için getirdim. Ancak hâdiseler, Adalet Bakanının izahları gibi cereyan etmemiştir. Beni en çok müteessir eden nokta da budur."

ve Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olarak katılma amacını da içeriyordu. Ancak yine de Türkiye, bu tavrıyla kazanan ülkeler grubunun yanında yer aldı ve politikalarını ona göre tasarladı. Nitekim arşiv belgelerinden 14 Mart 1945 tarihli olan, Alman işgali altındaki adalarda mülteci kabulüne devam edilmesi konusunu

ardından Mart ayında Sovyetler Birliği Türkiye'ye bir nota verdi (19 Mart). 7 Kasım 1945 tarihinde sona erecek olan, 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nı yenileyebileceğini bildirdi. Gerekçe II. Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan yeni duruma uyum sağlanması ve ciddi değişikliklere ihtiyacı

yapılması, Boğazlar'ın ortak savunulması, Sovyetler'e Türkiye'de kara ve deniz üsleri verilmesi ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi de vardı. Türkiye istekleri reddetti. Bunun üzerine Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Kafkasya'daki askeri birliklerini faaliyete geçirdi. Haklı olarak Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki Sovyet işgalinin benzerinin yaşanabileceği, ABD ve İngiltere'nin Türkiye'yi yalnız bırakabileceği endişesi vardı. Buna rağmen Türkiye, hem Sovyetler'e direndi ve taleplerini reddetti hem de ABD ve İngiltere'yi gelişmeler konusunda bilgilendirdi. Temmuz ayında toplanan Potsdam Konferansı'nda Sovyetler Birliği, taleplerini ABD ve İngiltere'ye de iletti. İngiltere ve ABD, Türkiye'nin tam da arkasında durmadılar ve sorunların iki ülke arasındaki görüşmelerle çözülmesini istediler. Dolayısıyla Türkiye, Sovyet talepleri karşısında kısmen de olsa yalnız kalmıştı.³ İşte bu ortamda, Sovyet tehdidi bu kadar kendini hissettirirken ve kâğıt üzerinde de olsa birlikte Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmişken, müttefik ülkelere ait asker kökenli mültecilerin müttekabiliyet ilkesi çerçevesinde iade edilmesi son derece olağandı. Nitekim Sovyetlerin karşılıklı ilkesine uymaması üzerine de iadelere son verilmişti.

Sonuç olarak, iade edilenlerin öldürülmeleri son derece üzücüdür, ancak dönem koşullarının kısıtlayıcılığı ortadadır. Yaşananlar eleştirilmeyi elbette hak etmektedir.⁴ Ortaya sürülecek hiçbir gerekçe yaşanan dramın büyüklüğü ortadan kaldırmayacaktır. Bununla birlikte eleştirilenin CHP ve özellikle de İnönü olması —milliyetçiliği ile ünlü dönem başbakanı Şükrü Saracoğlu'nun adının hiç anılmaması— dikkat çekicidir.

HAKKI UYAR
DEÜ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

Türkiye, savaş yılları boyunca izlediği denge politikası gereğince izlediği tarafsızlık politikasına son vererek –Yalta Konferansı'nın ardından– 23 Şubat 1945 tarihinde ABD-İngiltere-Sovyetler Birliği blokundan yana tavır aldı; Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Bu, elbette sonuna gelen bir savaş için sembolik bir davranıştı ve Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olarak katılma amacını da içeriyordu. Ancak yine de Türkiye, bu tavrıyla kazanan ülkeler grubunun yanında yer aldı ve politikalarını ona göre tasarladı.

ele alır. Oysa kazanan ülkelere mülteci kabulüne son verilmişti. Bunlardan biri de Sovyetler Birliği idi. 15 Mayıs 1945 tarihli belge buna yöneliktir. 21 Mayıs 1945 tarihli belge ise daha dikkat çekicidir ve doğrudan konumuzla ilgilidir. "Almanya ve Japonya veya her ikisi ile harp halinde olan devletler uyuşmaktan memleketimizde bulunan mültecilerin, yalnız askerlik hizmetlerine mensup olanlarının, müttekabiliyet esas çerçevesinde iade edilmesi"ni konu alan bu belge, Yozgat'taki kampra tutulan asker kökenli mültecilerin Sovyetler Birliği'ne iade edilmesini önünü açmaktadır. 30 Temmuz 1945 tarihli yazışmada da, 6 Ağustos 1945 tarihinde Sovyetler Birliği'ne iade edilen Azeri kökenli Sovyet askerlerine yöneliktir.

1945 yılının Şubat ayının ilk yarısında toplanan Yalta Konferansı'nın

duymasıydı. Türkiye, Almanya'ya karşı Müttefiklerin (ABD-İngiltere-Sovyetler Birliği) yanında yer almamakla ve bu süreçte izlediği denge politikasıyla savaşın dışında kalmayı başarmıştı ama tam da bu nedenle —savaşın tahribatından kurtulsa da—savaşın sonunda yalnız bir ülke durumundaydı. Kazananlar arasında yer alan Sovyetler Birliği'ne karşı ABD ve İngiltere'nin desteğini sağlaması hiç de kolay değildi. Nisan ayı başında Sovyetler Birliği'ne verdiği karşılık notasında yeni koşullar ışığında gelecek tekliflere açık olduğunu, bunları dikkatle ve iyi niyetle inceleyeceğini bildirdi. Haziran ayı başında Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e, bir anlaşma imzalanabilmesi için Türkiye'nin kabul etmesi mümkün olmayan şartlar ileri sürdü. Bunlar arasında Türk-Sovyet sınırında Sovyetler'in lehine değişiklikler

DİPNOTLAR

- 1 "Erdöğani'den önemli mesajlar", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/21386210.asp> (5 Eylül 2012).
Erdöğani konuşmasının devamında şunları da söyledi:

"Bu olay birağı oluyordu:
Boğaltan bir köprü, aşar geçer Aras'ı,
Yurtan Aras suyuyla, çıkmaz yüzün karası.
Düşman bekler karşıda, önüne kattı beni,
Can alinan karşıda, kardeşim sattı beni.
Dönüp seslendim geri, merhametsiz birine,
Beni siz vursaydınız, şu gavurun yerine."

İşte CHP budur. Bugün CHP Azerbaycan'a Kırmı'a göğsünü gere gere gidemez. Ama biz Saraybosna'ya da Kahire'ye de Tunus'a da Gazze'ye de Bakü'ye de göğsümüzü gere gere gideriz. En kısa zamanda Şama gideceğiz. Emvî Camisi'nde namaz kılıp, Suriyeli kardeşlerimizle kucaklaşacağız."

Erdogan'ın konuşmasının ardından Belgelerle Gerçek Tarih adı internet sitesi de, Kadir Misroglu'nun Moskô Mezalımı adl kitabına atfı yaparak, Ruslara teslim edilen Azeri sayısının 47 ve olayın sorumlusunun İnönü olduğunu belirten bir yazı yayımladı. "Boraltan Katliamı (Beygellerle) ismet İnönü Azeri kardeşlerimin Ruslara teslim etti", <http://belgelerlegercektarih.com/adg/boraltan-koprusu/> (son erişim tarihi: 9 Ağustos 2015). Site hem sayıyı artırarak tahmin de faturayı İnönü'ye kesmekte.

2. "Ş. Mocan'ın yazı takriri", *Milliyet*, 15 Nisan 1952; "DP Meclis Grubu dün toplandı", *Milliyet*, 29 Nisan 1953; "Şevket Mocan", *Milliyet*, 8 Temmuz 1953.
3. "Şevket Mocan CHP'den istifâ etti", *Milliyet*, 22 Ocak 1959; "Şevket Mocan tekrar DP'li oldu", *Milliyet*, 3 Haziran 1959.
4. "Ruslara teslim edilen mültecililer", *Milliyet*, 26 Mayıs 1951. Mocan, öneergisi önce DP Meclis Grubu'nda dile getirmiş, ardından da TBMM'ye taşımıştı.
5. "Dünkü Meclis icimai", *Milliyet*, 19 Temmuz 1951.
6. Mocan'ın sözünü ettiği mültecililer Ziyad Ebüzziya'dır; ancak Ebüzziya'sözünü edilen açıklamayı yapmamıştır.
7. Türkiye Buzyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 9. Cilt, 101. Birleşim, s. 203-207.
8. Nazîlerden kaçan Musevileri taşıyan Struma gemisi ve yaşanan faciâ da bu arada anımalıdır. Bu konuda örneğin bizi, Halit Kahkık, Struma (İstanbul: Destek Yay., 2012); Çetin Yetkin, Struma, Bir Öramın İçyüzü (İstanbul: Güler Yay., 2008).
9. Ahmet Emin Yaman, "I. Dünya Savaşında Türkiye'de Askerî Mültecililer ve Gözaltı Kampları (1941-1942)", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/8/29/215.pdf> (son erişim tarihi: 12 Eylül 2015).
10. Konumuz 1945 yılında Sovyetler Birliği'ne iade edilen mültecililer olduğu için, sadece bunları belirtmek yeterli olacaktır:

- Tarih: 15/5/1945 Sayı: Dosya: 97231 Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer No: 117.815.19.
- Suriye ve Sovyet Rusya hudutlarından gelen mültecililerin kabul edilmemesi.
- Tarih: 21/5/1945 Sayı: 2563 Dosya: 76207 Fon Kodu: 30.48.12 Yer No: 108.29.16.
- Almanya ve Japonya veya her ikisiyle harp halinde olan devletler uyruğundan memleketimizde bulunan mültecililerin, yalnız askerî hizmetlerine mensup olanlarının, mülkiyetini esaslı çerçevesinde iade edilmemesi.
- Tarih: 30/7/1945 Sayı: Dosya: 97232 Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer No: 117.815.20.
- Sovyet Rusya'ya iade edilecek mültecililer. Buradaki belgeleri kullanarak yazılan bir makale için bkz. Yaman, agm.
11. II. Dünya Savaşı yıllarında kampta ağırlıklı olarak Sovyetler Birliği kökenli mültecililer varı. Örneğin 1941 yılında Yozgat kampındaki 105 mültecilinin 86'sı Sovyetler Birliği kökenliydiler. Geri kalanların 10'u Alman, 8'i Bulgar, 1'i İngiliz ve 1'i İspanyoldu. 1942 yılında ise Sovyetler Birliği kökenli mülteli sayısı 187'ye ulaşmıştı. Bunların 13'ü subay, 103'ü er ve 1'i de askeri memurdu. Bkz. Yaman, agm.
12. Kampta bulunan mültecililere dair Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bulunan belgeler ise şunlardır.
- Tarih: 6/4/1947 Sayı: Dosya: 51230 Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer No: 55.368.39.
- Yozgat kampında tutulan üç Alman mültecilinin sınır dışı edilmelerini Bakanlığın uygun gördüğü.
- Tarih: 17/1/1944 Sayı: Dosya: 5205 Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer No: 55.368.15.
- Yozgat kampından kaçmak üzereyken yakalanan Fransız mültecililerin üzerinden çıkan mektup.
- Tarih: 26/5/1942 Sayı: Dosya: 8169 Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer No: 81.532.8.
- Yurdumuzu iltica eden tayaracillerden talimatnamelere uymayanların Yozgat kampına nakil oluncaklarına dair.
13. Dönemin dış politikası için bkz. Selim

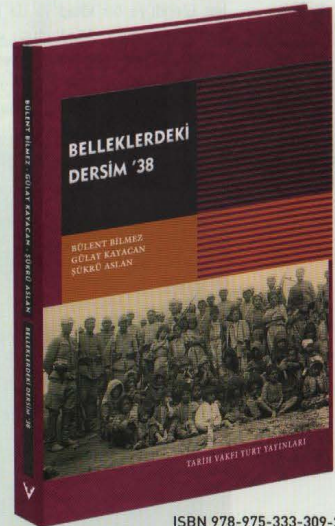
Deringil, Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1994); Nuri Karakaş, Türk Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952) (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2003); Türk Dış Politikası, c. 1: 1919-1980, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yay., 2004).

14. 1952'de Mocan'ın gündeme getirdiği konu, sonraki yıllarda da Türkiye'nin gündeminde yer aldı: "CHP İktidarının mültecilileri iade etmesi konusu 1956 seçimi öncesinde de gündeme getirildi, 7 Ekim 1965 tarihli Adalet Gazetesi'nde çıkan imzaya başyazıda İnönü'nün günahları arasında sayılan, filmlere de konu oldu. Mehmet Kılıç'ın yönetmenliğini üstlendiği ve Cüneyt Arkin, Oya Aydoğan, Baki Tamer gibi oyuncuların rol aldığı, 1977 yapımı 'Güneş Ne Zaman Doğacak' adlı filmde benzer bir konu işlenmiş ve 1945 yılında Sosyalist bir ülkeden Türkiye'ye iltica eden daha sonra düşmana edilken sınırda şehit edilen 150 Türk'ün aziz hatırasına atfedilmiştir." Bkz. Enre Güi, "Ne düşünüyorsunuz? CHP, mültecilileri Sovyetlere kurbane miştii", <http://www.dunyahableri.net/haber/303823/chp-multecilileri-sovyetlere-kurban-etmistii> (son erişim tarihi: 10 Ağustos 2015).
15. Maraş'ta Aralık 1978 tarihine Cüneyt Arkin'in başrolünü oynadığı 'Güneş Ne Zaman Doğacak' filminin gösterimi sırasında sinema salonuna patlayıcı madde atılması, Maraş katliamının kıvılcığını ateşlemiştir. Olaylar sırasında 100'den fazla Alevi öldürüldü. Alevi ve komünist düşmanlığının kıskırıldığı dinci-milliyetçi bir katliam olan Maraş katliamı, 12 Eylül askeri darbesine giden önemli kilometre taşlarından biridir. Bu konuda örneğin bkz. Aziz Tunç, Beni Sen Öldür, Maraş / 78 (İstanbul: Fırat Basın Yayın, 2014); Orhan Tüleyik, Kahramanlarımızı Kurtarmak (Ankara: Uğur Mumcu Vakfı Yay., 2010).

BELLEKLERDEKİ DERSİM '38

"...Sonuç olarak bu tarih, yüzlerce sayfası olan bir kitap gibidir. Beğenmediğimiz sayfaları yırtma hakkımız olmadığı gibi, kimsenin bir dönemi yok sayma hakkı da olamaz. Hiç değilse 1937-38'de Dersim'de öldürülen, sürgüne gönderilen ve sürgünde ölen binlerce insanın anısına saygı için bu toplu geçmişle yüzleşmelidir.

Belleklerdeki Dersim '38 adlı bu çalışma, dört farklı kuşağın Dersim '38'e yönelik algılarını ortaya çıkarırken, aynı zamanda bugün de resmi tarih açısından örtük olmaya devam eden Dersim'in en sorunlu dönemini tanıtmaya yönelik bir kapı açmaktadır".

ISBN 978-975-333-309-2
Online Satış: www.tarihvakfi.com

AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN KALEMİNDEN BÜYÜLÜ FENER

MURAT CANKARA

Okuyacağınız bu risale Ahmed Midhat Efendi tarafından yazılmış ve ilk kez haftalık resimli Mir'at-ı Âlem dergisinin 25 Recep 1299 (11 Haziran 1882) tarihli 8. sayısında yayımlanmış. 1304 (1887) yılında ise Manzara dergisi tarafından Küçük Kitap üst başlığıyla ayrı bir kitapçık olarak basılmış. Ahmed Midhat, risaleyi Gaston Tissandier'nin Causeries sur la science [Bilim Üzerine Sohbetler] adlı kitabının "Illusions d'optique" [Optik Yanılsamalar] başlıklı son bölümünden ilhamla yazmış, hatta kitaptaki dört resmi de aynen kullanmış. Elinizdeki metin, Manzara'nın yayımladığı Sıhr-i Sirâcî'nin, Mir'at-ı Âlem'deki ilk versiyonunun yardımıyla düzeltilmiş hali.

Aşağıda yer alan "Bir İki Söz" başlıklı girişten ve Mir'at-ı Âlem'deki yazıdan anlaşıldığı kadarıyla Sıhr-i Sirâcî'nin hikâyesi kısaca şöyle: Mir'at-ı Âlem dergisi yazarlarından Osman Nuri Bey, Ahmed Midhat Efendi'ye bir kitap ya da kitap bölümü gönderir. Söz konusu kitap, Fransız kimyager, havacı ve yayıncı Gaston Tissandier'nin (1843-1899) Causeries sur la science (1880) [Bi-

lim Üzerine Sohbetler] başlıklı kitabıdır. 1873 yılında, döneminin önde gelen popüler bilim dergilerinden La Nature'u [Doğal yayımlamaya] başlamış ve çok sayıda popüler bilim kitabı yazmış olan Tissandier'nin bu eserini okuyan Ahmed Midhat Efendi, buradan aldığı ilhamla çeviri, uyarlama ve yeniden yazma karışımı bir teknikle yeni bir metin üretir ve bu da Mir'at-ı Âlem'de yayımla-

nır. Tissandier'nin metnini Ahmed Midhat'ın ilgisine sunan Osman Nuri, dergi kapandıktan bir süre sonra Manzara isimli ve başlangıçta on beş günde bir, daha sonraları ise haftada bir yayımlanan başka bir resimli derginin yazı işleri müdürü olur. Ahmed Midhat'ın yazısı da işte bu Manzara dergisi tarafından yirmi sayfalık ayrı bir kitapçık olarak yeniden basılır.

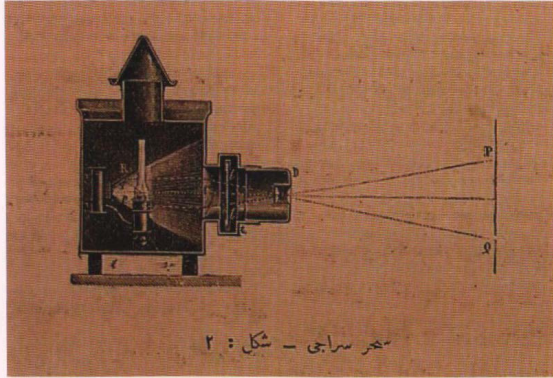
Sıhr-i Sirâcî,
şekil 1.

Şekil 1 - Sıhr-i Sirâcî

Ahmed Midhat, burada okuyacağınız risaleyi Tissandier'nin kitabının "Illusions d'optique" [Optik Yanılsamalar] başlıklı 23. ve son bölümünden ilhamla yazmış, hatta kitaptaki dört resmi de aynen kullanmış. Öte yandan, Tissandier'nin metninde yapmış olduğu değişiklikler de üzerinde düşünmeye değer. Örneğin Tissandier büyülu fenerin ardında yatan optik ilkeyi açıklamak için bir tren vagonunun ve Paris bulvarlarından birinin üzerindeki ışıklandırılmış bir kafenin pencerelerini örnek olarak gösterirken, Ahmed Midhat okuruna çok daha tanıdık geleceğini düşündüğü bir örnek vermeyi tercih etmiş. Üstelik Tissandier'nin kullandığı sıralamayı da değiştirmiş ve gerçekten de, metnin başında belirtmiş olduğu üzere, okurunun bu konuda en ufak bir bilgisi olmadığını varsayarak yazmış.

Elinizdeki metin, *Manzara*'nın ayrı bir kitapçık olarak yayımladığı *Sihir-i Sirâcî*'nin, *Mir'at-ı Âlem*'deki ilk versiyonunun yardımıyla düzeltilmiş hali. Zira *Manzara*'nın bastığı kitapçığın son sayfalarında ciddi bir karışıklık var ve metin parçaları birbirinin içine girmiş. Köşeli parantez içindeki karşılıklar ve metnin anlaşılabilirliğini artırmasını umduğum küçük ekler bana ait. Elbette seçimlerin hepsi tartışmalıdır ve yerlerine başkaları da seçilebilirdi. Buradaki amacım sözcüklerin tam karşılıklarını değil, metnin içindeki anlamlarına en yakın ve bugünün ortalama okuru tarafından anlaşılabilen karşılığı vermekti. İmlayı olabildiğince günümüz standartlarına uydurmaya çalıştım. Gündelik dilde gittiğe daha az kullanılan, yazı diline hapsedilen

Sihir-i Siraci, şekil 2.

ya da bugün yaygın bir biçimde kullanılıyor olsa bile metinde kalıp bir ifade içinde geçen sözcüklerin imlası için Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'ından

yararlandım. Bunlar haricinde, Ahmed Midhat Efendi'nin metnine hiç dokunmadım.

MURAT ÇANKARA
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ

Sihir-i Sirâcî - Ahmed Midhat

Küçük Kitap

Maârif Nezâret-i Celîlesi'nin Ruhsatına
Hâzirdir

Ahmed Midhat

Sihir-i Sirâcî

Bir Küçük Kitap 50 paradir

Manzara idaresi marifetiyle basılmıştır
1304 İstanbul

Cemal Efendi Matbaası, Babiali Caddesi,
Numara 24

Bir İki Söz

Hey'et-i tahriiriyyemizin İlyayın kurulumuzunl intihâb edip işleip hâce-i fâziletmezunl İfâziletti hocamızl saadeti Ahmed Midhat Efendi hazretlerine takdime cesaret eylediği parçanın tenezzülen İalçakgönüllülükle kabulüyle ondan te'lîf yolu (*Mir'at-ı Âlem*) için yazılıp tarafımıza irşâl buyurulan İğönderilen makale-i hakimânelerini İhikmet dolu yazısını müsaâde-i âliyyelerileyi İyüsek müsadelerileyi bu defa küçük kitaplarımız a'dâdından İserisinden) olarak dahi bir büyük arzu ve hâşşile İstekte) intizâr-ı karîne arz ediyoruz İokurların dikkatine sunuyoruz. Cüretimize mukabil bi-dirig buyuran İesirgenmeyenl şu İütfullarından dolayl gönüllerimizde hâsıl olan memnuniyetin derecesini tayin etmekte müşkülât göreceğimizi mu'teriz İitiraf ederiz. Maa-hazâ İibununla birlikte) mecur olduğumuz lâzime-i teşekkürâtı alenen İfâyâ müsaârat eder İgereklü teşekkürü huzurunuzca sunarl ve yine ara sıra olsun bu gibi eltâf-ı âliyyelerinden İyüsek İütfullarından) mehcür buyurulmamak İğöğmüzü İnahrum İırakılmamızı İevk-al-hadd İstihram eyleyir İhaddimiz olmayarak rica ederiz. Manzara heyeti

Sihir-i Sirâcî

"Kozri sûr la siyans" yani fûnün üzerine

musâhabe İbilimler üzerine söyleşil serlevhalı İbaşlıklı) eserden sihir-i sirâcine dair gönderdiğiniz parçayı: mütâlaa eyledim. Parçayı elbet siz dahi mütâlaa etmişsinizdir. O halde görmüşünüzdür ki bu musâhabe, İfününden bi-behre olanlara İanlamayanlara) teşrih-i mebahis İkonuyu açıklamak için tertip olunmuştur. Belki fûnünden iyice behresi olanlar İanlayanlar) için musâhabe-i muhtıra gibi bir surette İkonuyu hatırlatacak bir şekilde) tertip olunmuştur. Halbuki sihir-i sirâcî vaktiyle halka bir takımacâib-i mu'iz-kârâne İraesinde İmucize kabilinden tuhaf şeyler göstermek için kullanılmış pek mühim bir alet olup buna dair İisanımızca yazılan âşârda henüz ma'lûmât-ı mükemmele ve mahsûsa İeksiksiz ve (bu konuya) özel bilgi verilmiş olduğunu tahattur edemiyorum İhatırlamıyorum. Binaenaleyh müsaâde-i mahsusanza İstinâden İizninizle) bu bahsi "Kozri sûr la siyans"tan tercüme yolu değil cem' ve te'lîf-i ma'lûmât İilgisini derleyip kendim yazma) yolu kaleme almaya İüzüm gördüm.

...
Lantern majikin' ne gibi acayibi İzhâra İacıyıp şeyleri göstermeye) hizmet edebildiğini anlamak için evvel-be-evvel İöncelikle) bazı âşârını İbelitirlerini) hikâye etmeliyim. Zira "eserden müessire İntikâ") kaziyesi bu bahiste dahi İefhim-i meram İmeramımız anlatmak) için işe yarar. Mesela bir odada oturuyorsunuz. İnsan İalnzken biraz dalgınca bulunmak ekserdir. Bir de İbirdenİ duvarlardan İirisİ tarafında İeccelliye İbaşlayan bazı İhayâlât sizi İkaz eyley. Nazar-ı dikkatiniz o tarafa çevtilir. Duvar üzerinde nokta gibi bir şeyin İkimlandığını görürsünüz. Bu nokta İgittikçe İbüymeye İbaşlar. İbüydükçe onun için bir İakim İşkâl dahi İekkül) eder. Mesela parmak kadar bir şey görmeye

İbaşlarsınız ki dikkat ettiğiniz zaman onun bir insan İkadidi İskeleti) olduğunu da İanlarsınız.

Gecenin zulmet-i mahûfesi İkorkunç İaranılığ) ve İalnzlığın İükût-i müdhîşesi İdehşetli İessizliğ) böyle bir İeccelli üzerine size bir İürki İntüyü mücib olur İizde bir İürkermeye İeden olurİ. İüyleniniz İürİpermeye İbaşlar. İefesiniz İarlaşır. İözünüz İöner.

Mazursunuz. Zira İâhm-ı İşamı İet ve İağlan) İürümüş bir insanın İenelerine İıkarakı) İazık gibi İislerini ve İirer İemik İeliginde İibaret İalmış olan İözlerini size İoğru İikmişİ, İeğnek gibi İollarını ve İalem gibi İarmaklarını size İişaret için İaldırılmış olduğu halde İüzerinize İoğru İüyürüp İelmesi İhakikaten müdhîştir. İâ-husûs İİ İözellikle) İuvar İanımİayken pek küçük olarak İatığı İısa İısa İadımlara İöre İaranızda İirimi İotuz İadım İesafe İarken İırkaç İatve İadimİ İttıktan sonra İanki İoludukça İbüyüyormuş gibi İirdenİbire İbüyüdüğünden İartık size o İadar İakarrüb İetmişir İyaklaşmışır) ki bir İatve İaha İatınca İızı İapsarı İoİğun İemikten İibaret İulunan İaykaları İaltında İezecek İereceyi İbulmuştur.

Siz İalnz olduğunuz halde böyle bir İakarrübden İorkmakta nasıl İmazur İolmazsınız İilİİ İilfarz İilayimİİ İelinizde bir İılah olup İa İavranacak ve İesela İıkıcınızı İekip bu İadid üzerine İalacak İolsanız İıkız İalnz İavâ-yi İesimİ İİavayıl İeserek İadidi İorta İerinden İayırıldığ) İİöldüğü) halde İemikleni İüzerinde bir İeser İile İırakmaz... İu İüşman-ı müdhîşin İeline İarılayım İa yerlere İıalayım İıye İücum İedecek İolsanız İollarınız ve İençeleriniz İarasında İavadan İaşka bir İey İulamazsınız. İıç İayâl İenilen şey İele İavca İığır mı?

Binaenaleyh İalnz İudada İoturan İâdem

değil, I bu tecelli bir tiyatro sahasında vuku a gelecek olsa dahi yüzlerce ve binlerce seyirciler sizden ziyade dehşete düşürebilir. Nasıl ki düşürdüğü ayın-el-yakın gözlel görülmüştür de. Nitekim Fransa da Büyük İhtilal'ın vuku'u esnasındaI) yani herkesin gözleri kanlanmış ve kalpleri katlanmış olduğu bir zamanda sihr-i siracının mucit yahut mukemmili İlgelıştiricisi olan Robertson' Paris'e gelecek tiyatrodaki böyle bir hayal gösterince bütün erbab-ı temaşaaya İseyircilerel dehşet gelecek pek çok kimselerin tiyatrodan firara davrandıkları hikmet-i tabiiyye (fizikl kitaplarında münderic olduğu İbulunduşul gibi "Kozri sür la siyans" da bu keyfiyyet-i tarihaye (tarihi olay) bir de gözlel resimle irae olunmuştur ki bu resim üzerine bendeniz (Şekil 1) diye işaret eyledim. Tarih ettiğimiz hayâlât yalnız bu resimde görüldüğü üzere tiyatro sahasına da masas olamaz.

[Şekil 1]

Mesela kırdı bulunduğunuz bir zamanda karşınıza bir karşı boyulu İki karşı sakallı bir adem çıkar ki kulahu dört karışır. Gulyabani gibi bir anda minareden daha yüksek olarak uzandığını müteakib lüzamasının ardındanI) yine o anda bir karşı boyuna avdet eder (döner). Bir aralık dahi külliyen mündef' olup İtamamen yok olupI) derhal yine peyda olur.

İşte lantern majik denilen alet bu gibi hayâlâtı vücuda getirmeye hizmet eyler bir şeydir ki fizik yani hikmet-i tabiiyye bilmeyenler nezdinde bunlarla gösterilecek olan acayip ve garâib İthaf ve şaşılmaş şeylerI) adeta mu'ciz-kârâne İmucice gibiI) bir şey olmak üzere telakkî olunur.

..

Sihr-i siracının ne suretle aks-i eşkal eylediğini [şekilleri yansıttığını] anlatmak için farz edelim ki geceymiş de odamızda mum yakarak oturmuşuz. Bu halde pencereden dışarıya bakılınca yakıtığımız mumun aynı bahçede veyahut —hanemiz sokak üzerindeI) —sokağın orta yerinde dahi yanmış. Biraz dikkat edecek olsak

görüürüz ki mum yanında gözlüklerini burnuna takarak dışık dikmeye çalışan kayıvalide hanımı dahi dışarıda görürüz. Bu hayalleri akseden nedir?

İşte bu kaide-i aks-i İlyansıma kuralınıI) bulup da hayâlât-i mezkûreyi (adı geçen hayalleri) İsteddiğimiz surette İstedğimiz yerde aksettirmek merakı sihr-i siracını icada kadar yol açmıştır.

Bunu o kadar müşkul bir şey zannetmeyelim. Fününün hadd-i imkâna İsal etmiş olduğu muhâlâta (bilimin mümkün kıldığı 'imkânsız' laral nisbetle bu o kadarkolaydır ki insana hayret verir. Fakat ne kadar kolayI) ne kadar bedîhu laşıkârI) olursa olsun bir şey icad olunmazdan mukaddem öncel hep muhâlâtan add olunur (imkânsızdan sayılır).

Düşünmelidir ki fününün sanâyi'e yardım ve tatbikiyle bir aynaya mün'akis (ters biçimde yansımsı) eşkal ve suver (suretler) sabit kılınarak bade İsonral İstenildiği kadar da nûshaları teksir etmek (çoğaltmak) yolu bulunmuştur. Nakş (resim) ve hayâle vücut-i maddî (maddî bir varlık) vermek bir nakş ve hayâl vücuda getirmeye nisbetle adeta muhâl (imkânsız) sayılmaz. Hele seda denilen şey cism-i musavvitten (sesi çakan cisimden) İntışar eder etmez (yayılr) yayılmazI) havâ-yı nesimi içinde kaybolup gidecek bir şeyken fününün sanâyi' ile İttifakı (İşbirliği) bu seri-üz zevâl (çabucak yok) olan şeyi dahi zabt ve habs (kaydetmek) imkânını vücuda getirmiştir. Bunlara nisbetle lantern majik hakikaten mevâdd-ı âdiyyeden (İsradan işlerden) add olunur.

Lantern majik nedir?

(2) rakamıyla işaret eylediğimiz şekilde gösterilen bir lambadan ibarettir ki bu lamba dahi bazı camları havi içeren bir sandık derûnunda habs olunmuştur. İşbu sandığı güzelce bir nazar-ı tetkikten geçirelim:

[Şekil 2]

En evvel sandığın tepesinde görüldüğümüz kûlah göze çarpar ki burası lambanın

dumanı çıkmak için adeta bir baca olduğu cihetle izaha İhtiyâc bile göstermez.

Sandığın sol tarafında ziya (ışık) pûskürttüğü görülen şey ki Fransız (R) harfleriyle işaret olunmuşturI) bu da bir "mûin-i ziya" danI) ibarettir. Bizim burada "mûin-i ziya" ismini layık görüldüğümüz şey bazı lambaların arkasına konulan parlak levhalarla ki lambadan aldığı ziyayı geriye aksettirmek binaenaleyh hizmet-i tenvirde (aydınlamada) işinde birçok lambalar derecesine varır. Akşamları tramvay fenerlerinin aciz fitillerini uzaktan gayet parlak bir elektrik ziyası derecesinde gösteren şey işte o küçük küçük lambaların arkalarındaki mûin-i ziyadır.

Sandığın ön tarafındaki boruda (C) harfleriyle işaret edilmiş bir "adeses" (mercek) görüür ki bir ciheti muhaddeb (tümsekl ve diğer ciheti müstevidir (düzdür). "Adese" diye hikmet-i tabiiyye İstıfhalında (terminolojîsindel bazı bilur İcaml parçalarına denilir ki bunlar şekl-i müdevver üzere İyuvarlakI) yapılarak bazıların bir ve bazıların iki tarafları "muhaddeb" yani kubbeli olur ve bazıların bir ve bazıların iki tarafları "muka" ar" yani çukur bulunur. Bu adeseler kendi derinlerinden mürur eden İçlerinden geçen hutut-ı suâ'ıy (ışık ışınlarını) keser ve İstikametlerini tebdil ederek kırıp yönlere değiştirerekI) binaenaleyh eş'a-yı mezkûre (soz konusu ışınlar) ile beraber mürur eyleyen suver ve eşkalı büyültmek ve küçültmek ve tepe aşığı getirmek gibi âsar-ı fizikiyye (fiziksel özellikler) gösterirlerI) Gözümüzün önündeki şekilde mûin-i ziyânı aksettirdiği hutut-ı eş'a-ı (qp) harfleriyle gösterilmiştir ki bu hututun nasıl inkısar (kırılıp) ve İstikametlerinin nasıl tebdil edildiğiI) yönlere nasıl değıştiği ve sandığın borusundan çıktuktan sonra hutut-ı suâ'ın zaviyeleri (açlıları) nasıl gittikçe açılarak karşı tarafa İsalet eylediği zaman İki santimetre kadar mahallî ihâta edici İyeri çevrelemesi sandığın derûnunda (C) adesesinden geçtiği zamanki bir santimetre vüs'attan (genişlikten) daha ziyade yer ihâta demek olduğu ve binaenaleyh bu hatlarla (ışık ışınlarıyla) beraber aksedecek olan bir şekil ve suretin (C) adesesinde cesâmetsi (büyüklüğü) İki misli büyüterek (qp) levhası üzerine mûn'ak olacağı (yansıyacağı) cüz'î dikkatle anlaşılabilir.

Boru içinde (ll) harfleriyle işaret olunan beyaz çizgi bir cam levhasıdır ki aksettirilmek istenilen şekil ve suret her ne olacak ise oraya vaz' olunacaktır. Nihayet borunun ta ucunda muka'ar'ı-tarefeyn (iki tarafı da çukur) bir adese daha bulunup hutut-ı suâ' bu adeseden dahi geçtikten sonra karşı tarafa vâkı' (bulunur) (qp) levhası üzerine akseder.

İşte bu sandık gece vakti bizim oturduğumuz farz eylediğimiz odanın taklidi ve aks-i eşkalı maksadı için ise odadan daha mukemmeldir. Oda içinde eşkalımızı harice aksettiren şey duvarların mum ziyasını haricte karanlığa değru pencereden aksettirmesi kaziyesi olduğu gibilI) bu sandıkta su aks ve iade (İyanıtma ve geri göndermek) hizmetini sol tarafaki mûin-i ziya görmekte ve sandığın borusu dahi pencesesi hizmetini İfa eylemektedir. Lambanın ziya pûskürteceği mahal ne kadar siyah olursa bu ziya içinde olarak aksettireceği

[Şekil 3]

Sihr-i Siraci,
şekil 3.

شعر سراجی - شکل ۳

şekil ve suret dahi o kadar parlak olarak akseder ki (3) rakamı ile işaret eylediğim resim dahi lanternin majik bu suretle icra olunan bir tecrübesini icaz eyler.

Sihir-i siracı bir sandık derününde mahfuz olan ziya bir muin-i ziya ile bu burordan harice püskürtülmekten ve fakat hutut-i şua' kesir ile zaviyeleri büyüterek püskürtülmeekten ve bu ziya içinde matlub olan listenen resim dahi beraberice harice çıkılıp bir siyah levha üzerine akseidmekten ibaret olduğuna göre bir tiyatro üzerinde bu vasıtayla acib ve garib hayalât göstermek sanatı dahi pek kolay anlaşılabilir bir mesele-i âdiyye hükmünü alır.

Vâkıa lambanın önüne konulan resim cansız bir şey olup tiyatroya üzerinde görülen hayalât ise canlı olduklarından bâdî-i nazarda ilk bakışta lamba derününe bir canlı şey konuluyor diye vârid-i hâtır olur [akla gelir] ve hele ekseriyâ tiyatroya sahalardaki hayalât insan hayalâtından ibaret olduğuna göre acaba lanternin majik içine insan mı giriyor diye düşünülürse de bunun için dahi "Kozri sür la siyans" kitabında münderic olan bir resim izahât-i lâzimeyi [gerekliliği] açıklamayı vermeye pek güzel hizmet eder.

Mezkûr resme (4) rakamını vaz' eyledim. Bu resim bir tiyatroya arka tarafından yani sahâ-yi temâşânın [sahnenin] arkasından bakıldığını gösterir. Bu halde erbâb-ı temâşânın [seyircilerin] bulundukları taraftan sahâ üzerine bakılacak olursa bir küçük iskemle üzerinde oturan oyuncunun bir yolcu olduğu ve bu yolcunun gece vakti karşısına [çıkan] beyazlara bürünmüş bir hayâlden korkarak tabancaya davrandığı görülür.

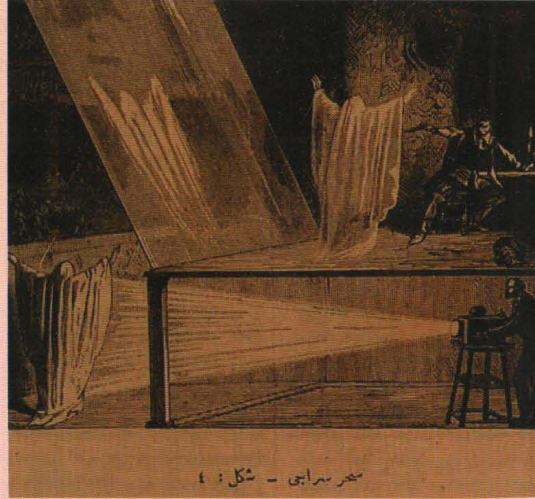
[Şekil 4]

Vâkıa yolcu daha ziyade ürkererek tabancayı ateş dahi ederse de karşısındaki bir hayâlden ibaret bulunmaktaki kurşun asla tesir etmez.

Resmin alt tarafında bir yüksek iskemle üzerine mevzu [konmuş] olan lanternin majiki idare eyleyen âdem ile onun karşısında bir beyaz şeye bürünerek kollarını açmış bulunan diğer bir âdeme ve onun üst tarafında mevzu [olan] aynaya dikkat olunduğu zaman sahâ-yi temâşâ üzerinde görülen hayâl-i acibin anısı görüldüğü def'aten bir anda insanın nazarında tahakkuk eder [anlaşılır].

Maa-hazâ [bununla birlikte] biz dahi izahât-i âtiyeyi [şâşâğıdaki] açıklamayı verelim: Bu tiyatrodaki majik lanternin yalnız bir kuvvetli lamba ile onun muin-i ziyası hizmetini ifa edip bu lambanın ve muin-i ziyanın mevzu [olacağı] sandık hizmetini dahi tiyatroya sahâ-yi temâşânın altı ve üstü ifa ederler. Bu halde 2 rakamı şekilde matlub olan resmin konulacağı mevki [tiyatroya beyazlara bürünerek

kollarını açmış olan âdemin durduğu mahaldir. Boru derünündeki adeselerin gördüğü hizmeti dahi burada aynı görür ki bu aynı gayet musaffâ [temizlenmiş] olduğu halde sirsızdır. Eğer sırlı olacak olsa bir tarafından aldığı resmi diğer tarafta aksettirmeyip kendisi hıfz eyleydi [tutardı]. Mezkûr aynı tiyatronun alt tarafından aldığı şekli öte tarafına nakledebilmek için 45 derece mâil leğimli olarak konulmuştur. İmdi tiyatronun altındaki oyuncu eğer dimdik duracak olsa sahâ üzerine aksedecek ola[n] hayâlî kırk beş derece

سحر سراجی - شکل 4

eğri görüneceğinden oyuncu aynanın mâil olduğu cihete ma'küsen [tarafın tersine] kırk beş derece mâil durur ki o zaman tiyatroya üzerindeki hayâlî dahi doğrultmuş bulunur.

Burda biz aynaya bakarak sağ elimizi hareket ettirdiğimiz zaman aynadaki aksimî sol elini hareket ettirmiş görüneceği gibi tiyatronun altındaki oyuncu dahi sağ uzvunu hareket ettirirse tiyatroyun üstündeki hayâlî sol uzvunu hareket ettireceğinden oyuncu kemâl-i mahâretle [büyük ustalıklal] sol uzvunu sağ gibi hareket ettirmelidir ki sahâ-yi temâşâ üzerindeki hareketi [hareketleri] doğru olsun.

İşte lanternin majik ile tiyatrolarda bu suretle görülen oyunlar gayet acib ve garib şeyler olup "Kozri sür la siyans"da denildiği vechile [uzerel] kudemâ'-yı [çâhile] [eskilerin çâhilleri]' nezdinde bu sanat mâ'lûm olsaydı bir takım şarlatanların cühelâ'-yı

nası [cahil insanları] kandırarak zihinleri [çelecekleri] derkâr [tesbelli] idi.

Bu suretle Paris tiyatrosunda oynanan en güzel oyunlar miyânnâda [arasında] birisi hakikaten sairlerine de fâik [üstün] imiş. Perde açıldığı zaman gayet güzel bir peri kızının bir yatak içinde uyuduğu ve başı altında dahi bir deste çiçek bulunduğu görülüp müteakben sahâ-yi temâşâ üzerine gelen oyuncu, çok görüncü bittab' [doğal olarak] ve derhal âşik olmuş [bir müddet] kızı temâşâdan sonra hazır uykuya haliyle

Sihir-i Siraci, şekil 4.

kızın haberi olmaksızın çiçekleri çalmayı kurmuş. Yavaş yavaş kızın yanına sokularak çiçek demetine elini uzattığı anda çünkü demet bir hayâl-i ma'küsedan [hayalin yansımasından] ibaret olduğu cihete eli boşa gidince şaşırarak kalmış.

Biraz sonra kendini toplayarak demete bir hamle daha etmekten [fazla] [lettiği] gibî kızı da yavaşça öpmeye davranmış ise de demet cihetinde eli yine boşa gittikten mâadâ [kucaklamaya] çalışmış; kız dahi bir hayâlden ibaret olmakla sarılmak istediği şeylin [hava] olduğunu görüp hayreti artmış.

O halde tiyatroya altındaki lamba itfâ [edilince] [söndürülünce] kız da çiçek de yataкта kaybolarak oyuncu sahâ-yi temâşâ üzerinde kendisini yalnız görüp hayreti derece-i gayeye [son dereceye] varmış. Kızın uykuya halindeki hareket-i lâtifesi [güzel hareketleri] ve oyuncunun hayreti mübeyyan olan evzâr-ı [hayretini] gösteren halleri [kemâl-i mahâretle] icra olununca bu manzaranın lerâifati vâkıa inkâr olunamaz.

DİPNOTLAR

- 1 Arapça olan "sirâc" sözcüğü "gök", "kandil", "munt", "titil" ve türevi anlamlara gelmektedir. "Sirâc" ise bunlarla ilgili şeyler için kullanılan bir tabirdir. Bu durumda "Sihir-i sirac" ifadesi aşağı yukarı "kandilin büyüsi" ifadesine karşılık gelecektir. Bununla birlikte, metinde de açıkça görüleceği üzere, Ahmed Midhat Efendi "Sihir-i sirâc" ifadesini *lanterne magique*, yani "büyülü fener" anlamında kullanmaktadır. Başlıktaki kullanımı aksine, metnin içindeki yazılarda sonra bir *il* (veya) harfî bulunmamaktadır. Ancak orlan da aynı

- 2 Fransızca *lanterne magique* ifadesinin Türkiye telaffuzu. Türkçede "büyülü fener" ya da "sihriz feneri" olarak bilinen bu alet, odağına yerleştirilen saydam bir resmi büyütüp yansıtmaya prensibiyle çalışır.
- 3 Burada kastedilen, sonuçtan sebebe gitme. Ahmed Midhat önce büyüülü fenerin yaratdığı optik yansımaların büyüülü yaşamdaki karşılıklarından örnek verecek, sonra bu yansımaların "nedeni" ve "nasıl" gerçekleştiğini açıklamaya çalışacaktır.
- 4 "Robertson" sahne adıyla da bilinen Belçikalı

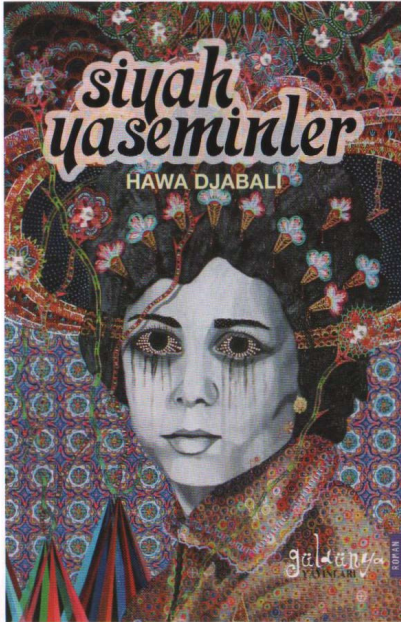
- 5 fiziki, havacı ve sihrizab Étienne-Gaspard Robert (1763-1837). Paris'te, özellikle tiyatro salonlarında, optik yansımalar yoluyla hayalet, hortlak vb. sergilediği temsillerle ünlüdür.
- 6 "Munt" sözcüğü Arapçada "yardımcı" anlamına gelmektedir. Açıklamasında da anlaşılacağı üzere Ahmed Midhat burada "Sihir-yardımcı olan" bir yansıtıcıdan (*réflecteur*) bahsetmektedir.
- 7 Tissot'un metninde "les imposteurs et les dévotion de l'antiquité" lantik dünyanın sahtekârları ve kâhınları ifadesi var.

GERÇEĞİN PEŞİNDE

SELEN KALYONCU

Hawa Djabali'nin Siyah Yaseminler adlı romanı Güldünya Yayınları tarafından yayımlandı. 2001 yılında Paris'te büyük bir mağazada bir bombanın bulunmasıyla başlayan ve olayın şüpheli olarak gözaltına alınan dört kadının sorgulanmasıyla süren roman Fransa ve Cezayir ilişkilerinin ve Cezayir'de sömürgecilik karşıtı direnişin tarihine ışık tutuyor.

Hawa Djabali, *Siyah Yaseminler*, çev. Pınar Ercan, İstanbul: Güldünya Yayınevi, 2015.

Cezayir'de Fransız sömürgeciliği 1830'da başladı, 1847'de tamamen yerleşti ve ülkenin bağımsızlığını ilan etmesi ancak 1962 yılında gerçekleşebildi. Düşünün, 1968'den sadece altı yıl önce. Örneğin Roger Vadim, daha sonra eşi olacak Brigitte Bardot'nun başrolünü oynadığı "Ve Tanrı Kadını Yarattı" adlı kült filmini çekip Fransa ve dünyanın hayranlığını kazandığında, Cezayir Bağımsızlık Savaşı başlamak üzereydi. Simone de Beauvoir'in feminizmin ikinci

dalgasını tetikleyecek eseri *İkinci Cins* 1949'da yayımlandığında, Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi henüz kurulmamış ama kurulmak üzereydi. O yüzden Cezayir İç Savaşı, sadece Kuzey Afrika değil başta Fransa olmak üzere Avrupa tarihinin de önemli bir parçası.

Türkiye'nin kültür dünyası uzun yıllar Frankofonların hâkimiyeti altında oldu. Fransızca okuyanlar sayesinde birçok önemli Fransız yazar ve düşünürün eserleri Türkçeye kazandırıldı. O yüzden Türkiye kültürü, 20. yüzyılda yaşamış ve Fransızca yazmış yazar ve düşünürlerin çoğuna aşinadır ve bunların birçok Cezayir konusunda konuşmuş, yazmıştır. Bunlardan ilk akla gelen, Cezayir'de bir *pièce noire* ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş olan Albert Camus. Ülke bağımsızlığını kazanmadan önce, Cezayir'de yaşayan çoğu Fransız, Avrupalıların sayısı bir milyonu aşıyor ve ülke nüfusunun yüzde 10'una ulaşıyordu. Bir kısmı geri döndü. Dönenlerin kimisi Cezayir'in yerlileriyle evlenmiş, çocuklarına Arapça isimler vermişti. Fransa devletiyle ilişkilenmiş ve burada yaşamayı tercih etmiş Cezayirli de vardı. Bir kısmı taşraya bir kısmı Paris'in banliyölerine yerleşti. Fransızların aksanlıydı, 1970'li yıllarda Latin Amerika'nın darbelerinden kaçan politik mülteciler de o banliyölere yerleşti.

Ardından gelen yüzyılda, 11 Eylül'ün de katladığı yabancı düşmanlığı-

nın adı İslamofobi oldu ve 2006'da Paris'in banliyölerinde, Arapça konuşanların tutuşturduğu bir ateş yanmaya başladı. Fondaki ses, saçlarını Afrikalı bir Müslüman gibi kefiyeyle örtmüş genç bir kadına aitti: Arjantin kökenli Keny Arkana. "Le Rage du Peuple"; daha sonra Fransızların bilinmediği Atina sokaklarında da duyulacaktı.

Cezayirli Fransızlardan haklı sebeplerle nefret etmişti, Fransızlar Cezayirliye düşman olma konusunda haksızdı.

Geçtiğimiz günlerde *Rolling Stone* dergisinde bir haber yayımlandı. ABD'de yaşayan Müslüman üç kardeş, bir sabah okula gitmek üzere evden ayrılmış, akşam gelmemiş ve yapılan araştırmalarda Türkiye'ye gittikleri ortaya çıkmıştı. Üç kardeşten kız olan, yanına birkaç tüp Maybelline marka rimel almayı ihmal etmemişti. Anneleri "Türkiye'de olduklarını öğrendiğimde bile aklıma Suriye'ye gitmeye kalkacakları fikri gelmemişti" diyordu.

ABD'den, Avrupa'dan bu kadar çok gencin savaşmak üzere Suriye'ye gitmiş olması, bunu bu kadar kolaylıkla yapabilmeleri ilk bakışta ne kadar şaşırtıcı görünüyör. Ama Fransa'nın yöneticilerinin "Le Rage du Peuple"ün banliyölerde araba yarakarak değil uzak bir ülkede savaşarak sömresini tercih edebileceği akla yakın görünüyör.

Bugün yanı başımızda ve Avrupa'da olanları anlamak için farklı disiplinler içinde pek çok farklı noktayı ele almak gerekiyor. Ama Avrupa'nın, geçen yüzyıl boyunca Mağrip ve Maşrik'la kurduğu ilişkinin tarihi bunların arasında kilit bir öneme sahip.

Edebiyat ya da genel olarak kurgu bazen tarihi anlatmanın bir biçimi olabiliyor. Bana da bütün bunları Hawa Djbalı'nın *Siyah Yaseminler* adlı romanı düşündürdü. 2001 yılında, Paris'te büyük bir mağazada bir bombanın bulunmasıyla başlayan ve olayın şüpheli olarak gözetilene alınan dört kadının sorgulanmasıyla süren roman Fransa ve Cezayir ilişkilerinin ve Cezayir'de sömürgecilik karşıtı direnişin tarihine ışık tutuyor. Cezayir asıllı yazarın romanını Fransızca yazmış olması bile bu tarihin bir sonucu. Djbalı, Brüksel'de 1988'de Ali Hidir tarafından kurulan Arap Kültür Merkezine 1989'da katılmış, kendisini "Kuzey Afrikalı, Arap bir Fransızca ağız" olarak tanımlıyor. Fransızca yazsa da Arapça biliyor. Buna karşılık örneğin Yaşar Kemal, Türkçenin en büyük yazarlarından

beri ve ama anadilini iyi bilmiyordu. Geçtiğimiz haftalarda Netanyahu, soykırımın esas sorumlusunun Hitler değil zamanın Kudüs müftüsü olduğunu iddia etti. Bu çarpıtma bugün pek çoğumuza gülünç geliyor ama en azından İsrail'de, gelecek kuşaklara ulaşıp yalandan hakikate dönü-

bilir. Belki bugün gerçeklik addettiğimiz şeylerin tarihten sağlanmasını yapmakta fayda vardır.

DİPNOTLAR

- 1 Kara ayaklılar, Cezayir'de yaşayan Fransızlar.
- 2 HalkınÖlkesi.

1915

SIYASET, TEHCİR, SOYKIRIM

"1915" Türkiye'deki yaygın kullanımıyla "Ermeni Tehciri"ni, daha geniş bir bağlamda "Şark Meselesi"nin sonunu ifade ediyor. Ermeni dünyası için bu tarih "Ermeni Soykırımı" demek. Partizan olmayan uluslararası tarihçilik ve sosyalbilimsel çalışmalar ise son yıllarda konuyu karşılaştırmalı bir yaklaşımla daha soğukkanlı ve nüanslı ele almaya başladı.

1915: Siyaset, Tehcir, Soykırım söz konusu eleştirel birikime kapsamlı ve özgün bir katkı.

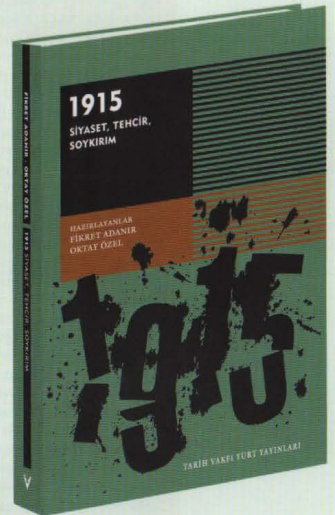
Tarihsel olgunun bütünselliğini gözetken, bu bütünselliği uzun ve karmaşık tarihsel süreç seçilmiş bir kısma veya boyutuna feda etmeyen, ilgili terim ve kavramları birbirine indigeme kolaylığına kaçmayan bir tarihselleştirme çabası. "Tehcir"i de kendi içinde teşrih masasına yatıran, bir noktadan sonra olayın nasıl imhaya dönüştüğünü, imhanın ise nasıl bir soykırım niteliği kazandığını ortaya koyan bir çalışma.

Kitap, "1915"i tarihselleştirirken, öncesi ve sonrasıyla yaklaşık yüz yıllık bir dönemi mercek altına alıyor. Tarihsel soruşturma "Ermeni Meselesi"nin doğuşuyla başlayıp Abdülhamid dönemi katliamlarına, oradan Birinci Dünya Savaşı'na, tehcir ve imhaya uzanıp nihayet 1915'in uzun sürmüş tarihsel mirası üzerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlık politikalarına bağlanıyor.

Bir yılda düğümlenen tarihi bir asırlık bir zamana açılarak çözümleme denemesi; Türkçe tarih yazımının ufuklarını genişletecek yeni boyutlar, yeni bilgiler, yeni kaynaklarla gelen bir birikimi temsil eden kolektif bir çalışma; eleştirel tarihçiliğin 2015 yılı itibarıyla ürettiği bir sentez...

Her bakımdan zor bir işe soyunuyor 1915: Siyaset, Tehcir, Soykırım.

Zor, ama o kadar da gerekli...

Online Satış: www.tarihvakfi.com

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR'İN MEKTUBU

METE TUNÇAY

Türkiye Komünist Partisi'nin 1927 tevkiâtı, bilindiği gibi, Türkiye komünist hareketinde önemli bir kırılmayı beraberinde getirmiş, bir dizi merkez komitesi üyesi bundan sonra parti faaliyetinden ayrılmıştır. Bu yazıda Şevket Süreyya Aydemir'in 1928 yılında Komintern'e yazdığı mektubu ele alacağız.

TKP, 1930'lu yıllardan itibaren kendi tarihiyle ilgili belgelerde Vedat Nedim Tör ve Şevket Süreyya Aydemir'i 'hainler, dönekler' listesinde birlikte anar olmuştur. Oysa 1928 TKP dava-

sı tutanaklarını da gösterdiği gibi, bu davada Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim'in ifadelerini reddetmiş ve herhangi bir itirafta bulunmamıştır. 1925 Şubat'ındaki TKP kongresin-

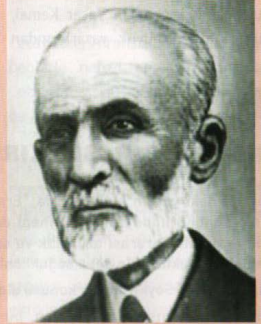
de merkez komitesi üyeliğine seçilen ve aynı yıl açılan davada on yıl ağır hapis cezasına çarptırılan Şevket Süreyya, 1928'de özgürlüğüne kavuşmasının ardından, çocuklarının

Şevket Süreyya Aydemir ve Salih Hacıoğlu İle İlgili Kısa Biyografik Not

Salih Hacıoğlu.

Şevket Süreyya Aydemir (1897-1976): Edirne'ye yerleşmiş bir göçmen ailesinden olup, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Turancı emellerle Azerbaycan'a giden Şevket Süreyya, orada Ahmet Cevat Emre, Nâzım Hikmet ve Vâlâ Nureddin grubuna katılmış ve komünist olmuştur. Onlarla birlikte Moskova'ya gidip Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde (KUTV) öğrenim gördükten sonra 1923 sonlarında İstanbul'a dönerek TKP faaliyetine katılmış ve *Aydınlık* yarı kadrosunda yer almıştır. 1925 Şubat'ında Şefik Hüsnü'nün önderliğinde İstanbul Akaretler'de toplanan TKP Kongresi'nde Merkez Komitesi üyeliğine seçilmiş. Takrir-i Sükûn'un ardından 1925'te 1 Mayıs ertesinde tutuklanarak yargılanmış ve on yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. İstanbul, Ankara ve Afyon cezaevlerinde kalan Şevket Süreyya 1926 Cumhuriyet Bayramı ertesinde özgürlüğüne kavuşmuş ve 1926 Mayıs'ından itibaren Vedat Nedim Tör'ün genel sekreterliğinde faaliyet yürüten Merkez Komitesi'nde yeniden yerini almıştır. Dr. Şefik Hüsnü'nün pasif bulunduğu Merkez Komitesi'ni Komintern Yürütme Kurulu'nun onayıyla görevden almak üzere Ağustos 1927'de İstanbul'a dönmelerinin ardından 1927 Ekim ayı sonlarında yaşanan geniş çaplı tevkifatla yeniden tutuklanmış, Rizeli Mahmut, Elektrikçi Nuri ve Hüseyin Sait gibi kimi diğer merkez komitesi üyeleriyle birlikte beraat etmiştir. TKP'den kopan Şevket Süreyya, 1930'ların başlarında İsmail

Hüsrev Tokin, Vedat Nedim Tör gibi eski TKP'lilerle birlikte üç yıl *Kadro* dergisini çıkarmıştır. 1960'lı yıllarda adı biyografi çalışmalarıyla ve *Yön* dergisindeki yazılarıyla yeniden öne çıkmıştır. Salih Hacıoğlu (1880-1954): Trabzon Tonya Orta Mahalle Köyü doğumludur. 1904'te Askerî Bayraklık Enstitüsü'nden mezun olmuş ve 1921 yılında Türk ordusundan baytar yüzbaşı olarak ayrılmıştır. 1908'de İttihad Terakki Fırkası üyesidir. 1920'de tesadüfen yolu Ankara'ya düşen Şerif Manatov'un yönlendirmesiyle Ankara'da Türkiye KP'yi örgütlemiştir. Kendi ifadesine göre 14 Haziran 1920'de TKP'nin sekreteridir. Aralık 1920'de kurulan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) kurucusu olup, Ağustos 1922'de yapılan kongreden sonra Fırka'nın genel sekreterliğini üstlenmiştir. Eylül 1922'de THİF'in kapatılmasının ardından Komintern IV. Kongresi delegesi ve bu kongrede oluşturulan Türkiye Birleşik Komünist Partisi Örgüt Bürosu üyesi olmuştur. 1921'de ve 1923'te THİF faaliyetleriyle ilgili olarak tutuklanmış, ceza alarak bir süre cezaevinde yatmıştır. 1925 Şubat'ında Şefik Hüsnü'nün önderliğinde İstanbul Akaretler'de toplanan TKP Kongresi'nde merkez komitesi üyeliğine seçilmiş ve 1927 Ekim ayı sonlarında yaşanan geniş çaplı tevkifatla tutuklanarak kimi diğer merkez komitesi üyeleriyle birlikte dört ay ceza almıştır. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra, eğitim için SSCB'de

bulunan çocuklarının yanına gitmek üzere Moskova'ya hareket etmiş ve burada yayımladığımız Şevket Süreyya'nın mektubunu götürdüğü için TKP'den ihraç edilmiştir. 1939 Mayıs'ında üyeliği tazelemiş, Azerbaycan'da bir süre çalıştıktan sonra 1941-1946 arasında Moskova'da Ecnabi Dillerde Nesriyat Evi Türk redaksiyonunda tercüman olarak çalışmış, 1946-1949 arasında Moskova Devlet Üniversitesi ve Askerî Enstitü'de Türkçe öğretmenliği yapmıştır. 1949'da SSCB İçişleri Bakanlığı'na tutuklanarak on yıl hapse mahkûm edilmiş, 1954'te Altay kazasında emek kampında yaşama gözlerini yummuştur. Ölümünden sonra, SSCB Yüksek Mahkemesi Askerî Heyeti tarafından 27 Şubat 1956'da tamamen aklanmıştır.

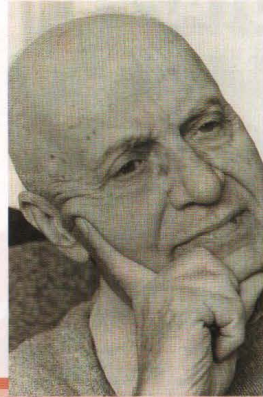
bulunduğu Moskova'ya gidecek olan, yine merkez komitesi üyesi Salih Hacıoğlu aracılığıyla aşağıdaki mektubu Komintern'e TKP'nin bağlı bulunduğu seksiyona göndermiştir.

Mektuptan anlaşılabileceği üzere, cezaevinden çıktıktan sonra Şevket Süreyya'nın partiden ayrılması bir yana, kongreyle aldığı yetki ve görevi yine kongreyle bırakmak isteği öne çıkmaktadır; bir diğer deyişle Şevket Süreyya, TKP tüzüğüne uygun davranılmasını talep etmektedir. Bu mektuba muhtemelen olumsuz

bir yanıt verilmesinin ardından da TKP ile ilişkilerini kesmiştir. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası genel sekreterlerinden ve TKP Merkez Komitesi üyesi Salih Hacıoğlu bu mektubu Komintern'e götürdüğü için TKP'den ihraç edilmiş, ancak 1939 Mayıs'ında yeniden TKP üyeliğine kabul edilmiştir.

DİPNOTLAR

- 1 Emel Seyhan Atasoy, 1928 TKP Davası (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2008).
- 2 TBİSTAV Komintern Arşivi, Doküman 1, CD No: 27, Klasör No: 34-36, Belge No: 608-610 (Fransızca).

Şevket Süreyya Aydemir.

İstanbul, 3.5.1928

Komintern'in Doğu ve Balkanlar Seksiyonu Sekreterliği'ne

Değerli Yoldaşlar,

TKP MK, son tutuklamalardan sonra sizinle iletişimini kaybetti. Gerçekten de bu iletişim ve ilişkiler, tutuklamalardan önce de bizi tatmin etmekte uzaktı. Buna rağmen MK, Doğu Seksiyonu ile düzenli iletişim için elinden gelen çabayı gösterdi. Kıtaygorodski yoldaş Komintern Murahhası olarak İstanbul'dayken onunla sıkı bir ilişki içindeydik.

Kitaygorodski yoldaşın Moskova'ya hareketinden kısa süre sonra, son tutuklamalar yapıldı.

Ozgürlüğümüze kavuşur kavuşmaz, mahkeme önündeki tutumu nedeniyle genel sekreterini (bu yoldaş Asım, eski sekreter, 1925 tutuklamaları sırasında Dr. Tahir yoldaş ve Komintern tarafından seçilmişti) uzaklaştıran MK gerçek unsurlarıyla, yani provakasyonun dışında kalmış olanlarla yeniden oluştu ve biçimlendi.

MK'nın amacı şuydu: 1) Tutuklamalara sırsalılar parti örgütlerinin eşgüdümünü sağlamak; 2) ilişkileri ve iletişimi yeniden kurmak, tutuklanmamış yoldaşların faaliyetleri MK etrafında toplamak ve

düzenlemek.

Parti düzeninin gerektirdiği bu temel faaliyetlerden sonra, Parti kongresinin çağırılması sorununu ortaya koyduk. Ne var ki biçimsel yanlar konusunda "Muvakkat Komite"yle birtakım sürtüşmeler yaşadık. Bununla birlikte MK ile "Muvakkat Komite"nin en sorumlu üyeleri sorunu dostane bir biçimde çözüme kavuşturmaya çalışıyorlar.

Sorunun temeli şudur:

1925 Kongresi ve birçok aktifler konferansından bu yana yetki ve otoriteye sahip MK, bu otoritesini yalnızca yeni bir kongre tarafından seçilmiş yeni bir MK'ya devretmek istiyor.

İnvanıyoruz ki MK'nın çoğunluğunun özgürlüğüne kavuşmasından sonra "Muvakkat Komite"nin görevleri son bulmuştur.

"Muvakkat Komite" tasfiye edilmelerini kabul etmiyor ve "Komintern'in talimatını almaları gerektiğini" söyleyerek bizi protesto ediyor ve faaliyetlerini sürdürüyor.

Bu görüş ayrılıklarına rağmen, Kongrenin çağırılması gibi en acil amaca ulaşmak ve yeni yanlış anlamalara yer bırakmamak için şu uzlaşmacı yolu önerdik: "Muvakkat Komite" faaliyetini devam ederken, Kongreyi toplamak üzere karma ve teknik

bir komite oluşturmak.

"Muvakkat Komite" bu öneriyi reddetti ve bize sizin gönderdiğiniz belgesel bir mektup göstermedi.

Sizin talimatlarınıza gelinceye kadar, sorumlulukları "Muvakkat Komite"ye bırakma kararı aldık.

Şu kesin kanıya sahibiz ki sorunun nihai çözümü sizin talimatlarınıza ve Kongre çağrımıza bağlıdır.

Size bu mektubu, kişisel işleri için Moskova'ya hareketi arifesinde olan Salih Hacıoğlu yoldaş aracılığıyla gönderiyoruz. MK, tutuklamalardan önce bu yoldaşın uzun bir süre Türkiye'de bulunmaması kararını zaten almıştı.

Salih geri dönmeyeceğinden, tarafımız temsil hakkı yoktur.

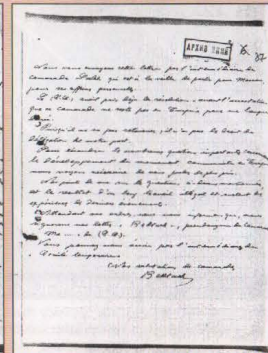
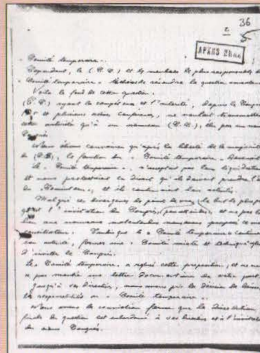
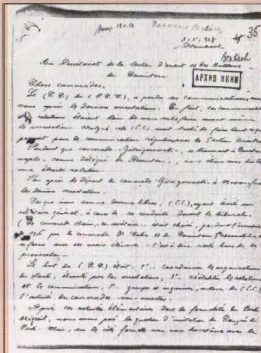
Türkiye'de komünist hareketin gelişimiyle ilgili birçok önemli sorunu çözmek için, sizinle daha yakından görüşmeyi gerekli buluyoruz.

Yukarıda belirtilen sorunlarla ilgili görüşlerimiz uzun bir illegal çalışmanın ve özellikle bu olaylardan edindiğimiz deneyimlerin sonucudur.

Talimatlarınızı bekliyoruz, mektuplarımızı MK'dan "Ma..." yoldaşın takma adı "Bektas" olarak imzalayacağımızı bildiririz.

Yoldaşça selamlar

Bektas Şevket Süreyya Aydemir

Plast Eurasia istanbul 2015

25. ULUSLARARASI İSTANBUL PLASTİK ENDÜSTRİSİ FUARI

www.plasteurasia.com

3 - 6 Aralık 2015

Plastik Sektörünün
Uluslararası Buluşma Noktası

Uye Kuruluş
Uluslararası Kongreler Birliği

Uye Kuruluş
Uluslararası Ticaret Fuarlarına Umut
Kazandıran Sorumlu Organizatörler Birliği

Uye Kuruluş
TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş. FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi Cumhuriyet Mahallesi Eski Hadımköy Yolu Caddesi 9 / 1, 34500 Büyükkçekmece / İstanbul Tel: 0212 867 11 00 - 867 12 00 Faks: 0212 886 66 98

E-posta : Yurtiçi Satış: yurticisatis@tuyap.com.tr Yurtdışı Satış: sales@tuyap.com.tr Reklam Satış: reklamsatis@tuyap.com.tr Yurtdışı Fuarlar: tuyapoverseas@tuyap.com.tr

Proje Pazariama: tanitim@tuyap.com.tr Fuar Alanı: fairarea@tuyap.com.tr

biz dağıtalım, SİZ İZLEYİN!

Tüm dağıtımlarımızı akıllı cihazlarla yapıyor ve
teslimat yapıldığı anda
Teslim Detayları, Resimleri ve GPS Bilgileriyle Google Maps üzerinde
Sunuyoruz...

AJANS PRESS KURYE DAĞITIM A.Ş.

Profilo AUM 5. Yıl Sok. No:1 / D Mecidiyeköy / İSTANBUL

+90 (212) 356 11 51 • info@ajanspresskurye.com.tr • www.ajanspresskurye.com.tr

Bir AJANS PRESS GROUP kuruluşudur.

MINİ ETEKLE TANIŞ TARİHLE TANIŞ

Tarih Vakfı'yla tanış, tarih dostu ol.
tarihvakfi.org.tr

1965 kuşağı siyasi konulardaki tepkilerini göstermek istiyordu. Mary Quant, etek boylarını dizlerin üzerine çekerek bir neslin ruhunu yansıtan tepkisel kıyafeti yaratmıştır.

TARİH VAKFI